

CIVIL SZEMLE

WWW.CIVILSZEMLE.HU

XVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

■ ELMÉLETILEG

A TÁRSADALMI MOZGALOM FOGALMA
ÉS MEGHATÁROZÁSA

(Farkas Zoltán)

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

NŐEGYLETEK A DUALIZMUS KORI MAGYARORSZÁGON

(Kéri Katalin)

ÖNSEGÍTŐ CSOPORT SZEREPE A VÁLÁS/SZAKÍTÁS
FELDOLGOZÁSÁBAN

— EGY MÉLYINTERJÚS KUTATÁS TAPASZTALATAI

(Görgőy Rita)

■ VILÁG-NÉZET

CHANGES WITHIN CIVIL SOCIETY SECTOR IN POLAND
AFTER 2015 ELECTIONS

(Agnieszka Bejma)

VÁLTOZÁSOK A LENGYELORSZÁGI CIVIL SEKTORBAN
A 2015. ÉVI VÁLASZTÁSOK UTÁN

(Agnieszka Bejma)

■ KISEBBSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

A MOZGÁSKORLÁTOZOTTAK ESÉLYEGYENLŐSÉGÉNEK
LEHETŐSÉGE A TURIZMUSBAN

(Gondos Borbála)

■ VISSZAHATÁS

WOLFGANG KRAUSHAAR, A NYUGATNÉMET 1968-AS
MOZGALMAK KRÓNIKÁSA ÉS ELEMZŐJE

(Szabó Máté)

CIVIL SZEMLE

Szerkesztőbizottság/Editorial Board

Belia Anna, Harsányi László, Kirschner Péter, Kuti Éva,
Marschall Miklós, Miszlivetz Ferenc, Nagy Ádám

Szerkesztőség/Editors

Felelős szerkesztő/Executive Editor Nárai Márta

Rovatszerkesztők/Editors Bögre Zsuzsanna, Csongor Anna (Társadalom
és állam/Society and State)

Kákai László (Elméletileg/Theoretically)

Péterfi Ferenc (Közösségek és civil társadalom/Community
and Civil Society)

Sebestény István (Világ-nézet/International Review)

Képszerkesztő/Image Editor Gönczö Viktor

Technikai szerkesztő/Technical Editor Erlei Károly

Cikkjavaslatokat, ötleteket, véleményeket a civilszemle@gmail.com címre várunk.
Előfizethető a www.civilszemle.hu címen

Kiadó

CIVIL SZEMLE ALAPÍTVÁNY

www.civilszemle.hu

1137 Budapest, Pozsonyi út 14.

Tel./fax: (+36-1) 221-8099

E-mail: civilszemle@gmail.com

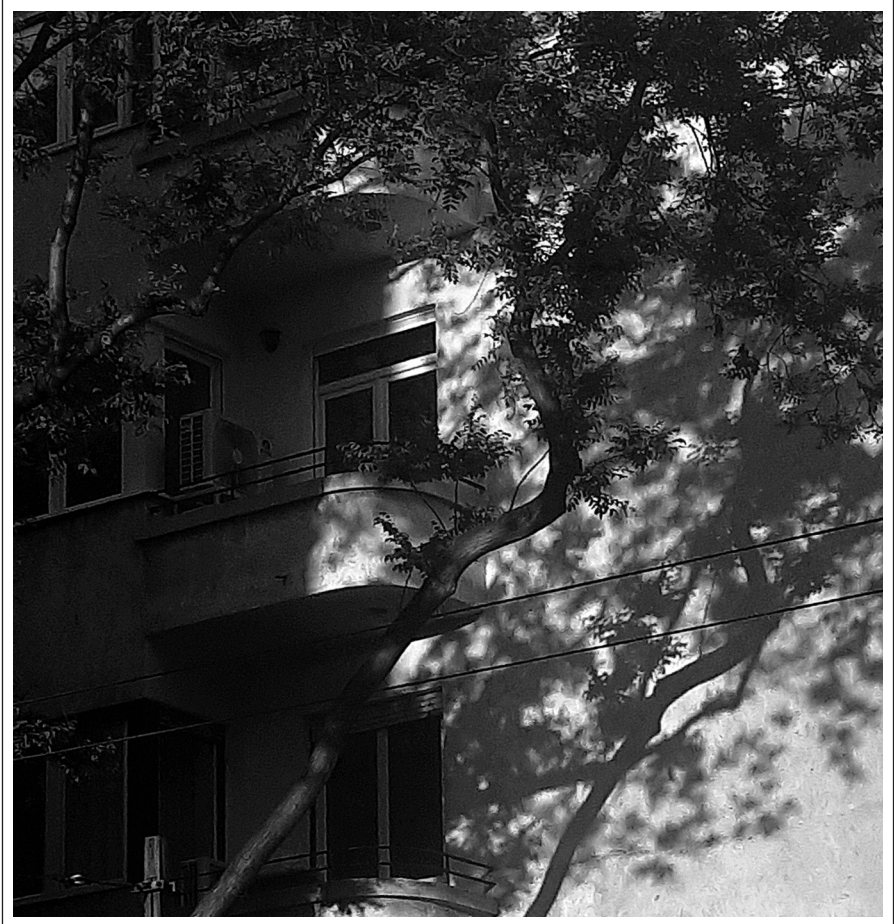
Felelős kiadó: Nizák Péter kuratóriumi elnök

Készült a Virtuoz Nyomdaipari Kft.-ben

Felelős vezető: Tolonics Gergely

ISSN 1786-3341

■ ■ ELMÉLETILEG	
Farkas Zoltán: A TÁRSADALMI MOZGALOM FOGALMA ÉS MEGHATÁROZOTTSÁGA	5
■ ■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM	
Kéri Katalin: NŐEGYLETEK A DUALIZMUS KORI MAGYARORSZÁGON	21
Görgőy Rita: ÖNSEGÍTŐ CSOPORT SZEREPE A VÁLÁS/SZAKÍTÁS FELDOLGOZÁSÁBAN — EGY MÉLYINTERJÚS KUTATÁS TAPASZTALATAI	31
■ ■ VILÁG-NÉZET	
Agnieszka Bejma: CHANGES WITHIN CIVIL SOCIETY SECTOR IN POLAND AFTER 2015 ELECTIONS	53
Agnieszka Bejma: VÁLTOZÁSOK A LENGYELORSZÁGI CIVIL SEKTORBAN A 2015. ÉVI VÁLASZTÁSOK UTÁN	69
■ ■ KISEBBSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM	
Gondos Borbála: A MOZGÁSKORLÁTOZOTTAK ESÉLYEGYENLŐSÉGÉNEK LEHETŐSÉGE A TURIZMUSBAN	85
■ ■ VISSZAHATÁS	
Szabó Máté: WOLFGANG KRAUSHAAR, A NYUGATNÉMET 1968-AS MOZGALMAK KRÓNIKÁSA ÉS ELEMZŐJE — recenzió Wolfgang Kraushaar köteteiről	105
■ ■ SZERZŐINK	III

Fotó/Csongor Anna

A TÁRSADALMI MOZGALOM FOGALMA ÉS MEGHATÁROZOTTSÁGA

Farkas Zoltán

■ A társadalmi jelenségek vagy maguk is társadalmi cselekvésekből épülnek fel, vagy társadalmi cselekvések következményeiként is értelmezhetőek, és ezek a cselekvések végső soron egyének cselekvései. A kategoriális csoportok (társadalmi osztályok, foglalkozási csoportok, nemi vagy faji csoportok stb.) közötti társadalmi kölcsönhatásokat azonban nem foghatjuk fel csupán e csoportokat alkotó egyének közötti kölcsönhatások összességéeként.¹ A csoportközi társadalmi kölcsönhatások nagyrészt eltérnek az adott csoportokat alkotó egyének közötti kölcsönhatásoktól, és az egyes egyének szempontjából nagyrészt nem szándékolt következményeket is magukban foglalhatnak. Megkülönböztethetjük egymástól a kategoriális csoportok közötti társadalmi kölcsönhatások következő fő formáit: az egyéni cselekvések következményeinek összegződése révén megvalósuló csoportközi társadalmi kölcsönhatásokat, a képviseleti szintű társadalmi kölcsönhatásokat, valamint a mozgalmi szintű társadalmi kölcsönhatásokat.

Az egyéni cselekvések következményeinek összegződése révén megvalósuló csoportközi kölcsönhatásokban elvileg a kategoriális csoportokhoz tartozó egyének valamennyien részt vesznek, de közvetlenül az egyéni kölcsönhatások szintjén. A képviseleti szintű csoportközi kölcsönhatásokban ezzel szemben közvetlenül csupán az adott kategoriális csoportok képviselői vesznek részt. A társadalmi mozgalmak révén megvalósuló csoportközi kölcsönhatások mindkét előbbi formától lényegesen különböznek. A társadalmi mozgalmak esetében az egyik vagy a másik, vagy mindkét kategoriális csoport

tagjainak egy része közvetlenül is részt vesz a csoportszintű kölcsönhatásokban, és e kölcsönhatások során cselekvéseik bizonyos közjavak elérésére irányulnak.

Ebben a tanulmányban a társadalmi mozgalom fogalmával és a társadalmi mozgalmak meghatározottságával foglalkozom. A tanulmány első részében meghatározom a társadalmi mozgalom fogalmát, a második részben főleg a társadalmi mozgalmak kialakulását és fejlődését elősegítő főbb tényezőket elemzem.

A társadalmi mozgalom fogalma

Ha két kategoriális csoport közötti társadalmi kölcsönhatásokban társadalmi mozgalom szerepet játszik, többnyire csupán az egyik fél viselkedése jelenik meg mozgalom formájában, de esetenként egy adott mozgalommal szemben ellenmozgalom is szerveződhet. Egy (vagy több) kategoriális csoport tagjai körében szerveződő társadalmi mozgalom irányulhat bizonyos személyek vagy egy társadalmi csoport (például a kormány, egy vállalat vezetői, illetve vezető testülete) befolyásolására is. *A társadalmi mozgalom az egyének viszonylag széles körének részben szervezett, részben csupán tömeges cselekvések formájában megnyilvánuló, hosszabb távon megfigyelhető törekvése és magatartása, amely az egyének adott köre számára előnyös társadalmi intézményes szabályok érvényre juttatására, érvényben tartására vagy hátrányos szabályok érvénytelenítésére, és/vagy közjóságot képező társadalmi (vagy társadalmi vonatkozású) jószág elérésére irányul* (vö. például Zurcher–Snow 1981:447; Oberschall 1995:2; Snow–Soule–Kriesi 2006:6–11). A társadalmi mozgalmak nagymértékben különbözhetnek abból a szempontból, hogy azokban milyen számban és milyen arányban vesznek részt az általuk szolgált kategoriális csoportok tagjai, valamint az adott kategoriális csoportokon kívüli egyének.

A társadalmi mozgalom fogalmának meghatározása, illetve a társadalmi és a nem társadalmi mozgalmak közötti megkülönböztetés során is felmerül a szociológia legfőbb elméleti problémája. Nevezetesen az, hogy a szociológiában nincs egyetértés abban a kérdésben, hogy milyen természetű létezők a társadalmi létezők. Viszonylag széles körben elfogadott az a felfogás, amely szerint sok ember mozgalma eleve társadalmi mozgalom. Azonban a különböző mozgalmak kutatói többnyire talán azzal a felfogással értenének egyet, amely szerint csak a konfliktusos mozgalom társadalmi mozgalom, amely egy ellenérdekű fél befolyásolására irányul (della Porta–Diani 2006:21–23; Rucht 2006:197). A társadalmi mozgalom konfliktusos természetét különösen Tarrow (2011) hangsúlyozza, aki szerint a társadalmi mozgalom legfőbb jellemzője a küzdelmes együttes cselekvés, amely a testi erőszak alkalmazását is magában foglalhatja (Tarrow 2011:6–11). Ebben a tanulmányban a társadalmi és a nem társadalmi mozgalmak között céljaik és szándékolt hatásai társadalmi vagy nem társadalmi természete szempontjából teszek különbséget.

Felfogásom szerint a közvetlenül is társadalmi természetű létezők a szükségletkielégítés intézmények által létrehozott, illetve meghatározott eszközei és feltételei. Azonban közvetve társadalmi létezőknek tekinthetjük azokat a létezőket is, amelyek önmagukban

nem társadalmi természetűek, de a közvetlen társadalmi létezők következményeiként állhatnak az egyének rendelkezésére (Farkas 2010:98–102). E felfogás szerint a társadalmi cselekvések érdekmotivált vagy társadalmi kényszmotivált cselekvések (Farkas 2010:166–169). Azonban e követelményeknek az úgynevezett társadalmi mozgalmak nagyrészt nem tesznek eleget. *A céljaikat és szándékolt hatásaikat tekintve társadalmi természetű mozgalmak intézményesen nagyrészt szabályozatlanok és meghatározatlanok, valamint a résztvevők motívumai különböző természetűek lehetnek; tehát a társadalmi mozgalmak – felfogásom szerint – elvileg is csak részben társadalmi jelenségek.*

A *mozgalom céljának* vagy céljainak az adott mozgalom magját képező testület által – a mozgalom várható résztvevőinek igényeit figyelembe véve – megfogalmazott, a mozgalom résztvevői számára kihirdetett, és a résztvevők által kifejezetten vagy – a mozgalomban való részvétel által – hallgatólagosan elfogadott célt vagy célokat nevezem. A mozgalom résztvevői a fő célokat más szempontból mint követeléseket fogalmazzák meg egy adott másik félre irányulóan, akinek a befolyásolása révén a célok elérhetőnek tűnnek.

A mozgalmak céljai (és szándékolt hatásaik) szempontjából nagyon különbözőek lehetnek (lásd például Szabó 2018:7–9). Mint fentebb említettem, a társadalmi mozgalmak társadalmi intézmények szabályainak érvényre juttatására, érvénytelenítésére vagy érvényben tartására, és/vagy közjóságot képező társadalmi (vagy társadalmi vonatkozású) jószág elérésére irányulnak.² Ilyen értelemben a társadalmi mozgalmak irányulhatnak például a bérek emelésére, a munkaidő csökkentésére, a korrupció visszaszorítására, a jóléti kiadások növelésére, és ezáltal a jóléti szolgáltatások javítására, a kormány megbuktatására. Ezzel szemben például a békemozgalmak, a nukleáris fegyverkezés elleni mozgalmak, a környezetvédő mozgalmak vagy valamilyen sajátos életforma, illetve életmód kialakítására irányuló mozgalmak döntően nem társadalmi mozgalmak.³ Azonban a céljaikat tekintve döntően nem társadalmi mozgalmaknak – illetve e mozgalmak céljainak – is lehetnek társadalmi természetű vonatkozásai. Például a hadviselés és a fegyverkezés elleni mozgalmak érintik az állami költségvetést, tehát azt, hogy az adófizetők pénzét hadviselésre és fegyverkezésre vagy esetleg a jóléti szolgáltatások fejlesztésére fordítsák.

Amennyiben az adott mozgalom résztvevői szempontjából a mozgalom hatása megfelel a céljának, eleve társadalmi – vagy társadalmi vonatkozású – hatás (például amennyiben sikerül elérni a bérek emelését vagy a jóléti kiadások növelését). Emellett a társadalmi mozgalom hatása elvileg egy adott másik fél vonatkozásában is társadalmi hatás. Például a bérek emeléséért folytatott sztrájk egyrészt anyagi veszteséget eredményez a vállalat tulajdonosai számára, másrészt – amennyiben a sztrájkolók szempontjából eredményes – többletkiadást jelent a tulajdonosok számára. A társadalmi mozgalomban elvileg mindkét fél részéről és mindkét fél irányában kizártnak tekintem a testi erőszak alkalmazását. Így elvileg kizárt például a tüntetők erőszakos viselkedése vagy a rendőrök erőszakos fellépése. A valóságban azonban nincs éles határ az ilyen szempontból társadalmi természetű mozgalom és a bizonyos mértékben testileg erőszakos viselkedésekkel is járó mozgalom között.

Mint fentebb említettem, az úgynevezett társadalmi mozgalmak elvileg is csak részben társadalmi természetűek. Egyrészt azért, mert a társadalmi mozgalmak nagyrészt magukban foglalhatják az intézményesen szabályozatlan és meghatározatlan tömeges viselkedések különböző formáit is, mint például a nagyrészt szervezetlen tüntetést, a zavargást és a viszálykodást (Smelser 1963:271–272; Miller 1985:282; Etzioni-Halevy 1993:201; Snow–Soule–Kriesi 2006:6–27). Másrészt azért, mert a társadalmi mozgalmakban részt vevő egyének motívumai (a részvétel szempontjából) általában igen különböző természetűek lehetnek, ahogyan ezt majd a tanulmány második részében látjuk.

A következő bekezdésben röviden utalok a társadalmi struktúra és a társadalmi mozgalmak közötti összefüggésekre, valamint a tanulmány második részében majd rámutatok a társadalmi mozgalmak társadalmi struktúra általi meghatározottságára. E témák tárgyalása előtt azonban fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy e tanulmányban olyan értelemben van szó társadalmi struktúráról és társadalmi osztályokról, ahogyan e kifejezésekkel jelölt fogalmakat máshol (Farkas 2019) meghatároztam, kivéve, ha esetenként utalok e kifejezések más értelmű használatára. Felfogásom szerint társadalmi osztálynak nevezzük az adott társadalomban lényegében hasonló társadalmi helyzetben lévő egyének összességét, és elvileg a tipikus társadalmi helyzetek szerinti társadalmi osztályokat különböztethetjük meg egymástól (hatalmi osztály, kiszolgáltatott osztály, pártolt osztály, közepes tolerált osztály stb.). A társadalmi struktúra az adott társadalmi csoportot alkotó társadalmi osztályok és az adott osztályok közötti tipikus társadalmi viszonyok – mint érdekvizonyok és társadalmi erőviszonyok – sajátos összessége.

Tehát a társadalmi struktúrát, valamint a mozgalom résztvevőit és az ellenérdekű felet tekintve, társadalmi mozgalom révén többnyire a hatalommal rendelkező egyének cselekvéseit, illetve döntéseit igyekeznek befolyásolni az elkülönülten hatalmi függésben lévő, és az adott vonatkozásban a hatalmi helyzetben lévők érdekeivel ellentétes érdekekkel rendelkező egyének. Azonban az adott állami (vagy nemzeti) társadalomban egy társadalmi mozgalom nem feltétlenül irányul közvetlenül a hatalmi osztály, illetve a hatalmi osztály egy részének a befolyásolására. Kialakulhat társadalmi mozgalom olyan kategoriális csoporttal vagy csoportokkal szemben is, amelyek a társadalmi struktúrában nagyrészt különböző társadalmi helyzetekben vannak, illetve különböző társadalmi osztályokhoz tartoznak. Például a feminista mozgalmak vagy a fekete polgárjogi mozgalmak általában a férfiakkal, illetve a fehérekkel szemben fogalmazták meg céljaikat; ugyanakkor általában a férfiak vagy a fehérek társadalmi osztályhelyzetük szerint igen differenciáltak. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy ha egy társadalmi mozgalom résztvevői az adott társadalmon belüli kisebb társadalmi csoportokon (például munkahelyi szervezeteken, településeken stb.) belüli körülmények megváltoztatására helyezik a hangsúlyt, de az adott társadalom egészében kívánnak változást elérni, akkor is meg kell fogalmazniuk követeléseket a hatalommal rendelkező egyénekkal, illetve csoporttal szemben is. Ezek a követelések a hatalmi osztály érdekeinek többé vagy kevésbé megfelelő vagy attól eltérő követelések is lehetnek.

A társadalmi mozgalmak meghatározottsága és hatása

A következőkben főleg egyrészt azokra a körülményekre mutatok rá, amelyek a társadalmi mozgalmak kialakulását és fejlődését a legáltalánosabb szinten meghatározzák. Másrészt azt hangsúlyozom, hogy a mozgalmakban való részvétel motívumai igen különböző természetűek lehetnek. Végül röviden azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy a mozgalom hatása a hatalommal rendelkező másik félre milyen formákban valósulhat meg.

A társadalmi mozgalom kialakulását és fejlődését elősegítő főbb tényezők: 1. aktuális – intézményes és/vagy strukturális – lehetőségek a szabályok megváltoztatására, illetve az igényelt javak elérésére, 2. a kedvezőtlen körülmények miatti tartós elégedetlenség, 3. ezek „okaira” és megszüntetésük lehetőségeire vonatkozó, széles körben elterjedt értelmezési keretek és ideológiák kialakulása, valamint 4. egy vagy több intézményesen szervezett csoport kialakulása a résztvevők mozgósítására. A társadalmi mozgalmak meghatározottsága nagyon összetett, és az előző mondatban említett tényezők elvileg is csak bizonyos valószínűséggel határozzák meg a társadalmi mozgalmak kialakulását, fejlődését és eredményességét.

A „politikai folyamat” felfogás képviselői a politikai lehetőség-struktúrát (political opportunity structure) emelik ki a társadalmi mozgalmak kialakulását, fejlődését és eredményességét meghatározó tényezők közül. Azonban a politikai lehetőség (vagy alkalom) és a politikai lehetőség-struktúra fogalma nagyrészt tisztázatlan a társadalmi mozgalmakról szóló szociológiai irodalomban (lásd például Goodwin–Jasper 2004:3–17; Koopmans 2004:63–68; della Porta–Diani 2006:16–17; Kriesi 2006:68–69; Mikecz 2012:74–76; Nulman–Schlembach 2018:380–381). Tarrow (1983:28) – más szerzők elemzéseire is támaszkodó – felfogása szerint a politikai lehetőség-struktúra három fő összetevője: 1. a politikai döntésekhez való formális hozzáférés nyitottsága vagy zártsága, 2. a politikai szerveződések stabilitása vagy instabilitása, valamint 3. a potenciális szövetségek elérhetősége és stratégiája. Buechler (2006:61) szerint politikai lehetőségek akkor merülnek fel, amikor a kialakult rend sebezhetővé válik az adott rendet megváltoztatni törekvő egyének cselekvései révén, és e cselekvések ráfordításai csökkennek.

Nézetem szerint a politikai lehetőség-struktúra fogalma főleg egyrészt azt fejezi ki, hogy az adott társadalom politikai intézményei 1. mennyiben teszik lehetővé az érdekek társadalmi mozgalmak, illetve általában különböző társadalmi szerveződések (szakszervezetek, pártok, érdekcsoportok stb.) révén való kifejezését, valamint 2. mennyiben teszik aktuálisan lehetővé az adott érdekek mozgalmak révén való érvényesítését. Az adott társadalom politikai intézményei hatással vannak a társadalmi mozgalmak stratégiájára, szerveződési formájára és eredményességére. Amennyiben a mozgalmak bizonyos intézményes szabályok megváltoztatására irányulnak és az adott intézményrendszerben e szabályok megváltoztathatók az intézményrendszer alapvető átalakítása nélkül is, a társadalmi mozgalmak irányulhatnak a szabályrendszer egyes szabályainak a változtatására; ellenkező esetben viszont az intézményrendszer alapvető átalakítására kell vagy kellene irányulniuk (Smelser 1963:278–286; Campbell 2005:44–48). A politikai lehetőség-struk-

túra fogalma másrészt azt fejezi ki, hogy az adott társadalom (mindennapi és politikai) társadalmi struktúrája mennyiben nyújt megvalósítható lehetőségeket adott célok elérésére irányuló mozgalmak kialakulására és eredményes működésére.

A másik fő tényező, amely elősegíti a társadalmi mozgalmak kialakulását és fejlődését, az egyének széles körében kialakult és tartós elégedetlenség, részben a valóságos körülményekből, részben viszont e körülményekre vonatkozó igényekből adódóan (Smelser 1963:287–292; Oberschall 1995:17–19). A jelentős és tartós elégedetlenség fő forrása lehet az egyének adott körének hátrányos társadalmi helyzete, degradált rendi helyzete és/vagy rossz társadalmi állapota. A rendi rétegződés különösen hozzájárulhat a társadalmi mozgalmak kialakulásához azáltal, hogy egyfelől a privilegizáltak kirívó privilégiumai, másfelől viszont a degradált rendi helyzetben lévőkkel szemben érvényesített diszkriminációk az utóbbiak körében jelentős és tartós elégedetlenség forrását képezhetik.⁴ Azonban jellemzően a leghátrányosabb társadalmi helyzetű osztályok tagjai tartoznak a (degradált rendi helyzetű egyénekből álló) degradált rendi rétegbe, akik általában a legkevésbé képesek intézményesen szervezett csoportok és (kvázi-intézményes) hálózatok kialakítására, és ennek révén az egyének mozgósítására.

Amennyiben adottak az aktuális – intézményes és/vagy strukturális – lehetőségek, valamint az egyének adott körében jelentős és tartós elégedetlenség alakult ki bizonyos körülmények tekintetében, a széles körben elterjedt értelmezési keretek és ideológiák válnak fontos tényezőkké a társadalmi mozgalmak kialakulása és fejlődése szempontjából (Smelser 1963:292–296). A szociológiában használatos értelemben az értelmezési keret fogalma főleg Goffmantól (1974:21) származik; eszerint a keretek olyan értelmezési sémák, amelyek a használója számára lehetővé teszik azt, hogy elhelyezze, érzékelje, azonosítsa és címkézze a számára jelentős konkrét jelenségeket. Egy adott társadalmi mozgalomban kialakult értelmezési keretek egyrészt megfogalmazzák a problémákat, másrészt felvázolják e problémák megoldásának a javasolt módjait, harmadrészt – az előbbiekre alapozva – cselekvésre ösztönöznek, azaz elősegítik a mozgalomban való részvételre irányuló motívumok kialakulását (Benford–Snow 2000:615–618; della Porta–Diani 2006:74–79; Snow 2006:384–385; Williams 2006:93–94; Ma 2017:7–10). A hatékony mozgósításhoz a társadalmi mozgalom aktivistáinak olyan értelmezési kereteket kell kidolgozniuk és közvetíteniük, amelyek megfelelően illeszkednek a mozgalom potenciális résztvevőinek nézeteihez és azonosságtudatához (Campbell 2005:48–51).

Bizonyos események, amelyek érzékenyen érintik az adott kategoriális csoporthoz vagy csoportokhoz tartozó egyéneket, mint kiváltó tényezők, jelentős mértékben hozzájárulhatnak az értelmezési keretek elterjedéséhez és a mozgalom kialakulásához, illetve fellendüléséhez. Ilyen esemény lehet például az ellenérdekű fél valamely különösen sérelmes cselekvése, a kategoriális csoport egyik tagjának fizikai bántalmazása, a kialakuló mozgalom egyik vezetőjének letartóztatása (Smelser 1963:294–296).

Különösen a – már fentebb említett – „politikai folyamat” felfogás képviselői hangsúlyozzák a társadalmi mozgalmak kialakulása, fejlődése és eredményessége szempontjából a szervezett csoportok és a hálózatok jelentőségét (erről például Goodwin–Jasper 2004:17–22). A mozgalom központját képező intézményes csoport vagy csoportok

alapvető funkciója egyrészt az értelmezési keretek és ideológiák kidolgozása és terjesztése, másrészt a résztvevők mozgósítása a különböző megmozdulások alkalmával. Ilyen szervezett csoportok nagyrészt már az adott mozgalom kialakulása előtt is létezhetnek és jelentős mértékben hozzájárulhatnak a mozgalom kialakulásához (Smelser 1963:296–306; Oberschall 1995:22, 24–31). A mozgalom fejlődésében (különösen a mozgalmat támogató nézetek és ideológiák terjesztésében, valamint a motiválásban és a mozgósításban) jelentős szerepet játszanak a szervezett csoportokhoz képest kevésbé integrált társadalmi hálózatok is, amelyek a szervezett csoportokhoz képest az egyének jóval szélesebb körét foglalhatják magukban (Campbell 2005:61; della Porta–Diani 2006:117–121; Diani 2006:343–345; Ward 2016:860–865). A társadalmi mozgalmak nagymértékben különbözhetnek abból a szempontból, hogy a szóban forgó intézményes csoportok és hálózatok a mozgalom által (eredményessége esetén) kedvezően érintett egyének, illetve a mozgalomban többé vagy kevésbé aktívan részt vevő egyének milyen széles körét egyesítik.

A fent tárgyalt tényezők figyelembevételével összefüggésben a társadalmi mozgalmak kutatói nagyrészt a társadalmi struktúra különböző felfogását képviselik, és nagyrészt különböző mértékben és különböző módon veszik figyelembe a társadalmi struktúrát mint a társadalmi mozgalmak meghatározó tényezőjét (Giugni 1998:366–368). *Felfogásom szerint az adott társadalom társadalmi struktúrája az említett tényezőkkel összefüggésben, illetve e tényezők közvetítésével van hatással a társadalmi mozgalmakra, tehát a társadalmi struktúra meghatározó hatása elvileg is csak bizonyos valószínűséggel érvényesül.*

Fentebb utaltam az általam képviselt struktúrafelfogásra, és említettem, hogy társadalmi mozgalom révén főleg a hatalommal rendelkezők cselekvéseit, illetve döntéseit igyekeznek befolyásolni az elkülönülten hatalmi függésben lévő egyének. A kedvezőtlen társadalmi körülményeket, és e körülmények miatti tartós elégedetlenséget tekintve, főleg a kiszolgáltatott társadalmi osztály körében kellene szerveződniük társadalmi mozgalmaknak. Azonban ezen osztály tagjai általában a legkevésbé képesek arra, hogy intézményesen szervezett csoportokat és (kvázi-intézményes) hálózatokat hozzanak létre érdekeik érvényesítésére, valamint arra, hogy e csoportok és hálózatok révén alkalmanként mozgósítsák a kiszolgáltatott osztály tagjainak a szélesebb körét. Főleg ezért, mert egyénileg csekély erővel rendelkeznek, és valószínűleg csoportos erejük sem lenne elégséges a mozgalom eredményességéhez, valamint a hatalmi helyzetben lévőkhöz fűződő érdekellentét miatt a legjelentősebb ellenállásra számíthatnak. Másrészt, általában a kiszolgáltatott társadalmi osztály tagjai vannak a legnagyobb mértékben kitéve a hatalmi osztály érdekeit kifejező nézeteknek és ideológiáknak, amelyek a kiszolgáltatottak behódolását támogatják.

Tehát a társadalmi struktúra szempontjából a társadalmi mozgalmak résztvevői valószínűleg inkább a viszonylag kevésbé hátrányos társadalmi helyzetű társadalmi osztályok, főleg a közepes tolerált osztály és a korlátozott osztály soraiból kerülnek ki. Valószínűleg az erős tolerált osztály egyes tagjai is részt vesznek és esetenként jelentős szerepet is vállalnak a társadalmi mozgalmakban. Amennyiben bizonyos vonatkozásokban létezik vagy

kialakulóban van egy rivális társadalmi osztály, a mozgalmak legaktívabb résztvevőit esetleg részben ezen osztály egyes tagjai képezik. Mindezekkel szemben a hatalmi osztály tagjai mellett a támogatott és a pártolt társadalmi osztály tagjai általában távol tartják magukat a társadalmi mozgalmaktól. Azonban, ahogyan Matthews (2013:30–37) állítja, esetleg a legelőnyösebb társadalmi helyzetben lévő és privilegizált egyének is jelentős szerepet vállalhatnak a hátrányosabb helyzetű társadalmi osztályok érdekeit szolgáló mozgalmakban, saját osztályukhoz hűtlen azonosságtudat kialakítása révén. Valamint a hatalmi osztály tagjainak érdekeit viszonylag kevésbé sértő célokat megfogalmazó mozgalmakban (például az egyéni érvényesülést hangsúlyozó feminista mozgalmakban) a támogatott és a pártolt társadalmi osztály tagjai (az adott példában a hatalmi osztály férfi tagjainak női hozzátartozói) aktivistaként is jelentős szerepet vállalhatnak.

Egyes szerzők szerint, amennyiben egy társadalomban a társadalmi elit megosztott, az eliten belüli frakciók választhatják azt a lehetőséget, hogy mozgósítják a tömeget saját maguk megerősítése és más frakciók gyengítése érdekében (Koopmans 2006:24). Tehát esetenként a társadalmi mozgalmakat főleg vagy nagyrészt a legjelentősebb társadalmi erővel rendelkező egyének – azaz a hatalmi, az erős tolerált és az esetleg létező rivális osztály tagjai – kezdeményezik és támogatják az egymás közötti társadalmi konfliktusokban, főleg a hatalom megtartása vagy megszerzése érdekében. Ilyenkor a hatalmi osztály tagjai főleg a támogatott és a pártolt osztály (ezen osztályokon belül főleg a hatalmi hálózathoz kapcsolódó hűségű társadalmi hálózat) tagjai körében mozgósíthatnak hatékonyan. Az erős tolerált és a rivális osztály tagjai viszont főleg a közepes tolerált és a korlátozott osztály, valamint kisebb mértékben a gyenge tolerált és a kiszolgáltatott osztály tagjaira számíthatnak. Az utóbb említett (viszonylag előnyösebb vagy hátrányosabb társadalmi helyzetű) társadalmi osztályok körében esetleg szintén kialakulhat egyrészt egy alternatív hatalmi hálózat, másrészt egy ehhez kapcsolódó hűségű hálózat.⁵ Az említett összefüggések általában azért is csak bizonyos valószínűséggel érvényesülnek, mert az adott társadalomban az egyének különböző köreikben hatékonyan terjesztett értelmezési keretek és ideológiák az egyes egyéneket – különösen a viszonylag hátrányosabb társadalmi helyzetű osztályok tagjait – saját érdekeikkel ellentétes törekvéseket kifejező társadalmi mozgalmakban való részvételre is motiválhatják.

A kategoriális csoportok közötti társadalmi kölcsönhatásokról általában véve is megállapíthatjuk, hogy a csoportszintű kölcsönhatások nem feltétlenül felelnek meg az egyéni szintű társadalmi viszonyoknak és kölcsönhatásoknak, és ez a megállapítás a mozgalmakra nézve is érvényesnek tekinthető. *A kategoriális csoportok közötti (jellemzően az egyik oldalról) mozgalmi szintű társadalmi kölcsönhatások elvileg különböző mértékben felelhetnek meg az adott csoportok közötti egyéni szintű társadalmi viszonyoknak és kölcsönhatásoknak, főleg 1. a mozgalom részben képviselési jellegéből, 2. a hatalommal rendelkező csoport befolyásából, 3. a mozgalom résztvevőinek összetételéből és 4. a mozgalomban való részvétel különböző motívumaiból adódóan.*

A mozgalomban való részvétel módja és mértéke szempontjából különbséget tehetünk a mozgalom résztvevői között, és megkülönböztethetjük egymástól egyrészt a tágabb értelemben vett „aktivistákat” (vezetőket, szervezőket, toborzókat stb.), másrészt

a megmozdulásokban részt vevő tömeget (Flacks 2004:142–144). A mozgalom központját képező szervezett csoport vagy csoportok és az aktivisták részben képviseleti szerepet is betöltenek. Így a mozgalmak működését is eltéríthetik az egyének azon köre érdekeinek a szolgálatától, akiknek az érdekeit a kifejezetten megfogalmazott célok szerint szolgálniuk kellene, a képviselettel összefüggő problémák, amelyekkel e tanulmányban nem foglalkozom.

A hatalommal rendelkező csoport reagálása a vele szemben fellépő társadalmi mozgalom kezdeti, majd a későbbi megmozdulásaira jelentős hatással lehet a mozgalom kialakulására, fejlődésére és eredményességére. Empirikus kutatási tapasztalatok alapján fel lehet vázolni bizonyos összefüggéseket abban a tekintetben, hogy a hatalmi helyzetben lévők válasza a társadalmi mozgalom bizonyos követeléseire és megmozdulásaira valószínűleg milyen viszontválaszokat vált ki a mozgalom résztvevői részéről (például Etzioni-Halevy 1993:205–208; Koopmans 2006:29). Azonban a mozgalom résztvevőinek a viszontválasza nagymértékben függ például attól, hogy a mozgalom céljai végső soron milyen jellegűek, csupán részleges engedmények elérésére vagy esetleg a hatalmi helyzetben lévők hatalmának a megdöntésére irányulnak; függ attól, hogy a mozgalom szervezői milyen stratégiát és taktikát alakítottak ki a célok elérésére; valamint függ az egyes megmozdulások érzelmi-indulati töltöttségétől, a legaktívabb résztvevők elzántságától.

A társadalmi mozgalmak résztvevőinek az összetétele lehet többé vagy kevésbé differenciált abból a szempontból, hogy az adott mozgalmakban milyen mértékben vesznek részt különböző kategoriális csoportokhoz tartozó, részben különböző érdekű egyének. Ha a mozgalom résztvevői nagyon különböző kategoriális csoportok közül kerülnek ki, akiknek az érdekei nagyrészt különbözőek, az adott mozgalom céljai és hatásai, illetve esetleges eredményei többé vagy kevésbé különböző mértékben felelhetnek meg a résztvevők érdekeinek.

A hagyományos osztályelméletek felfogása szerinti hátrányosabb helyzetű társadalmi osztályok, amelyek szorosan összefüggnek a felfogásom szerinti társadalmi osztályokkal, korábban az egyik legfőbb alapját képezték a társadalmi mozgalmaknak. Úgy tűnik azonban, hogy a huszadik század végétől a társadalmi mozgalmak főleg nem ezen osztályokat jelentősen érintő problémákra válaszként, és nem e problémák megoldására alakulnak ki. A fejlett kapitalista társadalmakban az úgynevezett új társadalmi mozgalmak érdeklődése főleg nem „osztálykérdésekre”, hanem a békére, a környezetvédelemre, a nem osztályalapú, hanem például a faji, a nemi, a szexuális hovatartozáson, a testi képességek teljességén vagy hiányosságán alapuló ellentétekre és problémákra irányul. Mások megkérdőjelezik a régi és az új mozgalmak közötti megkülönböztetést, azzal érvelve, hogy a fejlett tőkés országokban a gazdasági sérelmek továbbra is a legfontosabb mozgatórugói, és a munkásosztály továbbra is a legfontosabb szereplője a társadalmi mozgalmaknak (della Porta–Diani 2006:8–11; Eidlin–Kerrissey 2018:517–519, 526–527).

Az új társadalmi mozgalmak érdeklődésének az előző bekezdésben említett eltolódását egyes szerzők az „osztályok nélküli társadalom” kialakulásával magyarázzák. E felfogás szerint a mai fejlett kapitalista társadalomban már kevésbé jelentősek vagy egyáltalán nem léteznek – a hagyományos osztályelméletek felfogása szerinti – társadalmi osztá-

lyok (lásd például Pakulski–Waters 1996; Kingston 2000; Clark–Lipset 2001; Beck 2003; Lee–Turner 2014). Máshol hangsúlyoztam azonban, hogy felfogásom szerint a hagyományos osztályelméleti felfogást élesen bíráló különböző felfogások társadalmi struktúrára vonatkozó értelmezései elméleti szempontból megalapozatlanok és félrevezetők (Farkas 2016:95–101).

A társadalmi mozgalmakban a hagyományos osztályelméletek szerinti társadalmi osztályok jelentőségének csökkenéséhez jelentősen hozzájárultak a (hagyományos osztályelméleti felfogás szerinti és a felfogásom szerinti) társadalmi struktúrával összefüggő tényezők változásai (lásd például della Porta–Diani 2006:37–41). Azonban a társadalmi mozgalmak érdeklődésének fentebb említett eltolódása – nézetem szerint – részben azáltal meghatározott, hogy a mai fejlett kapitalista társadalmak hatalmi osztálya, illetve döntően ezt az osztályt képviselő politikai pártok és kormányok szándékosan igyekeznek visszaszorítani a kapitalista társadalom alapvető társadalmi viszonyaival összefüggő problémák megoldására irányuló társadalmi mozgalmakat; viszont nagyobb mértékben eltűrik vagy szándékosan támogatják az olyan (társadalmi vagy nem társadalmi) mozgalmakat, amelyek nem az alapvető társadalmi viszonyokban rejlő ellentéteket és sérelmeket fejezik ki.

Mint már említettem, a társadalmi mozgalmakban való részvétel motívumai igen különböző természetűek lehetnek. Fentebb különbséget tettem egyrészt az aktivisták, másrészt a megmozdulásokban részt vevő tömeg között. E két csoport részvételének a motívumai részben különbözőek, főleg egyrészt a mozgalommal összefüggő intézményes helyzetükből, másrészt társadalmi származásukból következően (Flacks 2004:143–147).

Bár a társadalmi mozgalom vezetőit személyes és közösségi értékek is motiválhatják a mozgalomban való részvételre, egyes kutatások tapasztalatai szerint e vezetők rendszerint racionálisan alakítják ki a megmozdulások során követendő taktikát (della Porta–Diani 2006:14). Az aktivisták lehetnek személyesen nagyon elkötelezettek a mozgalom céljai iránt, de részükről egyéni érdekek is szolgálhatnak az adott társadalmi mozgalomban való részvétel ösztönzőiként. Például a mozgalom vezetőinek érdekei irányulhatnak arra, hogy a mozgalmat szervező csoport vagy a mozgalomból végül kialakuló szervezet tisztségviselőiként külön javadalmazásban részesüljenek.

A mozgalom résztvevőinek széles körét tekintve, a részvétel általában nem alapulhat az egyéni érdekeken, mivel a mozgalom révén elérhető állapot az adott kategoriális csoport vagy csoportok tagjai számára közjóságot képez, tehát a mozgalomban való részvételre a kategoriális csoport vagy csoportok tagjainak széles körében – az egyéni érdekek szempontjából – az elhárító beállítottság jellemző (vö. Oberschall 1995:20–21; Klandermans 2006:363). Itt érdemben nem foglalkozok azzal a kérdéssel, hogy az elhárítás problémájának megoldását tulajdonképpen a társadalmi egyesülés jelentheti.⁶ Tehát amennyiben a mozgalom résztvevői társadalmi egyesüléssé is szerveződnének, annyiban a részvétel ösztönzőit az egyesült érdekek is képezhetnék. A mozgalmak résztvevői azonban egyrészt viszonylag nagy számból adódóan sem alkothatnak egy átfogó egyesülést, másrészt azért sem, mert nagyrészt csupán alkalmasszerűen vesznek részt a mozgalom különböző megmozdulásaiban. *Az érdekek – mint társadalmi természetű*

motívumok – tehát általában nem elégségesek ahhoz, hogy az egyéneket a társadalmi mozgalmakban való részvételre készítsék. A társadalmi mozgalmakban való részvételt jelentős mértékben befolyásolják az egyének bizonyos személyes motívumai is.

A széles körben elfogadott felfogás szerint a viszonylagos megfosztottság (relatív depriváció) érzése a társadalmi mozgalmakban való részvétel jelentős motívuma. A viszonylagos megfosztottság érzése olyan feszültségérzés, amely a jogosnak tekintett igények, elvárások és az egyén valóságos körülményei közötti jelentős negatív eltérést tükrözi. Ezen túl olyan motívumok is jelentősek lehetnek a mozgalmakban való részvétel indítékaiként, mint az értelemkeresés, az önazonosság keresése, a más csoportokkal szembeni előítéletes beállítottság, a valakikhez való tartozás szükséglete, a közösségi hovatartozás érzése, a sérelmek által kiváltott erős érzelmek (Zurcher–Snow 1981:449–453; Oberschall 1995:21, 23; della Porta–Diani 2006:14–16, 101; Klandermans 2006:364–365; Ward 2016:861–863).

A társadalmi mozgalom hatásai nagyrészt különbözőek lehetnek, főleg egyrészt a mozgalom céljainak a megvalósulása szempontjából; másrészt abból a szempontból, hogy a mozgalom által befolyásolni szándékozott, hatalommal rendelkező másik fél (például a kormány vagy egy vállalat vezetése) mennyiben fogadja el a mozgalom résztvevőit, illetve képviselőit az egyének viszonylag szélesebb körének képviselőiként (Amenta–Caren 2006:463–469). Itt végül csak arra mutatok rá, hogy a társadalmi mozgalomban kialakuló csoportos társadalmi erő főleg a következő négy formában lehet hatással a hatalmi helyzetben lévő egyének érdekeire, és ezáltal ezen egyének döntéseire a mozgalom követeléseinek az elfogadása szempontjából.

Az egyik és elsődleges forma, ha a mozgalom résztvevői a mozgalom révén önmaguk és mások számára is láthatóvá teszik az egyének szintjén addig is meglévő, de nagyrészt rejtett elégedetlenséget, az elégedetlenség kiterjedtségét és mértékét. Ezáltal az egyének azon köreiből is felhívják a figyelmet az adott egyének kedvezőtlen társadalmi körülményeire, akik addig e körülményekkel elégedettek voltak vagy kevéssé voltak elégedetlenek, tehát növelik az elégedetlenség kiterjedtségét és mértékét. Ezen az elsődleges szinten a kiterjedt és jelentős elégedetlenség előre nem láthatóan, a legkülönbözőbb formákban befolyásolhatja az adott társadalom tagjainak a magatartását olyan vonatkozásokban, amelyek jelentősek a hatalmi helyzetben lévők érdekeinek érvényesülése szempontjából. Valamint az elégedetlenség kiterjedtségének és mértékének növekedése esetleg hozzájárulhat az adott mozgalomban résztvevők számának jelentős növekedéséhez. Ezek a valószínű következmények esetleg arra készítetik a hatalmi helyzetben lévő egyéneket, hogy engedjenek a mozgalomban megfogalmazott követeléseknek. A másik forma, ha a kiterjedt és jelentős elégedetlenség intézményesen szabályozott formában is megjelenhet, és ily módon befolyásolja a hatalmi helyzetben lévők érdekeinek az érvényesülését. Ennek tipikus esete, ha az egyének szavazatukkal is kifejezhetik elégedetlenségüket, és a mozgalom révén például a következő országgyűlési választások alkalmával jelentősen csökken a kormányzó párt támogatottsága. Ennek elkerülése végett az adott párt hatalmi hálózata esetleg hajlamos eleget tenni a mozgalom követeléseinek.

A csoportos társadalmi erő érvényesülésének a harmadik formája, ha az egyének még nagyrészt diffúz módon, de már részben szervezeten és a társadalmi élet legkülönbözőbb területein egyre inkább vonakodva alkalmazkodnak, illetve egyre kevésbé alkalmazkodnak az érvényben lévő intézményes szabályokhoz. Ennek jellemző esete az úgynevezett polgári engedetlenség, például engedély nélküli útlezárás, létesítmények elfoglalása, tömegközlekedési eszközökön a díjfizetés megtagadása stb. A csoportos társadalmi erő érvényesülésének a negyedik és általában a leghatékonyabb formája, ha a mozgalom résztvevői szervezeten megtagadják a hatalomhoz való mindennapi racionális alkalmazkodást olyan tevékenységi területen (például sztrájk formájában a munkavégzés területén), amely alapvető jelentőségű a hatalommal rendelkezők érdekeinek érvényesülése szempontjából.

Összefoglalás

A tanulmány első részében meghatároztam a társadalmi mozgalom fogalmát, a mozgalmakon belül céljaik és szándékolt hatásaik szerint megkülönböztetve a társadalmi mozgalmakat. Eszerint a társadalmi mozgalom az egyének viszonylag széles körének részben szervezett, részben csupán tömeges cselekvések formájában megnyilvánuló, hosszabb távon megfigyelhető törekvése és magatartása, amely az egyének adott köre számára előnyös társadalmi intézményes szabályok érvényre juttatására, érvénytelenítésére vagy érvényben tartására, és/vagy közjóságot képező társadalmi (vagy társadalmi vonatkozású) jószág elérésére irányul. Ráműtöttem arra, hogy részben az úgynevezett társadalmi mozgalmak sem társadalmi természetűek, ugyanis a céljaikat és hatásait tekintve társadalmi természetű mozgalmak intézményesen nagyrészt szabályozatlanok és meghatározatlanok, valamint a résztvevők motívumai különböző természetűek lehetnek.

A második részben főleg a társadalmi mozgalom kialakulását és fejlődését elősegítő főbb tényezőket elemeztem, amelyek a következők: 1. aktuális – intézményes és/vagy strukturális – lehetőségek a szabályok megváltoztatására, illetve az igényelt javak elérésére, 2. a kedvezőtlen körülmények miatti tartós elégedetlenség, 3. ezek „okaira” és megszüntetésük lehetőségeire vonatkozó, széles körben elterjedt értelmezési keretek és ideológiák kialakulása, valamint 4. egy vagy több intézményesen szervezett csoport kialakulása a résztvevők mozgósítására. Hangsúlyoztam, hogy az adott társadalom társadalmi struktúrája az említett tényezőkkel összefüggésben, illetve e tényezők közvetítésével van hatással a társadalmi mozgalmakra, tehát a társadalmi struktúra meghatározó hatása elvileg is csak bizonyos valószínűséggel érvényesül.

Foglalkoztam azzal a kérdéssel is, hogy a kategoriális csoportok közötti (jellemzően az egyik oldalról) mozgalmi szintű társadalmi kölcsönhatások elvileg különböző mértékben felelhetnek meg az adott csoportok közötti egyéni szintű társadalmi viszonyoknak és kölcsönhatásoknak, főleg 1. a mozgalom részben képviselési jellegéből, 2. a hatalommal rendelkező csoport befolyásából, 3. a mozgalom résztvevőinek összetételéből és 4. a

mozgalomban való részvétel különböző motívumaiból adódóan. Rámutattam arra, hogy az érdekek – mint társadalmi természetű motívumok – általában nem elégségesek ahhoz, hogy az egyéneket a társadalmi mozgalmakban való részvételre készítsék. A társadalmi mozgalmakban való részvételt jelentős mértékben befolyásolják az egyének bizonyos személyes motívumai is.

Irodalom

- Amenta, Edwin–Caren, Neal (2006): The Legislative, Organizational, and Beneficiary Consequences of State-Oriented Challengers. In: Snow, David A.–Soule, Sarah A.–Kriesi, Hanspeter (eds.): *The Blackwell Companion to Social Movements*. Malden, MA, Oxford, UK, and Carlton, AU:Blackwell Publishing Ltd. 461–488.
- Beck, Ulrich (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernítésba*. Budapest:Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó.
- Benford, Robert D.–Snow, David A. (2000): Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment. *Annual Review of Sociology*, 26., (21), 611–639.
- Buechler, Steven M. (2006): The Strange Career of Strain and Breakdown Theories of Collective Action. In: Snow, David A.–Soule, Sarah A.–Kriesi, Hanspeter (eds.): *The Blackwell Companion to Social Movements*. Malden, MA, Oxford, UK, and Carlton, AU:Blackwell Publishing Ltd. 47–66.
- Campbell, John L. (2005): Where Do We Stand? Common Mechanisms in Organizations and Social Movements Research. In: Davis, Gerald F.–McAdam, Doug–Scott, Richard W.–Zald, Mayer N. (eds.): *Social Movements and Organizational Theory*. New York:Cambridge University Press. 41–68.
- Clark, Terry N.–Lipset, Seymour M. (eds.) (2001): *The Breakdown of Class Politics. A Debate on Post-Industrial Stratification*. Washington:Woodrow Wilson Center Press; Baltimore, MD and London:The Johns Hopkins University Press.
- della Porta, Donatella–Diani, Mario (2006): *Social Movements. An Introduction*. Malden, MA:Blackwell Publishing.
- Diani, Mario (2006): Networks and Participation. In: Snow, David A.–Soule, Sarah A.–Kriesi, Hanspeter (eds.): *The Blackwell Companion to Social Movements*. Malden, MA, Oxford, UK, and Carlton, AU:Blackwell Publishing Ltd. 339–359.
- Eidlin, Barry–Kerissey, Jasmine (2018): Social Class and Social Movements. In: Snow, David A.–Soule, Sarah A.–Kriesi, Hanspeter–McCammon, Holly J. (eds.): *The Wiley Blackwell Companion to Social Movements*. New York:John Wiley & Sons Ltd. 517–536.
- Etzioni-Halevy, Eva (1993): *The Elite Connection: Problems and Potential of Western Democracy*. Cambridge, UK:Polity Press.
- Farkas Zoltán (1997): *A társadalmi viszonyok: Az intézményes szociológia elmélete*. Miskolc:Bíbor Kiadó.
- Farkas Zoltán (2010): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Miskolc:Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283151>
- Farkas Zoltán (2013): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Negyedik kötet*. Miskolc:Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283678>
- Farkas Zoltán (2016): A társadalmi struktúra fogalmának értelmezései. II. rész. *JEL-KÉP*, (2), 87–109. <http://dx.doi.org/10.20520/Jel-Kep.2016.2.87>
- Farkas Zoltán (2017): Újra a rendi helyzetekről – II. rész. A rendi helyzet típusai. *JEL-KÉP*, (1), 79–93. <http://dx.doi.org/10.20520/JEL-KEP.2017.1.79>
- Farkas Zoltán (2019): A társadalmi struktúra fogalma, összetettsége és a társadalmi hálózatok. *JEL-KÉP*, (2), 101–123. <https://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2019.2.101>
- Flacks, Richard (2004): Knowledge for What? Thoughts on the State of Social Movement Studies. In: Goodwin, Jeff–Jasper, James M. (eds.): *Rethinking Social Movements. Structures, Meaning, and Emotion*. Lanham, MD:Rowman and Littlefield Publishers. 135–153.
- Giugni, Marco G. (1998): Structure and Culture in Social Movement Theory. *Sociological Forum*, 13., (2), 365–375.
- Goffman, Erving (1974): *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. New York:Harper and Row.
- Goodwin, Jeff–Jasper, James M. (2004): Caught in a Winding, Snarling Vine: The Structural Bias of Political Process Theory. In: Goodwin, Jeff–Jasper, James M. (eds.): *Rethinking Social Movements. Structures, Meaning, and Emotion*. Lanham, MD:Rowman and Littlefield Publishers. 3–30.

- Kingston, Paul W. (2000): *The Classless Society*. Stanford, CA:Stanford University Press.
- Klanderfans, Bert (2006): The Demand and Supply of Participation: Social-Psychological Correlates of Participation in Social Movements. In: Snow, David A.–Soule, Sarah A.–Kriesi, Hanspeter (eds.): *The Blackwell Companion to Social Movements*. Malden, MA, Oxford, UK, and Carlton, AU:Blackwell Publishing Ltd. 360–379.
- Koopmans, Ruud (2004): Political. Opportunity. Structure. Some Splitting to Balance the Lumping. In: Goodwin, Jeff–Jasper, James M. (eds.): *Rethinking Social Movements. Structures, Meaning, and Emotion*. Lanham, MD:Rowman and Littlefield Publishers, 61–73.
- Koopmans, Ruud (2006): Protest in Time and Space: The Evolution of Waves of Contention. In: Snow, David A.–Soule, Sarah A.–Kriesi, Hanspeter (eds.): *The Blackwell Companion to Social Movements*. Malden, MA, Oxford, UK, and Carlton, AU:Blackwell Publishing Ltd. 19–46.
- Kriesi, Hanspeter (2006): Political Context and Opportunity. In: Snow, David A.–Soule, Sarah A.–Kriesi, Hanspeter (eds.): *The Blackwell Companion to Social Movements*. Malden, MA, Oxford, UK, and Carlton, AU:Blackwell Publishing Ltd., 67–90.
- Lee, David J.–Turner, Bryan S. (eds.) (2014): *Conflicts about Class. Debating Inequality in late Industrialism*. New York:Routledge.
- Ma, Miranda L. Y. (2017): Affective Framing and Dramaturgical Actions in Social Movements. *Journal of Communication Inquiry*, 41., (1), 5–21.
- Matthews, Sally (2013): Reflections on the Appropriate Use of Unjustly Conferred Privilege. *Theoria*, 60., (2), 23–41.
- Mikecz Dániel (2012): Új pártok, változó mozgalmak: A radikális jobboldali és az alternatív mozgalmak pártosodása. In: Boda Zolt–Körösi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest:MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet és Új Mandátum Kiadó. 65–82.
- Miller, David L. (1985): *Introduction to Collective Behavior*. Belmont, MA:Wadsworth.
- Nulman, Eugene–Schlembach, Raphael (2018): Advances in Social Movement Theory since the Global Financial Crisis. *European Journal of Social Theory*, 21., (3), 376–390.
- Oberschall, Anthony (1995): *Social Movements. Ideologies, Interests, and Identities*. New Brunswick, NJ and London:Transaction Publishers.
- Pakulski, Jan–Waters, Malcolm (1996): *The Death of Class*. London:Sage Publications.
- Rucht, Dieter (2006): Movement Allies, Adversaries, and Third Parties. In: Snow, David A.–Soule, Sarah A.–Kriesi, Hanspeter (eds.): *The Blackwell Companion to Social Movements*. Malden, MA, Oxford, UK, and Carlton, AU:Blackwell Publishing Ltd. 198–2146.
- Smelser, Neil J. (1963): *Theory of Collective Behavior*. New York:The Free Press of Glencoe.
- Snow, David A. (2006): Framing Processes, Ideology, and Discursive Fields. In: Snow, David A.–Soule, Sarah A.–Kriesi, Hanspeter (eds.): *The Blackwell Companion to Social Movements*. Malden, MA, Oxford, UK, and Carlton, AU:Blackwell Publishing Ltd. 380–412.
- Snow, David A.–Soule, Sarah A.–Kriesi, Hanspeter (2006): Mapping the Terrain. In: Snow, David A.–Soule, Sarah A.–Kriesi, Hanspeter (eds.): *The Blackwell Companion to Social Movements*. Malden, MA, Oxford, UK, and Carlton, AU:Blackwell Publishing Ltd. 3–16.
- Szabó Máté (2018): Fél évszázad múlt el azóta... 1968 jelentősége a civil társadalom és a mozgalmak számára. *Civil Szemle*, XV., (1), 5–33.
- Tarrow, Sidney (1983): *Struggling to Reform: Social Movements and Policy Change during Cycles of Protest. Western Societies Program Occasional Paper No. 15*. Ithaca: Cornell University.
- Tarrow, Sidney (2011): *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. (Third Edition). New York, NY:Cambridge University Press.
- Ward, Matthew (2016): Rethinking Social Movement Micromobilization: Multi-stage Theory and the Role of Social Ties. *Current Sociology*, 64., (6), 853–874.
- Williams, Rhys H. (2006): The Cultural Contexts of Collective Action: Constraints, Opportunities, and the Symbolic Life of Social Movements. In: Snow, David A.–Soule, Sarah A.–Kriesi, Hanspeter (eds.): *The Blackwell Companion to Social Movements*. Malden, MA, Oxford, UK, and Carlton, AU:Blackwell Publishing Ltd. 91–115.
- Zurcher, Louis A.–Snow, David A. (1981): Collective Behavior: Social Movements. In: Rosenberg, Moris–Turner, Ralph H. (eds.): *Social Psychology: Sociological Perspectives*. New York:Basic Books. 447–482.

Jegyzetek

- 1 Az egyének adott kategoriális csoportja valamilyen szempontból hasonló tulajdonsággal rendelkező egyének halmaza. A kategoriális csoport tagjai elvileg nem alkotnak – emberi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyénekből álló – együttélési csoportot, következésképpen elvileg rendszeres kölcsönhatásokat sem valószínűsíthetünk e csoport tagjai között.
- 2 Az intézményeken belül különbséget teszünk a közösségi, a társadalmi és a testiségi intézmények között (Farkas 2010:78–95).
- 3 E tanulmány tárgyát a társadalmi mozgalmak képezik, és a nem társadalmi mozgalmak – az előbbiekhöz képest – még kevésbé tekinthetők egynemű jelenségeknek, ezért a nem társadalmi mozgalmak tipizálására jelen cikkben nem vállalkozom.
- 4 A rendi helyzet, illetve a privilegizált és a degradált rendi helyzet fogalmáról lásd például Farkas 2017, a társadalmi állapot fogalmáról lásd Farkas 2013:249–251.
- 5 Máshol (Farkas 2019) foglalkoztam azzal a kérdéssel, hogy egy adott társadalomban a társadalmi hálózatok főleg a hatalmi helyzetben lévő egyénekhez kapcsolódóan alakulnak ki, és jellemzően kialakul egyrészt a hatalmi társadalmi hálózat, másrészt a hűség társadalmi hálózat.
- 6 Az itt használt értelemben a társadalmi egyesülés rendszerbe szerveződött belső fedezetű társadalmi intézmények érvényességi körébe eső, és feltételes, illetve belsőleges társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének és társadalmi viszonyaik összessége. A társadalmi egyesülésben az egyének elvileg – az együttesen kialakított szabályok, illetve intézmények révén – egyesítik érdekeiket és társadalmi erőiket, és ezáltal képesek az összehangolt, együttes cselekvésre. Erről lásd Farkas 1997:271–298.

Fotó/Gönczö Viktor

NŐEGYLETEK A DUALIZMUS KORI MAGYARORSZÁGON

Kéri Katalin

■ Bevezetés

■ A társadalmi önszerveződés, a civil egyesületek története az utóbbi években a kutatói érdeklődés középpontjában áll. A külföldi és hazai kutatási törekvések értékelő bemutatását nyújtja Tóth Árpád 2005-ben megjelent munkája (Tóth 2005). A szerző fontos megállapítása az a kutatástörténeti előzmények vonatkozásában, hogy „a nyugati szakirodalom az egyesületi jelenség értelmezését – kialakulásának okait, összefüggéseit – tekintve sem egységes, és az interpretációk különbsége mögött az egyes nemzeti fejlődések eltérései mellett szemléleti különbségek is fellelhetők.” (Tóth 2005:20) A kutatások fókuszában különböző témák állnak, például az egyesületi jog alakulásának vizsgálata, az egyesületi tagok adatainak feltárása és összevetése (egyes települések, de akár országok között ívelően is), az egyleti tevékenység elemzése, továbbá a társaságokkal kapcsolatos hatás- és recepciókutatások. Az egyesületi tevékenység vonatkozásában több modell is körvonalazódott az eddigi kutatásokban, és mind hangsúlyosabbá válik a feltárásokban az összehasonlító szemléletmód, valamint a társadalomtörténeti alapozás. Mind nagyobb figyelem fordul a nők különböző szervezetekben való szerepvállalása felé is (Bukta–Gósi 2018:13–29).

Ebben a tanulmányban a dualizmus kori hazai nőegyletek fejlődéstörténete a bemutatás tárgya, nemzetközi kontextusba ágyazottan, és egy vidéki helyszín, Pécs nőegyleti életének részletező leírásával. A 19–20. század fordulóján jelentősen megnövekedett

számban működött egyesületek között fontos helyet foglaltak el a női társaságok. Ezekre éppen úgy jellemző volt itthon és külföldön is az, ami általában a korszak egyesületeire: céljaikat, működési feltételeiket, tagságukat tekintve meglehetősen sokszínűek voltak. Az árvákat, rossz anyagi helyzetben lévőket, betegeket istápoló, kifejezetten karitatív céllal alakult egyesületek mellett olvasóköri, művelődési és nőoktatási céllal létrejött társaságok éppúgy voltak, mint a munkásnők érdekeiért, illetve a női munkavállalási lehetőségek kiterjesztéséért küzdő, távlati célként a nők általános választójogát is bevezetni kívánó egyesületek. Széles körű és sokoldalú tevékenységüket áttekintve kijelenthető, hogy a nőegyletek fontos szerepet játszottak a társadalmi modernizáció fontos pillérének számító nőemancipációs folyamatokban éppúgy, mint a polgárosodás, a városiasodás előmozdításában, illetve a szociális gondoskodás terén.

Női egyesületek külföldön

A 19. század második felében Európában és Magyarországon is (főként a nagyobb, jelentősebb városokban) nagy számban alakultak nőegyletek, melyeknek létrejötte és működése az egyesülési és gyülekezési jog elismerésének, valamint az egyre erősödő nőemancipációs mozgalmaknak, illetve a társadalmi heterogenitásnak is következménye volt. Ezek az egyesületek eleinte nagyrészt jótékonykodással foglalkoztak, a szegényügy megoldását tűzték ki célként, és gyakorta valamely vallásfelekezet vagy egy-egy város felsőbb társadalmi rétegekhez tartozó hölgytagjait tömörítették. A századvégen aztán megjelentek a különböző munkásnő- és feminista egyesületek is, valamint jelentős számban a polgári (általában felekezet nélküli, illetve felekezetközi) szervezetek. Ahogyan a női egyesületek száma nőtt, világszerte sor került a különböző szerveződések közös szövetségekben való tömörülésére. Az USA-ban 1890-ben a női egyesületek nemzeti tanácsa alakultak (*National Council of Women*), 1888-ban Londonban pedig megalakult a Nemzetközi Nőtanács (*International Council of Women*) 11 ország egyesületeinek részvételével (Cathrein 1904:8). A tanács elnöke Zerelda Wallace volt (Cott 1987:20). Németországban az 1894-ben létrejött Német Nőegyesületek Szövetsége (*Bund Deutscher Frauenvereine*) a századfordulón 131 nőegyletet fogott össze, és körülbelül 50 ezer tagja volt (Cathrein 1904:7). 1906-ban létrejött az egyik legátfogóbb, legerősebb érdekérvényesítő transzatlanti összefogás, a Nők Nemzetközi Választójogi Szövetsége (*International Woman Suffrage Alliance*), melynek Carrie Chapman Catt (New York) volt az elnöknője. Az alapelvek közül, melyeket hat pontban foglaltak össze, az első így hangzott: „Úgy a férfiak, mint a nők egyenlően az emberi nem szabad és független tagjainak születtek; ugyanolyan módon felruházottak értelemmel és tehetséggel, és egyenlően jogosultak egyéni jogaik és szabadságuk szabad gyakorlására.” (IWSA 1906:4) Ez a szervezet rendszeresen tartott konferenciákat, amelyeken magyar küldöttek is részt vettek (1904-ben Berlinben egyedül Bedy-Schwimmer Rózsa, 1906-ban Koppenhágában pedig már öt magyar küldötnő vett részt) (IWSA 1906:39–41).

Országos nőegyletek Magyarországon

Hazánkban is már a 19. század elején léteztek jótékony célú női egyesületek, a napóleoni háborúk okozta nyomor enyhítésére. Elsőnek tekinthetjük ezek között az 1817-ben Pesten megalakult Pesti Jóltévő Asszonyi Egyesületet (*Pesther Wohltätiger Frauenverein*), melynek létrehozását Hermina főhercegnő kezdeményezte, és amely bécsi mintára alakult, és budai ikerszervezettel is rendelkezett (Tóth 2005:59). A század második felében több újabb, a jótékonykodást fő célként kitűző egyesület alakult, és a civil szerveződések sorában megjelentek a politikai nőegyesületek is (Burucs 1993:15). 1861. március 15-én hozta létre özv. Damjanich Jánosné, özv. gr. Batthyány Lajosné és gr. Zichy Pál Ferencné a Magyar Gazdasszonyok Országos Egyesületét, mely fő céljait így fogalmazta meg: „Az egyesület a női hivatások betöltését tűzte célul maga elébe, és pedig az anyai, hitvesi s gazdasszonyi, és a honleányi hivatás teljesítését egyaránt, s ezt egyfelől kiállítások és versenyek rendezése, jutalmak kitűzése – másfelől árvaházak, óvodák, bölcsődék, növendék állítása által kívánta elérni.” (Á. R. 1877:50) Az egyesület fontosnak tartotta a szabadságharcban meghalt hősök árváinak támogatását, ezért a tagok 1866-ban egy árvaházat is felállítottak, és ehhez kapcsolódóan az ott élő lányok számára elemi és polgári iskolát is szerveztek, ez 1906-ban Cinkotára költözött. Az egyesületnek saját újságja is volt, a *Magyar Gazdasszonyok Hetilapja*.

Az 1866-ban alakult Pesti Izraelita Nőegylet is felállított árvaházat, majd 1869-től ingyenkonyhát, 1910-től pedig gyermekágyas otthonot működtetett, és számos további módon segítette a nőket és a szegény sorsúakat a fővárosban (Burucs 1993:16).

A dualizmus korában az egyesülési jogot külön törvény nem szabályozta, de több rendeletet alkottak ezzel kapcsolatosan, például 1873-ban és 1875-ben (Szabóné Varga 2014:3–6). Ez utóbbi évben a belügyminiszter által kiadott, május 2-án kelt 1508. körrendelet politikai, humanisztikus, nyereszkesedési, közművelődési és gazdasági egyleteket különböztetett meg.

1869-ben alakult meg a hazai nőnevelés egyik legfontosabb civil szervezeteként számon tartott, a lányok alsó- és középfokú oktatásának kiterjesztését célul tűző, végül 1895-ben a nők egyetemre kerülését is nagyban elősegítő Országos Nőképző Egylet (ONKE), Veres Pálné Beniczky Hermin felhívása nyomán. Az egyesület első bevételei több forrásból származtak. Egyrészt alapítványi pénzekből és adományokból gazdálkodtak, másrészt évi 50 ezer forint segélyt kaptak a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól, és mindezt kiegészítették még azokkal a bevételekkel, amelyek bálók, felolvasóestek, hangversenyek során gyűltek össze. Ezeknek a pénzeknek a segítségével az egyesület tagjai tagintézeteket nyitottak, melyekben egy elemi és három felsőbb osztály működött leányok számára. Az első felsőbb leányiskolájuk 1869-ben Budán 14 növendékkel nyílt meg, és iskolájuk példátlan népszerűségét jelzi, hogy 25 év múlva már 900 végzett növendékük volt, és addigra már (1881-től) a budapesti Zöldfa utcába tették át az iskola székhelyét (ez ma a Veres Pálné Gimnázium). 1893-ban, az egyesület negyedszázados jubileuma alkalmából megjelent emléklapokban azt olvashatjuk, hogy bár a „magyar férfiak lovagiasak, áldozatkészek, szerelmesek, de »korlátolt elméjük«, mert az alapos nőképzésnek útját

állták”, a nőt csak a társas élet és nem a 'komoly élet' számára nevelték, főleg külföldi nevelőnők segítségével. A leírás szerint azonban szerencsére voltak olyan nők is, mint Veres Pálné, akik felkarolták a lánynevelés eszméjét (Emléklap... 1893:16). Ez az iskola alakult át a legelső hazai leánygimnáziummá 1896-ban, Wlassics Gyula 1895-ös rendelete nyomán, mellyel bizonyos egyetemi karokat megnyitott a nők előtt (Ladányi–Nagyné Szegvári 1976; Kéri 2018:456–479). Ugyancsak 1869-ben jött létre a hazai óvodáztatást és óvónőképzést segítő Pest-Budai Nevelési Nőegylet, mely 1872-ben változtatta nevét Magyarországi Központi Fröbel Nőegyletre. Az egylet védnöke Majláth Györgyné, alelnöke, majd elnöke Rosenzweig Saphir Sarolta volt, aki a gyermekkertek szervezésében tett munkálkodásáért 1887-ben királyi kitüntetésben is részesült (Szabolcs–Réthy 1999:367).

1884-ben Zirzen Janka kezdeményezésére jött létre egy másik, a hazai nőnevelés és tanítónői szakma szempontjából fontos, szintén országos egylet, a Mária Dorothea Egyesület, mely Magyarország „rendes” tanítónőinek negyedrészt tömörítette. (Összesen 3744-en voltak ekkor hazánkban a tanítónők, köztük mintegy ezer apáca.) Az egyesület József főherceg leányának védnöksége alatt állt. Főbb célkitűzései a következők voltak: a nemzeti nőnevelés megszilárdítása és fejlesztése és a tanítónők anyagi és társadalmi helyzetének javítása (Csáky 1895:4). 1895-ben az egyesületnek 4 vidéki köre volt, összesen 1153 tagot számlált; Kolozsvár, Újvidék, Fiume és Győr jelentették a vidéki körök központját. A Csáky Albinné által szerkesztett, az egyesület 10 éves fennállása alkalmából kiadott kötetből megtudhatjuk, hogy jelentékeny könyvtárral rendelkeztek, és 11 saját kiadású kötetük is volt. Fontos szerepük volt a lányok és nők számára kiadott olvasmányok szemlélésében, tágabban a női olvasói szokások formálásában, az irodalomról szóló tudományos viták lefolytatásában (Pogány 2009). Rendszeresen tartottak más témákban is tudományos előadásokat és írtak ki pályázatokat. Az egyesület működésének első szakaszában például az alábbi témákat vizsgálták: a magyar nyelv tanítása, kézimunka-oktatás, háztartási iskola szervezése, serdülő lányok célszerű nevelése, idegenajkú (francia) nevelőnők hatásának ellensúlyozása stb. 1889-ben a fővárosban létrehozták a tanítónők otthonát, ahol folyamatosan 8 fő lakhatott. Az Eperjeshez közeli fürdőhelyen, Cemétén még üdülőt is létesítettek tanítónők számára (Borbíró 2007:193).

Az 1870-es évek kezdetén, a háziiparban és gyáriparban egyre nagyobb számban munkát vállaló nők összefogására Országos Nőiparegylet névvel olyan szervezet jött létre, amely céljait így fogalmazta meg: „...szóbeli előadások és sajtó útján eloszlatni azon előítéleteket s elhárítani azon akadályokat, melyek a női keresőképeség kifejtésének útjában állanak, s lehetővé tenni, hogy a nők magukat önerejükkel fenntarthassák.” (Máday 1913:160) Elhatározták az alábbi gyakorlati lépéseket: női ipari iskola létesítése; a képzett növendékek álláskeresésének segítése; a nők által készített munkák árusítására állandó munkabazár szervezése; pénzbeli segélynyújtás a nők önálló ipari tevékenységének megkezdéséhez.

Az 1890-es években – főként a Rerum Novarum és a nyugati keresztény-szociális eszmék és pártok működésének hatására – Magyarországon is alapítottak egy keresztény nőegyesületet. Az Országos Katolikus Nővédő-egyesület 1896-ban jött létre, és munkájába bekapcsolódott a jeles szervező egyéniség, Farkas Edit, és pár év alatt vidéken

és a fővárosban 16 leánykört és 20 nővédő egyesületet létesítettek (Szántó 1984:506). Az egyesület keretei között gróf Pálffy Pálné 1907-ben megszervezte a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetségét, mely 1908-tól kivált az egyesületből, és önálló alapszabályzat szerint működött tovább. Fontos feladatuknak tartották a család- és nővédelmet, valamint a szegények és az árvák támogatását (Burucs 1993:17). Hanuy Ferenc közreműködésével létrejött az Egyetemi Hallgatónők Szent Margit Köre, Korányi Sarolta életre hívta a Katolikus Tisztviselőnők és Női Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségét, Buttkey Antal pedig megszervezte a Katolikus Leányok Szövetségét. Az 1903-ban létrejött Keresztényszociális Párt is odafigyelt a nőkre, cselédotthonokat hoztak létre, a sárvári műselyemgyárban és más munkahelyeken foglalkoztatták a rászoruló nőket. 1908-ban Prohászka Ottokár támogatásával megalakult a Szociális Misszió Társulat, melynek keretében apácák gondozták a „züllött leányokat” és az elhagyott gyerekeket. Nővédelmi Hivatalt is állítottak, 1912-ben pedig megalakult a Katolikus Női Tanács (Szántó 1984:506). 1909-ben Budapesten megszerveződött a Katolikus Női Patronage, melynek tagjai fogház-missziót is elláttak (Burucs 1993:17).

A századvégen a nők egyre nagyobb csoportjaira kiterjedő munkába állás következtében és a külföldi példák hatására mind több és több nővédelmi egyesület alakult. Ilyenek voltak például a Magyar Országos Segélyező Nőegylet (1879); a Lujza Egylet (1892), mely célul tűzte ki, hogy munkahelyet keres az arra rászoruló nőknek (György 1892:273); a protestáns szellemű, sokoldalú oktatási és segélyezési feladatot felvállaló Lorántffy Zsuzsanna Egylet (1892) Szilassy Aladárné vezetésével; a Teleia-egylet (1893); a cselédpártoló Mártha-egylet; a Magyar Háztartási Iskola Egylet; a Művelt Nők Otthona Egylet (1897). Kaiser Gizella, majd Bedy-Schwimmer Rózsa vezetésével 1897-ben megalakult a Nőtisztviselők Országos Egyesülete, mely azoknak a magukat polgári osztályhoz soroló nőknek volt a szerveződése, akik a jól fizető pályák megnyitásáért, a férfiakéval egyenlő bérezésért, egyenlő iskoláztatásért és emberi bánásmódért küzdöttek (Aranyossi 1963:45). Ez az egyesület a németországi „Kereskedelmi Alkalmazottak Egyesületét (Verein für weibliche Handels angestellte) tekintette példaképének” (Kelbert 2013:122.). A képzések, továbbképzések megszervezése mellett nagyon sokrétű tevékenységet folytattak az állásközvetítéstől a segélyezésen át a könyvtárak, üdülők létesítéséig, saját lap kiadásáig (Kelbert 2013:122). Ebből az egyesületből szakadt ki az 1900-as évek elején két önállóvá váló egyesület. Egyrészt a tanulmányban később bemutatásra kerülő Feministák Egyesülete 1904-ben, másrészt a munkásnők problémáinak radikálisabb megoldását kívánó, 1904-ben létrejött Magyarországi Munkásnő Egyesület, melynek titkára Gárdos Mariska volt. Ő tevékenykedett az egyesület lapjaként 1905-től megjelentetett *Nőmunkás* főszerkesztőjeként is. 1912-ben a lapnak 1445 budapesti és 1963 vidéki előfizetője volt, és összesen 6000 példányban jelent meg (Buchingerné Ladányi 1912:542). Az egyesület programjában a nőoktatás, az anya- és csecsemővédelem, a női választójog kivívása, a munkahelyi és otthoni, nőekkel szemben alkalmazott durva bánásmód megszüntetése, a női dolgozók fizetésemelése is szerepelt (Kaba 2008:8).

1904-ben Batthyány Lajosné elnökletével, a későbbi elnök, Rosenberg Augusztia kezdeményezésére megalakult az *International Women Council* magyar osztálya, Magyaror-

szági Nőegyesületek Szövetsége néven. A szövetség leginkább a hazai karitatív jelleggel működő nőegyesületeket fogta össze. 1909-től kezdve ez a szervezet lapot is kiadott, *Egyesült Erővel* címmel, Perczelné Kozma Flóra és Szemere Ilona szerkesztésében (Máday 1913:178). A szövetségnek 1909-től Női Választójogi Szakosztálya is szerveződött.

A Feministák Egyesülete

A Feministák Egyesülete külföldi példák nyomán ugyancsak 1904-ben alakult meg Magyarországon. 1906-ban 342, 1907-ben 507, 1910-ben 700 tagot számlált (Szapor 2004:204). A Magyar Országos Levéltárban őrzik azt a tetemes mennyiségű iratanyagot¹, melyek segítségével bepillantást nyerhetünk az egyesület életébe, célkitűzéseibe. A kezdeti időkből a tanári végzettséggel rendelkező, Magyarországon a legelső egyetemre beiratkozott nő, Glücklich Vilma volt az elnök, és a tagok havonta tartották összejöveteleiket a fővárosban. Ezen alkalmakkor jegyzőkönyveket is vezettek, melyek alapján látszik, hogy a választójog folyamatosan a követeléseik közé tartozott, és megpróbálták „több fronton” is harcolni ennek kivívása érdekében. Egyrészt ez a szervezet is belépett a fentebb említett Nemzetközi Választójogi Szövetségbe (Feministák... 1916:539). Másrészt igyekeztek minél több támogatót megnyerni itthon, Magyarországon is. Leginkább a hazai közélet neves férfiúit (írókat, politikusokat, tudósokat), akik közül néhányan Lukács György volt közoktatásügyi miniszter elnökletével a századelőn létre is hozták a Férfiliga a Nők Választójoga Érdekében nevű szervezetet (Nagyné Szegvári 1969:104).

Emellett az egyesület foglalkozott a nőnevelés és a nők munkába állása körüli problémákkal. 1906. április 14-én úgy határoztak, hogy küldöttséget menesztenek Apponyihoz, mely kéri a lányok egyetemre való felvételét korlátozó miniszteri rendelet visszavonását és a jogi fakultás megnyitását. Májusi ülésükön a korszakban sok vitát kiváltó koedukáció kérdéséről tárgyaltak napirendre. A cselédkérdés is meg tárgyalásra került az összejöveteleken, mert azt az egyetemi tagok megoldatlannak vélték. Fontos feladatnak tartották a háztartási munkakörök specializálását, mert véleményük szerint csak ez tette volna lehetővé az igen nagyszámú háztartási cseléd továbbképzését. Fontos szerepe volt az egyesületnek a nők nem formális tanulási módjainak támogatásában is (Kereszty 2013:26–36).

A Feministák Egyesülete a források szerint több külföldi szervezettel is élénk és folyamatos kapcsolatot tartott fenn. A gyakorta váltott levelekből kiderül, hogyan próbálták megismerni a nyugati törekvéseket, és nemzetközi szinten egyeztetni a mozgalmi lépéseket. Több olasz, német és angol nyelvű levél is tanúskodik arról, hogy a külföldi – hivatalos vagy magán – partnerek nagyra értékelték a magyar szervezet tagjainak erőfeszítését. Mindezt az is bizonyítja, hogy az egyesület 1905-ben az IWSA (*International Women's Suffrage Alliance*) tagszervezete lett. Az egyesülethez 1905 és 1908 között érkezett vagy onnan küldött levelek tartalmilag három fő téma köré csoportosíthatóak: 1. a Feminista Egyesület mindig tájékoztatta külföldi partnereit arról, hogy milyen lépéseket tesznek Magyarországon a nők felszabadítása, a választójog kivívása érdekében, és ugyanilyen tartalmú levelek érkeztek a külföldi eredmények bemutatásával; 2. konferen-

cia-meghívók; 3. újságoktól jött válaszlevelek beküldött cikkekre, ismertetésekre. Több levélből is kiderül, hogy a Feministák Egyesülete gyakran kért külföldről anyagi támogatást működéséhez, ám a jelek szerint a partnerszervezetek ezzel kapcsolatosan nem tudtak segíteni. Ez derül ki például Chapman Catt Amerikából írott egyik leveléből is (Kéri 2018:166).

Az egyesület 1907-ben kiadott jelentése szerint több alkalommal is jártak külföldi vendégek Budapesten, és egy-egy előadásban fejtették ki gondolataikat a nőkérdés valamely területéről. Henriette Fürth Frankfurtból, Maria Lischnewska Berlinből érkezett, de járt itt Chapman Catt és az első holland orvosnő, Aletta Jacobs is. Az érintett témák: a nők választójoga, munkába állása, a nemi felvilágosítás, illetve a prostitúció voltak. Az első világháború időszakában az egyesület a háború ellen foglalt állást, küldötteik részt vettek az 1915-ös hágai békegyűlésen is. Jászai Mari (aki ezekben az években számtalan fellépést és jótékony gyűjtést vállalt a katonák és sebesültek, illetve a hozzátartozók megsegítésére) keserűen írta emlékirataiban, hogy a háború ellen a feministák sem tudtak semmit tenni, szerinte csak szavak voltak azok, amiket nyújtani tudtak (Jászai... 1927:216). 1907-től 1949-ig jelent meg az egyesület lapja, *A Nő és a Társadalom*, illetve (1914-től) *A Nő* címmel, ennek cikkanyaga pontosan és részletesen tükrözi a tagok munkáját és törekvéseit.

Pécsi nőegyleti élet

A korszakban több vidéki településen is – különösképpen a városokban – különféle helyi nőegyletek alakultak, melyek gyakorta nem voltak hosszú életűek. Több olyan város is volt, ahol 2-3 felekezet is szervezett saját társaságot. Egyes vidéki egyletek kapcsolódtak országos tömörülésekhez is, például a Magyarországi Nőegyletek Szövetségéhez, a Feministák Egyesületéhez vagy a Nőtisztviselők Országos Egyesületéhez. Európai szinten is különlegesnek, egyedinek számított egy olyan hazai vidéki egylet (a Feministák Egyesületének tagszervezeteként), a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet, amelynek tagjai parasztasszonyok voltak, vezetője pedig Bordás Istvánné Rokon Tóth Sára (Acsády–Mészáros 2018).

Az egyleti élet az egyik legjelentősebb vidéki városban, Pécsen is a dualizmus éveiben lett igazán pezsgő. A városban 1871. március 3-án alakult meg a Pécsi Nőegylet². Elnöke 1892-ig Cseh Kövér Anna volt, és az egylet indulásakor 5878 forint alaptőkével rendelkezett. Az egyleti tagok tevékenységi körébe tartozott a jótékonykodás és különböző rendezvények szervezése. Két oktatásügyi próbálkozásuk jelzi a nő- és gyereknevelés iránti érdeklődésüket, intézményalapítási kezdeményezéseik azonban szerény sikerrel jártak. 1877–1881 között egy női kézműiskolát működtettek, de csak csekély számú érdeklődő akadt; 1879-től pedig gyermekkerti óvodát nyitottak (Kéry 1893:14–15). A Pécsi Figyelő című újság és a helyi sajtó más orgánumai rendszeresen tudósítottak az egyleti bálokról (például 1892-ben álarcosbált rendeztek a Király utcában lévő épületben, a Hattyúban) és a Tettyén tartott majálisokról. A műsoros estek, teadélutánok és jótékony vásárok bevé-

teleit szegény sorsú, egyedülálló öregek és sokgyermekes családok megsegítésére fordították. (A kimutatások szerint évi 1800–2000 forintot költöttek el erre a célra.) Rendszeresen (3 évenként) újjáválasztották a vezetőségi tagokat, akik között a szabályoknak megfelelően megtalálható volt az elnök, az alelnök, a főtitkár, a jegyző, a pénztáros, a számvizsgálók, a háznagy (a Mária utcai székház házigazdája) és egy vigalmi bizottság.

Pécsen egy másik nőegylet is működött a dualizmus első éveitől kezdve. 1869. június 15-én jött létre a Pécsi Izraelita Nőegylet, első elnöke Fuchs Verona volt³. A nőegylet célja elsősorban a jótékonykodás volt. A tagok a rendezvények bevételeiből és az adományokból a helyi izraelita közösség szegényeit támogatták, de mindig találtak módot arra is, hogy külső kéréseknek adjanak helyet. Az egyeletet jelentős összegekkel segítették a pécsi egyházmegye püspökei, Dulánszky Nándor, Hettyei Sámuel és Erreth János főispán is (Radnóti 2006:144). Az 1903-ban elfogadott és 1906-ban módosított alapszabályok szerint az egyesületnek választó és választható tagja volt mindenki, aki évente 18 korónának megfelelő egyenes adót fizetett. Az Izraelita Nőegyletnek voltak közös megmozdulásai az Országos Izraelita Patronázs Egyesülettel éppúgy, mint a Pécsi Nőegylettel. Előbbivel több, az országos szegénység enyhítésén fáradozó programban, utóbbival 1888-ban a Pécsi Országos Vásár és Kiállítás nőipari pavilonjának berendezésénél működött együtt (Árvai 2015).

Kifejezetten önművelési célokat szolgált a város (Baranya megye) harmadik nőegylete, a Pécsvidéki Tanítónők Egyesülete. Rendszeresen tartottak műkedvelő előadásokat, amelyeken a tanítónők maguk is gyakorta felléptek, zenéltek, énekeltek és színdarabokat adtak elő.

1907-ben megalakult a Pécsi Nőtisztviselők és Kereskedelmi Nőalkalmazottak Egyesülete, melynek elnöke először Kertész Teréz, majd Rosenspitz Berta volt. Ez az egylet – bár a Feministák Egyesületével szoros kapcsolatokat ápolt – 1909-ben feloszlott (Kelbert 2013:124).

Összegzés

A 19–20. század fordulóján – miként más nyugati országokban is – Magyarországon sok száz, köztük több tucatnyi női egyesület alakult. A különböző nőegyesületeknek és szövetségeknek a dualizmus kori Magyarországon elsősorban szociális, oktatásügyi és gazdasági természetű követeléseik voltak, de közülük egyesek politikai jogkövetelésekkel is felléptek. 1909-ben a Vasárnapi Újság cikkírója a magyarországi nőegyesületek szövetségének éves közgyűléséről tudósítva megállapította, hogy körülbelül száz egyesület tagjai képviseltették magukat a budapesti rendezvényen. Célkitűzéseiket tekintve abban egyetértettek az országos és helyi hatókörű különböző egyletek, hogy feladatuk védelmezni az öregeket, a betegeket és a szegényeket; hogy küzdeniük kell a tudatlanság, a nyomor, a pálinka ellen, és többé-kevésbé megegyezett a véleményük abban is, hogy szükség van a női választójog kivívására. Az újságíró megjegyezte, hogy az egyesületeknek közös politikai programja nincs, és szerinte ez szerencse, hiszen ha a nőegyleti tagok

is politizálnának, akkor az egységüknek vége lenne, mert lennének közöttük is 48-asok, 67-esek, radikálisok és konzervatívok (Feminista kongresszus 1909:983).

A dualizmus kezdeti időszakának egyletalapítási hullámáról másrészt ugyanakkor az is megállapítható, hogy a századvégre leapadt, és a korábban pár taggal vagy akár nagyobb érdeklődés közepette létrehozott nőegyletek száma is csökkent. György Aladár egy korabeli vezércikkében abban látta a hanyatlás okát, hogy mindenütt túl sok egylet alakult, melyek egy része nem volt igazán életképes. Ő az alábbi tevékenységi köröket javasolta kora női egyesületeinek: szegények felkeresése, támogatása; betegápolás; munkaszervezés; szegény tanulók segítése; rabok és „bukott” nők felemelése; elemi csapások esetén segítségnyújtás (György 1882:1–2). Az egyletalapítási kedv csökkenésének a folyamatosan egymásba alakuló, átrendeződő, nagyobb szövetségekbe tömörülő egyesületi „mozgás” mindemellett éppúgy háttéroka lehetett, mint annak belátása, hogy a nőegyletek lehetőségei gyakran gazdasági és érdekérvényesítési szempontból is korlátozottak voltak. Ezzel együtt azonban világosan látszik, hogy a női egyesületek tagjai nem csupán bálók és jótékony bazárok szervezésével foglalkoztak, tagjaiknak fontos szerepe volt országos vagy helyi viszonylatban a nőemancipációs folyamatok századfordulós kibontásában és a szociális háló megerősítésében.

A tématerülettel kapcsolatos további kutatások mind az egyletek alapításával, működésével és megszűnésével, mind pedig az egyes egyletek tevékenységi köreinek, kapcsolati rendszerének pontosabb megismerésével kapcsolatosan hozhatnak még új eredményeket, ami nagyon fontos ahhoz, hogy a dualizmus korának társadalmi, gazdasági, művelődésügyi és politikai változásait még árnyaltabb módon megismerhessük, kiemelt figyelmet fordítva arra, hogy a civil szerveződések miként járultak – járulhatnak hozzá bármely történelmi korszakban – a társadalmi problémák megoldásához vagy legalább enyhítéséhez.

Irodalom

- Acsády Judit–Mészáros Zsolt (2018): A Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet és a Feministák Egyesülete közötti kapcsolat (1908–1929): A női szolidaritás megnyilvánulásai a hazai feminista mozgalomban. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris e-folyóirat*, 8., (2.), 80–96.
- Á. R. (1877): Damjanich Jánosné és a Magyar Gazdasszonyok Egyesülete. *Vasárnapi Ujság*, január 28. 14., (4.), 49–50.
- Aranyossi Magda (1963): *Lázadó asszonyok – A magyar nőmunkásmozgalom története 1867–1919*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Árvai Tünde (2015): *A Pécsi Izraelita Jótékony Nőegylet*.
https://pecsi-notortenet.blog.hu/2015/11/17/a_pecsi_izraelita_jotekony_noegylet
- Borbíró Fanni (2007): Budapesti nőegyletek 1862–1904. In: Fábri Anna–Várkonyi Gábor (szerk.): *A nők világa: Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest: Argumentum. 185–207.
- Buchingerné Ladányi Szeréna (1912–13): A IV. Nőkongresszus. *Szocializmus*, 1912/13. VII., (12.), 542.
- Bukta Zsuzsanna–Gósi Zsuzsanna (2018): Nők részvétele a magyar sportszervezetekben. *Civil Szemle*, XV., (2.), 13–29.
- Burucs Kornélia (1993): Nők az egyesületekben. *História*, (2.), 15–18.
- Cathrein Győző (1904): *A női kérdés*. Gallovich Jenő fordító saját kiadása. Budapest.
- Cott, Nancy F. (1987): *The grounding of modern feminism*. New Haven & London: Yale University Press.
- Csáky Albinné (1895): *A Nőkérdés – A Mária Dorothea-egylet tíz éves fennállásának ünnepsége*. Budapest: Mária Dorothea Egylet kiadása.

- Emléklap az országos Nőképző-egyesület negyedszázados örömnépéről.* (1893): 1893. március. 25. Budapest.
- Feminista kongresszus. (1909): *Vasárnapi Ujság*, november 21. LVI./47. 983.
- Feministák Egyesülete. (1916): In: *Révai Nagy Lexikona*. 14. kötet. Budapest:Révai Rt., 539.
- György Aladár (1882): A Nőegyletek munkaköre. *Magyar Háziaszony*, április 9. 1–2.
- György Aladár (1892): A nők munkájának értékesítése. *Élet*, április 30. II./7. 273.
- IWSA (1906): *International Woman Suffrage Alliance*. Copenhagen.
- Jászai Mari emlékiratai.* (1927): Sajtó alá rendezte: Lehel István. Budapest:Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Kaba Eszter (2008): „... nagyjából és általánosan harcoltunk mindenért” Munkásnőegylet a századforduló Magyarorszáján. *Múltunk*, 2. 2–18.
- Kelbert Krisztina (2013): A feministák pionírjai vidéken. A Szombathelyi Nőtisztviselők Egyesületének tevékenysége és szerepe a XX. század első felének magyarországi nőmozgalmában. *Századvég*, 68. 121–162.
- Kereszty Orsolya (2013): *Nők nem formális tanulási lehetőségei a dualizmus kori Magyarországon*. In: Karlovitz, János Tibor–Torgyik, Judit (szerk.): *Vzdelávanie, výskum a metodológia*. Stúrovó:International Research Institute. 26–36.
- Kéri Katalin (2018): *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással)*. Pécs:Kronosz Kiadó.
- Kéry Gyula (szerk.) (1893): *Június*. Pécs.
- Ladányi Andor–Nagyné Szegvári Katalin (1976): *Nők az egyetemeken. I. Küzdelmek a nők egyetemi tanulmányaiért*. Budapest:FPK. Felsőoktatástörténeti Kiadványok 4.
- Máday Andor (1913): *A magyar nő jogai – a múltban és jelenben*. Budapest:Athenaeum.
- Nagyné Szegvári Katalin (1969): *A nők művelődési jogiáért folytatott harc hazánkban (1777–1918)*. Budapest:Közigazdasági és Jogi Kiadó.
- Pogány György (2009): Nézetek a leányok olvasásáról és olvasmányairól a dualizmus első felében (1867–1895). *Elektronikus Könyv és Nevelés*, 11., (4.), http://epa.oszk.hu/01200/01245/00044/pgy_0904.htm
- Radnóti Ilona (2006): Izraelita jótékonyági nőegyletek Baranya megyében a dualizmus korában. In: Gyáni Gábor–Nagy Beáta (szerk.): *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*. Artemisz Könyvek, Debrecen:Csokonai Kiadó. 128–146.
- Szabolcs Éva–Réthy Endréné (1999): Fröbel és a nőmozgalmak Magyarországon. *Magyar Pedagógia*, 99., (4.): 363–373.
- Szabóné Varga Marietta (2014): *Az egyesülési jog Magyarországon 1945-ig*. Szakdolgozat, kézirat. Miskolc:Miskolci Egyetem ÁJK. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/16768/9661.pdf>
- Szántó Konrád (1984): *A katolikus egyház története II*. Budapest:Ecclesia.
- Szapor, Judith (2004): Sisters of Foes: The Shifting Front Lines of the Hungarian Women’s Movements, 1896–1918. In: Paletschek, Sylvia–Pietrov-Enker, Bianka (eds.): *Women’s Emancipation Movements in the 19th century: A European Perspective*. Stanford:Stanford University Press. 189–205.
- Tóth Árpád (2005): *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest:L’Harmattan.

Jegyzetek

- 1 MOLT, P999 Feministák Egyesülete – jegyzőkönyvek 1. tétel 1. cs. 1906–1949.
- 2 Baranya Megyei Levéltár (BMLT), *Pécs szabad kir. város Tanácsa iratai*, 1940. 127. I–II. (Segédlet)
- 3 BMLT, *Pécs szabad kir. város Tanácsa iratai*, 1940/127. 70. sz.

ÖNSEGÍTŐ CSOPORT SZEREPE A VÁLÁS/SZAKÍTÁS FELDOLGOZÁSÁBAN — EGY MÉLYINTERJÚS KUTATÁS TAPASZTALATAI

Görgőy Rita

■ Sokszor hallható, olvasható tény, hogy hazánkban szinte minden második házasság válással végződik. Ugyanakkor kevesebbet tudunk egyrészt arról, hogy ki hogyan éli meg a válást/szakítást (milyen válásmegélések vannak, kinek mit jelent a válás/szakítás), másrészt arról, hogy ki „mit kezd” ezzel a krízisnek tekintendő, megterhelő élethelyzettel.

Jelen tanulmányunkban az önszegítő csoportokról szóló elméleti összefoglaló után egy lehetséges „feldolgozási út”, egy – váláson, illetve szakításon átesetteket tömörítő – hazai önszegítő csoport mélyinterjúkra alapozott „hatásvizsgálatára” vállalkozunk. Úgy gondoljuk, hogy az elméleti munkákon túl igen nagy szükség van a Magyarországon működő önszegítő csoportok empirikus kutatására általában, és azon belül kvalitatív módszerrel is. Mélyinterjúink hiteles adalékul szolgálhatnak e speciális közösségi forma működésének megismeréséhez, elemzéséhez, illetve megértéséhez.

Az önszegítő csoportok meghatározása

A csoportok, és azon belül a kiscsoportok kutatásának könyvtárnyi irodalma van, ezek áttekintésére tanulmányunkban nem vállalkozhatunk. Ahogy arra sem, hogy részletesen ismertessük a különféle csoport-módszerek hasonlóságait és különbözőségeit, vagy a csoportmozgalom fejlődési lépcsőfokait. A téma számos szakértője amellet, hogy munkájában rámutat, hogy miben térnek el az önszegítő csoportok más csoport-

formáktól (pszichoterápiás, „encounter”, önismereti, tréning/T, készségfejlesztő, személyiségfejlesztő stb. csoportoktól), a határok elmosódására-átlépésére, illetve a közös csoportcélokra, eszközökre, illetve hatótényezőkre is felhívja a figyelmet.¹

Az önségítés-kutatás két legismertebb képviselője, Katz és Bender már 1976-ban figyelmeztette a kortárs kutatókat, hogy az „önségítés” egy igen „homályos gyűjtőfogalom” (lásd még: Gerevich 1997:113–114), ugyanakkor leszögezte, hogy szociálpszichológiai megközelítésben pontosan körülírható jelenség (Baráth 2005:48).

Klasszikusnak számító meghatározásuk szerint:

„Az önségítő csoportok önkéntes, kics csoportos képződmények, amelyeknek célja a kölcsönös segítés és valamely specifikus cél elérése. Ezek általában kortárs csoportok, amelyek azért jönnek létre, hogy közös erővel valamely közös szükségletet elégítsenek ki, így például valamely hátrányos helyzettel vagy életproblémával való megküzdést támogassák, illetve azért, hogy a probléma megoldásához szükséges társadalmi és/vagy személyes változásokat kezdeményezzék. Az ilyen csoportok alapítói és tagjai úgy látják, hogy szükségleteiket a meglévő intézményes szociális ellátórendszer nem képes kielégíteni. Az önségítő csoportok különös hangsúlyt fektetnek a közvetlen személyközi társkapcsolatokra és minden egyes tagra vonatkozó felelősségvállalásra. A tagok egymás közötti segítése sokszor anyagiakban való segítséget jelent, de a hangsúly a kölcsönös emocionális támogatáson van. A csoportok jó része érdekképviseleti irányulású (‘cause-oriented’), ebből kifolyólag egy olyan ideológiát és értékrendszert szorgalmaz, amely a tagok számára biztosítja a személyes identitás elérését és annak fejlesztését.” (idézi Baráth 2005:48–49)

A fenti meghatározást Katz 1981-ben megjelent *Önségítés és kölcsönös segítés. Új társadalmi mozgalom?* című munkájában további szempontokkal egészítette ki: „1. az önségítő csoportoknál mindig fennáll a szemtől-szembeni interakció; 2. az önségítő csoportok létrejötte mindig spontán (azaz, nem külső erő hozza ezeket létre); 3. a személyes részvétel rendkívül fontos alapkövetelmény; a bürokrácia ellentétben áll az önségítő csoportok jellegével; 4. a tagok megállapodnak bizonyos tevékenységekben és ezekben részt vesznek; 5. a csoportok rendszerint kompetencia-hiányból adódó állapotból indulnak ki; 6. a csoportok egy referenciacsoport hiányát töltik be, a másokkal való azonosulás és kapcsolatfelvételi pont szerepét töltik be, alapot képeznek a tagok tevékenységéhez és az önerősítés forrásául szolgálnak.” (Katz 1981:19)

Fontos hangsúlyoznunk továbbá, hogy az 1970/80-as években kibontakozó önségítés-mozgalom kezdetei sokkal korábbra, Piotre A. Kropotkin *Kölcsönös segítség, mint természettörvény* című, a cári Oroszországban 1888-ban megjelent művére² nyúlnak vissza.

Kropotkin munkájának kulcsszava a kölcsönösség, amely a mintegy közel száz évvel később kibontakozó önségítőcsoport-mozgalom értékrendi alapja. Kropotkin elmélete szerint az emberiség fennmaradása és társadalmi fejlődése mindenekelőtt a természeti törvényként értelmezendő kölcsönös gondoskodásra épül. Kropotkin hangsúlyozza, hogy ha „a kölcsönös gondviselés erkölcsi alapjai hiányoznak egy-egy korszakban, illetve társadalomban, a fennmaradás érdekében szükségszerűen újak jönnek létre, azaz, újakat kell létrehozni.” (idézi Baráth 2005:51)

Az önségítő csoportok elterjedése – Történeti áttekintés

A spontán szerveződő, önségítő kiscsoportok elterjedését a szakemberek is többnyire a *Névtelen Alkoholisták csoportjainak*, az AA-csoportoknak a megszületéséhez, 1935 májusához kötik.

1935-ben két alkoholista, William Griffith Wilson üzletember („Bill W.”), és régi orvos ismerőse, dr. Robert Holbrook Smith („Dr. Bob”), egy véletlenszerű találkozás alkalmával Akron városában (Ohio), hosszú beszélgetés során felismerték, hogy „*azonosulni tudnak egymás sorsával, és képesek erőt és reményt nyújtani egymásnak. A fő tanulsága e találkozásnak az volt, hogy egy alkoholista nyilván úgy tud magán segíteni, ha más alkoholistákon igyekszik segíteni.*” (Humphreys 2004:36 – idézi Baráth 2005:51–52)

Az Anonim Alkoholisták csoportjai a 12 lépést és 12 hagyományt alkalmazzák szenvedélyproblémákban.³

Soltész Judit az *Élettörténet, felépülés, spiritualitás. Egy kényszeres szerencsejátékos útja egy 12 lépéses önségítő közösségben* című tanulmányában a következő szavakkal mutatja be e laikus, civil kezdeményezést: „*Az Alcoholics Anonymous (AA)... szakemberek bevonása nélkül, sorstársi önségítő közösségben, speciális, spirituális felépülési program kidolgozásával, alkoholisták számára kínált józanodást.*” (Soltész 2014:247) Az AA módszere az 1940-es évekre más szenvedélybetegek, illetve hozzátartozóik körében is elterjedt: szerencsejátékosok (Gamblers Anonymous, GA), kábítószer-fogyasztók (Narcotics Anonymous, NA), hozzátartozói csoportok (Al-Anon Family Groups, Al-Anon/Alateen) jöttek létre. Ezek a csoportok tulajdonképpen az AA-nak más szenvedélybetegek és családjaik problémáira alkalmazott változatai. A 12 lépést és hagyományt, illetve a szabályokat ők is átvették, így a rendszer állandó, stabil és „átjárható”. Ezen csoportok gyűléseinek a világ bármely pontján ugyanaz a tematikája (Soltész 2014).

Az AA-csoportok elterjedése után már krónikus betegek és hozzátartozóik, elhízottak, cukorbeteg, fogyatékos gyermekek szülei, gyermekeiket egyedül nevelő szülők, pszichiátriai betegek hozzátartozói is alakítottak ilyen csoportokat. Ilyen, az AA mintájára létrejött, de a tagok konkrét problémájára adaptált csoportok például – a teljesség igénye nélkül: kényszeres túlevők (OA), függők felnőtt gyermekei (ACA), érzelmi, szerelmi és szexuális függők (SLAA, SAA, SA), társfüggők (CODA) és munkaalkoholisták (WA) stb. Számtalan egyéb viselkedési addikcióra alkalmazott anonim csoport (kényszeres vallásfüggők, vásárlók, vállalkozók stb.) működik szerte a világban. Soltész továbbá rámutat, hogy az AA-csoportok módszertanát alkalmazzák borderline szindrómások (BA), szexuálisan bántalmazottak és incesztust elszenvedők (SIA) körében is (Soltész 2014:248–249).

Az 1970-es évektől önségítő csoportot hoztak létre rákos betegek, majd az USA-ban és Nyugat-Európában a női öntudatfejlesztő (feminista) csoportok kezdtek szaporodni (Buda 2009).

Az 1960-as évekig azonban sem a kutatók, sem a segítő szakmák képviselői nemigen foglalkoztak az önségítő csoportokkal az amerikai és más nyugati társadalmakban.

Edward Sagarin 1969-es szociológiai tanulmánya tekinthető az első összefoglaló írásnak, mely az akkor már nagyszámú önségítő csoportról, illetve azok szociológiai jelenté-

séről tudósított az amerikai társadalomban. Sagarin tanulmányának címe „Odd men in: societies of deviants in America” („Furcsa emberek közössége: A deviánsok egyesületei Amerikában”) arra utalhat, hogy a modernkori önszegítő-mozgalom alapja a különböző peremcsoportok önszerveződése. A szerző a mozgalom kiindulási okaiként az alábbi öt tényezőt jelöli meg: „1. A tömeges migráció és urbanizáció által létrehozott szubkultúrák szaporodása. 2. A társadalmi peremcsoportok egyre tömegesebb megjelenése. 3. A tradicionális támogató rendszerek széthullása. 4. A szeszitalom »józanító« tömeghatása oly értelemben, hogy »aki a szeszfogyasztást nem tudja kontrollálni, nem jelenhet meg felelősségteljesen sem a családban, sem a hivatásában«. 5. A pszichoanalízis és egyéb pszichoterápiák köztudatba való bejutása.” (Baráth 2005:52)

Az utolsó tényezővel kapcsolatban Sagarin megjegyzi, hogy „a legkülönbözőbb mentális és egyéb problémákkal küszködő emberek kezdtek szót váltani egymással anélkül, hogy »bajaik« miatt szégyent vagy megbélyegzettséget éreztek volna. Ugyanakkor tudatosult bennük az önszegítésre és egymás támogatására való rászorultságuk kényszere, és pedig abból a tapasztalatból kifolyólag, hogy problémájuk miatt gyakorlatilag senki nem fog szánakozni felettük, résztvett vagy szimpátiát tanúsítani irántuk.” (Baráth 2005:52)

Buda Béla hangsúlyozza, hogy e „self help group”-oknak jelentős szerepe van az információk megszerzésében-terjesztésében, „a betegséggel élni tudás” (empower) és a tanulási-tanítási folyamatok (modellkövetés, mintaátadás) segítése terén, a probléma-megoldó képesség fejlesztésében és a lelki támogatásban.

A csoportok erőssége hamar megmutatkozott, némelyik politikai hatás elérésére is képes volt. Figyelemre méltó, hogy az önszegítő csoportok tagjainak pszichés és szomatikus állapota az önszegítő aktivitás hatására javult; krónikus betegségek esetén javult az orvos-beteg együttműködés; mivel e csoportok kommunikációs és viselkedési gyakorló térként funkcionálnak, az asszertív résztvételt segítik például az egészségügyi ellátásban; működésük révén jobbák a túlélési ráták. E támogató, elfogadó, megtartó közösségekben a résztvevők az én-feltárások, az élettörténetek megosztása és azokra való reagálás révén megértik társaik szorongásait és megoldást találnak az egyéni problémákra. Megtanulnak segíteni saját magukon és másokon, egyúttal megtapasztalják a másikon segítés terápiás hatását is (Buda 2009).

Baráth Árpád *Önszegítő csoportok, társadalmi szolidaritás és szociális munka a 21. század küszöbén: Kritikai áttekintés* (2005) című munkájában Wuthnow 1994-es adataira hivatkozva leírja, hogy az USA-ban az 1990-es évek közepe táján, 8–10 millió fő között volt évente a valamely önszegítő csoport aktív és rendszeres résztvevőinek száma (Baráth 2005:55). Kessler, Mickelson és Zhao 1997-es munkájára alapozva pedig újabb felmérésekkel támasztja alá azt a tényt, hogy az amerikai (USA) önszegítő csoportok és szervezetek részvétele a népesség globális egészségügyi és szociális ellátórendszerében számottevő. Pontosabban, az 1990-es évek második felében, az amerikai felnőtt társadalom (25–74 év közötti korosztályok) közel egyötödének (18,7 százalék) volt valaha is közvetlen személyes tapasztalata az önszegítő csoporttevékenységek valamely formájával, nem számítva ide az AA (*Névtelen Alkoholisták*) szervezetekhez kapcsolódó csoportokat, és

mintegy 7 százalékos az aktív önségítő csoportrésztvétel a felmérést megelőző 12 hónapban (Baráth 2005:55).

Baráth idézett munkája továbbá felhívja a figyelmet az önségítő csoportokat kutató szaktekintély, Keith Humphreys nemzetközi áttekintő táblázatára, mely több mint 100 országban működő, kizárólag szenvedélybetegek által létrehozott önségítő csoportok/szervezetek tagságának méreteiről szolgáltat adatokat (Humphreys 2004 – idézi Baráth 2005:56). Szintén tanulmányában olvashatunk egy nem addiktológiai vonatkozású önségítő csoportokat feltérképező 2004-es németországi kutatásról is, melyet a NAKOS (Berlin) nyilvántartási/támogató intézmény címlistája alapján végeztek. Meyers és munkatársai mintegy 266 „nem addiktológiai” önségítő/támogató központot azonosítottak, közel négyezer önállóan működő önségítő csoportot kerestek fel kérdőíves módszerrel, és osztályozták azokat megalakulásuk célja alapján. Baráth ez utóbbi felmérés egyik legfőbb újdonságaként kiemelte, hogy a fent hivatkozott 2004-es németországi kutatás adatai szerint a nem addiktológiai önségítő csoportok összetétele az 1980-as évekbeli állapothoz mérve jelentősen megváltozott. A korábbiakkal ellentétben 2004-ben Németországban legnagyobb számban már nem a hagyományosan regisztrált krónikus szomatikus/pszichoszomatikus „betegcsoportok” önségítő csoportjai léteztek, hanem többnyire mentális (pszichoszociális) zavarokkal küszködő személyek és családok csoportjai, és ezek között is valamely krónikus állapottal érintett egyének *hozzátartozóinak* önségítő csoportjai terjedtek el. Baráth hangsúlyozza, hogy „Ez egy lényeges változás, ami azt sugallja, hogy az »önségítés« egyre inkább közösségirányulású szemléletváltások mozgalma kezd lenni.” (Baráth 2005:56–57) A vizsgálat másik fő érdekességeként pedig kiemeli az új, a korábbi kutatási listákon nem szereplő önségítő csoportok megjelenését, úgymint például a nemi identitás problémákkal érintettek csoportjai, orvosilag „előírt” gyógyszerfüggők csoportjai, a családon belüli nemi erőszak áldozatainak csoportjai, a tömegerőszak (mobbing) áldozatainak csoportjai és sorolhatnánk (Baráth 2005).

Végül természetesen nem feledkezhetünk meg a *virtuális*, ún. online (internetes) önségítő csoportok és szervezetek igen gyors elterjedéséről sem. Ezzel kapcsolatban Baráth Árpád többek között Madara és Ferguson egyik magyarul is megjelent írását⁴ idézi: „Az önségítő (elektronikus média) hálózatok olyanok, mint egy-egy pótcsalád: tagjaik közös problémákon osztoznak és segítik egymást a közös célok elérése érdekében”, illetve „Az általuk nyújtott segítség ingyenes és (a legtöbb esetben) a nap huszonnégy órájában elérhető. Az önségítő tevékenységek meglepően nagy hányada késő éjjel zajlik személyes találkozásokon, telefonhívásokon, e-mailen vagy a számítógépes hálózaton keresztül.” (idézi Baráth 2005:58)

Hazai sajátosságok

Moeller *Önségítő csoportok létrehozásáról. Tapasztalatok összegzése résztvevők és szakértők számára* című tanulmánya szerint az amerikai lakosság már kezdetektől fogva

nagy szimpátiával fogadta az ún. „self-help group-okat”, és az USA-ban szinte nincs olyan lelki probléma vagy betegség, amire ne alakult volna csoport (Moeller 1977, 1989:52).

Számunkra, közép-kelet-európai emberek számára viszont messze nem ilyen „kézenfekvő” közösségi reintegrációs forma a társadalmi védőhálóat „erős szövetűvé” alakító önszegítő csoport. Ennek kulturális és történelmi okait Buda Béla a „self-help blues”-ban az alábbiakban jelölte meg: a szocializmusban megjelenő romboló hatalmi fellépés az önszerveződő közösségekkel szemben; erősen befele forduló, csak a családi és rokoni kapcsolatokat előnyben részesítő hagyomány; az orvosi autokratizmus (a fehér köpenyes varázsló biztos jobban tud mindent); a társadalom tagjainak hátrító viszonyulása a súlyos problémákhoz; sodródó életvezetési hagyomány; a találkozási helyek hiánya (Buda 2009).

Az önszegítő csoportok hazai előzményeivel kapcsolatban Göncz Kinga kiemelte, hogy a kommunista diktatúra, illetve a szocializmus időszakában *„minden részleges vagy helyi szolidaritást felszámolt az állam”,* illetve hogy *„Az emberek minden téren elszoktak attól, hogy érdekeiket kifejezzék, ehhez társakat keressenek, bármilyen módon maguk tegyenek valamit saját magukért.”* (Göncz 1990:173)

Barcy Magdolna az önszegítő csoportok létrejöttének okait firtatva kijelenti, hogy azok *„kompenzatórikus jellegűek, azaz azért jönnek létre, mert a résztvevők a természetes segítőrendszereket nem érzik elég hatékonyak. Vagyis esetükben nem működnek elég jól a primer csoportok (családi, egyházi, faluközösségek), nem működnek jól a referenciaszemélyek vagy csoportok és az ún. közösségi kapuőrök (orvosok, tanárok, papok, akik meghatározzák egy közösség diszkriminatív és egyéb kultúráját), valamint nem működnek azok a lokális, támogató kapcsolatok (szomszédok), melyek a mindennapi élet kölcsönkapcsolatait alkotják.”* (Barcy 2012:109–110)

A magyar társadalom értelmisége az 1980-as évek második felében kezdett el komolyan érdeklődni a nyugati országokban terjedő önszegítő csoportok és az általuk létrehozott „régj-új” támogató rendszerek iránt. Ezekben az években hazánkban és más, szomszédos államszocialista országokban is (például az egykori NDK-ban, az egykori Jugoszláviában) százával alakultak önszegítő csoportok, elsősorban angolszász (amerikai) mintákra támaszkodva (Baráth 1991, 2005:59).

Az 1980-as években Magyarországon létrejött önszegítő csoportokat a kutatók két nagy kategóriába sorolták: *a) krónikus betegek és hozzátartozóik csoportjai, és b) alternatív életmódcsoportok.* E két nagy „olvasztótégely” mellett a nyugati példákhoz hasonlóan nálunk is elterjedtek a szenvedélybetegek önszegítő szervezetei is (Baráth 2005:59).

Az önszegítő mozgalom tömeglélektani „vonzereje”

Az 1980-as évek végén két pszichológus, Jacobs és Goodman az alábbiakban fogalmazta meg az önszegítés tömeglélektani „vonzerejét” a modern társadalmakban: *„Az önszegítő csoportok azért virágoznak, mert az emberek megnyugvást és erőt találnak abban, hogy együtt lehessenek azokkal, akikkel megoszthatják közös élettapasztalataikat.*

Az 1950-es évek óta, a társadalmi változások létrehozták mindazon előfeltételeket, amelyek alapján ez a társadalmi jelenség manapság is terjed.” (idézi Baráth 2005:58)

Ahogy Baráth is kiemeli munkájában, Jacobs és Goodman az önségítő mozgalom 20. századvégi kibontakozásának „előfeltételeit” a következőkben jelölte meg: „1. A hagyományos családi formák szétesése drasztikusan csökkentette a hagyományos, többnyire családközpontú szakmai szociális ellátó/támogató rendszerekhez való hozzáférhetőség lehetőségét. 2. Az orvostudományok látványos fejlődése megsokszorozta azok arányát a népességben, akik késő időskort érnek el, valamint mindazokét, akik valamely krónikus betegséggel/fogyatékossgal küszködnek és ezek pszichológiai következményeivel. 3. A széles körű politikai és egyéb korrupciók sorozata fokozatosan gyengíti a népesség bizalmát az állami intézményrendszer felé, ide sorolva az egészségügyet is. 4. Számos civil jogi mozgalom világszerte erősíti a személyes beavatottság és felhatalmazottság érzését. 5. A mentálhigiénés (pszichológiai, pszichiátriai) szolgáltatások elérhetetlensége, elbürokratizálódása és költségigényessége nyilván a leggyakrabban idézett oka és indoka az önségítő csoportok létrehozásának. 6. Az egészségügyi és szociális intézményi szolgáltatásokra fordított állami (központi) pénzbeli ráfordítások visszaszorítása a '70-es évek kezdete óta; fokozatosan aláásták az egykori »jóléti államok« hitelességét az adófizető polgárok számára. 7. A századvég utolsó évtizedeiben világszerte gyengült a hétköznapi emberek hite és hitele a modern tudományok (és »tudományosság«) gyakorlati hasznosságában, ezért egyre többen hisznek és bíznak, az ún. »tapasztalati tudás« hitelességében, amely kezdettől fogva egyik meghatározója az önségítő mozgalom bölcséletének. 8. Amerika és más fejlettebb országok önségítő mozgalmainak egyik legnagyobb »sikerélménye« a '80-as években, kétségtelenül, a csoportok és szervezetek népszerűsítése volt: a dokumentumfilmekről a milliós példányszámokban megjelentetett, és közhasználatra szánt »önségítő könyvek« végeláthatatlan halmazáig.” (idézi Baráth 2005:58–59)

Az önségítő csoportok típusai

Gerevich József szavaival élve „az önségítő csoportokat sokan sokféleképpen osztályozták” (Gerevich 1997:120), egységes tipológia azonban még nem született. Az alábbiakban Moeller (1977), Baráth és Csepeli (Baráth 2005), Telkes (1984) és Levy (1973)⁵ kategorizálását ismertetjük.

Moeller írása (1977, 1989:50–51) alapján az önségítő csoportok két típusba sorolhatók: az egyik a pszichológiai csoportos gyógyítást végzők, ahol terápiás irányítás nélkül lelki problémákat igyekeznek meggyógyítani. A másik típus meglehetősen vegyes, ide tartoznak az „egyéb” kategóriába sorolható állampolgári kezdeményezésre létrejövő csoportok (például iskolai nevelésre, várostervezésre, környezetvédelemre stb. irányulnak), a tudatformáló (férfi, női emancipációs) csoportok, a betegek és fogyatékosok egyesülései (orvosi, technikai, jogi és egyéb segítséget igyekeznek a maguk számára szervezni), az új szakma együttes elsajátítására irányuló (például fiatal munkanélküliek) és az

új életközösséget alkotó (például lakóközösségek vagy idősek önszolgáltató társulásai, vagy a hamburgi önszolgáltató étterem) csoportok.

A pszichológiai-terápiás önszolgáltató csoportok formailag egyrészt lehetnek zártak (akik tevékenységük során nem vesznek fel új tagot), nyitottak (bármikor csatlakozhat új tag hozzájuk), félig nyitottak (egy tag kiválása esetén vesznek fel új tagot). Másrészt lehetnek homogének (a csoport tagjai azonos problémákkal küzdenek) vagy heterogének (vegyes csoportok, a tagok eltérő betegségekkel küszködnek) (Moeller 1977, 1989:51).

Egy csoportban általában 6–12 fő vesz részt, az összejövetelek gyakorisága általában heti egy, szakemberek szerint a heti kétszoros alkalom lenne ideális; egy összejövetel időtartama 100 perc, a részvétel teljesen önkéntes (Moeller 1977, 1989:53–54)

Baráth Árpád és Csepeli György a célkitűzés (alkalmazkodás versus változás), illetve a csoportok problémafókuszálása (egyedi versus kollektív akció) mentén kéttengelyes tipológiát alkotott. Így megkülönböztetnek: betegségkezelő, stresszkezelő, alternatív életmódcsoportokat és érdekvédelmi csoportokat (Csepeli 1988:44–47; Baráth 2005:54).

Telkes József szintén a csoportok célja (főként a megőrizendő, illetve kialakítandó értékek) szerint állítja fel kategóriáit: családi, illetve házassági problémákra orientáltak csoportja; pszichológiai zavarban szenvedők és azok hozzátartozóit egyesítő szervezetek; valamint testi betegségben szenvedők csoportjai (Telkes 1984 – idézi Gerevich 1997:120).

Levy felosztása az önszolgáltató csoport által megcélzott probléma súlyosságára alapozva a következő típusokat különbözteti el: egészségesek önfejlesztő csoportjai (tréning és tanulmányi csoportok); stresszhatás alatt élők csoportjai (elsősorban válófélben lévők, frissen elváltak tartoznak ide); viselkedési zavart korrigáló csoportok (Névtelen Alkoholisták, Synanon); túlélést biztosító csoportok (stigmatizáltak, fajilag hátrányosan megkülönböztettek) (Levy 1973 – idézi Gerevich 1997:120).

Ahogy már utaltunk rá, a fentiekén kívül más önszolgáltató csoporttipológiák is születtek, például amelyek a csoportok szervezeti és működési sajátosságaiból indulnak ki, mint például „külső erőforrásoktól való függőség”, „csoportvezetés erőforrásai”, „szakemberek szerepe és viszonya a csoporthoz” stb. Az USA-ban működő önszolgáltató csoportokat és szervezeteket az egyik ilyen felosztás a következőképpen osztályozza: a) önálló csoportok; b) országos, illetve nemzetközi szervezetek; c) lokális vagy regionális tagszervezetek; d) hibrid csoportok; e) szakmailag menedzselt csoportok (Baráth 2005:55).

Alapelvek

Az önszolgáltató csoportoknak szigorú értelemben vett szabályai nincsenek, de vannak működési alapelvek, úgymint (Moeller 1977, 1989:65–66):

- *önirányítás elve*: bármilyen szabályozás csak lefojtaná a tudat alatti érzelmeket és képzeteket, az eredményesség alapja a szabad fejlődés;
- *autonómia elve*: a csoport önmaga határozza meg összetételét, minden tag maga dönt a csoportban maradásáról; az egyént külön kell választani a családtól, barátoktól és a sorstársak segítségével kell megküzdenie a problémájával;

- *szolidaritás*: mélyebb összetartozás, erős csoportkohézió, sorsközösség, egymás kölcsönös és teljes elismerése, nincs rossz, gyengeség, indulatosság;
- *nyitottság és őszinteség*: olyannak kell mutatnia magát a tagnak, amilyen, leplezetlenül és egyenesen;
- *demokrácia*: minden tag kezdeményezheti problémájának megoldását;
- *remény*: elvárás a munka eredményességére.

A csoportok fokozatosan fejlődnek ki, az ezzel kapcsolatos kutatások az alábbi fázisokat különítették el (Moeller 1977, 1989:68–69):

- *csoportképződés*: a bizalmatlanság és idegenkedés időszaka ez, a csoporttagok megnyílásával csökken a távolságtartás;
- *hatalmi harc*: a csoporton belül pozícióharc folyik: rivalizálás és egymás támogatása váltakozik;
- *intimitás*: az érzelmek mélyebbé válásának időszaka; differenciálódás: mindenki elfogadja a többiek másságát;
- *szétválás*: szomorúság és a jövő felé fordulás érzései kavarnak a tagokban.

Az önsegítő csoportok hatékonysága

Göncz Kinga *Az Önsegítő csoportok* című tanulmányában – Paul Antze és Leon H. Levy korábbi írásai (Antze 1989; Levy 1973, 1989) nyomán – az önsegítő csoportok hatótényezőinek alábbi tipizálását olvashatjuk:

1. *A kiszolgáltatottság csökkentése;*
2. *Az izoláció megszűnése;*
3. *Az önértékelés változása;*
4. *Pozitív szerepmódel;*
5. *Az ideológia;*
6. *A stigma érvényességének a megszüntetése;*
7. *A társadalmi helyzet és megítélés javítása;*
8. *Pszichoterápiás hatások;*
9. *A tagok ellátása információval, tanáccsal;*
10. *Értékteremtő, értékőrző funkció;*
11. *Univerzalitás élménye* (Göncz 1990:167–170).

Buda Béla *A lélek egészsége. A mentálhigiéné alapkérdései* című tanulmánykötetében „*legfőbb gyógyító eszközként*” emlegeti a (kis)csoportot és a csoportmódszerek széles alkalmazási területéről (szociális munka, rehabilitáció, reszocializáció) szólva rámutat, hogy „*ilyenkor a betegek mintegy egymást is gyógyítják, olyan nagy a kis közösség inherens integrációs ereje, hogy általában – a terapeuta, a csoportvezető közreműködésével – a betegek, a fogyatékosok vagy a krízisben lévők egészséges személyiségrészei adódnak össze, konstruktív kommunikációs folyamatok indulnak be*”. A terápiás csoportok pozitív hatásai közül továbbá kiemelte, hogy „*viselkedési és problémamegoldási mintákat nyújt,*

érzelmi biztonságot ad, korrektív visszajelentések forrása, ösztönző impulzusok erednek belőle stb.” (Buda 2003:308)

A mentálhigiéné szemléleti és gyakorlati kérdései. Újabb tanulmányok című munkájában pedig rámutat, hogy az önszolgáltató csoportok fejlődése nem konfliktusmentes, de a csoportok nagy része megoldja problémáit, megtartja, sőt akár növeli is tagságát (Buda 2002:289).

A hamburgi egyetem orvos-szociológiai intézetének Alf Trojan professzor által vezetett kutatásaira hivatkozva Buda az alábbiakban jelöli meg az önszolgáltató csoportok – egészségügyi szakemberek, szociológusok, politológusok és pszichológusok által is elismert – *hatékonysági tényezőit*. Rendelkeznek azzal a személyes tudással, ami a problémával való együttérzésből származik; reményt adnak; egyetemlegességet adnak; megszüntetik az izoláció érzését („csak az én problémám” megszűnik); a stigmatizáltság ellen hatnak; meg tudják őrizni tagjaikat; a problémás emberek pszichológiai vagy szomatikus állapota javul; a krónikus betegek együttműködése az orvosokkal jobb lesz; a csoportokban nagyfokú a kreativitás, altruizmus, demokrácia; a csoportok általában bevonják a családtagokat, barátokat – *„így a csoport tevékenysége kihat az emberi kapcsolathálózatra és a közösségre is”*; a csoportok hozzásegítik a tagokat információkhoz, amit esetleg az egészségügyben nem kapnak meg; *„a betegséggel, fogyatékkal bántani tudás”* ilyen értelemben hatalom, és az önszolgáltató csoport ezt képes megadni; de emellett fejlődik a problémamegoldó képesség, fenntartja az autonómiaérzést, felelősségérzet alakul ki a társakért, a csoporthoz tartozás tudata is fontos stb. (Buda 2002:288–292) Buda Béla megjegyzi, hogy a fentiekben felsorolt hatékonysági tényezők alapján az önszolgáltató csoportokkal foglalkozó szociológus, politológus, pszichológus szakemberek közül többen a társadalmi megújulás egy lehetséges mozgatórugóját, az emberi kapcsolatok humanizációjának lehetőségét, valamint a szociálpolitika és egészségügy fellendülésének fontos eszközét látják e csoportokban (Buda 2002:289).

Rudas János *Delfi örökösei. Önismereti csoportok: elmélet, módszer, gyakorlatok* című könyvében a *„változás tényezőivel”* – mintegy hatékonysági tényezőkkel – kapcsolatban a következőket hangsúlyozza: *„A változás, amin egy önismereti csoport tagjai átmennek, meglehetősen bonyolult és egyéni folyamat. Bonyolult, mivel számos, egymástól sokszor független tényező összhatásának eredője: személyes, személyközi, környezeti, szituatív, időbeli, vezetési, szemléleti, beállítódási stb. tényezőké. Egyéni, mert minden, a csoportba lépő személy oly különböző, a rájuk tett csoporthatások is oly eltérőek és az ezekre adott reakciók is annyira mások, hogy elvileg is képtelenség a változásra vagy a változást előidéző tényezők együttesére valamilyen algoritmust felállítani, valamilyen általánosan érvényes »menetrendet« kidolgozni.”* (Rudas 1990:43)

Ugyanakkor – az Irvin David Yalom által megnevezett *„gyógyító tényezőkből”*⁶ kiindulva, azokat némileg módosítva – kijelenti, hogy az önismereti csoportokban mégis működnek általánosítható *„változást előidéző tényezők”,* úgymint *„a remény sugallata; egyetemesség és különbözőség; információközlés; önzetlenség; az elsődleges családi csoport megismétlése; társas készségek fejlesztése; utánzó viselkedés; interperszonális*

(személyközi) tanulás; a csoportkohézió; a katarzis, érzelmi megtisztulás” (Rudas 1990:44–53). E tíz működési elem megnevezése után Rudas rámutat, hogy „A felsoroltak nem technikai eszközök, amelyeket a csoportvezető csak úgy elővesz a tarsolyából, és használja (vagy nem használja) őket. Valóban hatótényezők, amelyek hatása, működése sok egyéb feltétellel függ össze – nem is beszélve a közöttük levő kölcsönös összefüggésről.” (Rudas 1990:53)

Mélyinterjú kutatásunk tapasztalatai

Az alábbiakban egy váláson, illetve szakításon átesett felnőtteknek meghirdetett, elsősorban Budapesten elérhető „támogató csoport” (16 résztvevőjével 2016 novembere és 2019 májusa között készített) mélyinterjúkra alapozott „hatásvizsgálatára” vállalkozunk. Az általunk vizsgált önségítő csoport szakemberek által felállított szigorú, 4 napra tervezett tematika alapján működő, strukturált, 6–12 fős csoport. Interjúalanyaink e vizsgált önségítő csoportnak nem feltétlenül ugyanazon 4 napos „blokkjában” vettek részt, de ugyanazon szellemiség, ugyanazon tematika alapján, sőt ugyanazon két csoportvezető/„facilitátor” valamelyikének segítségével igyekeztek a válás/szakítás okozta élethelyzettel szembenézni.

Barcy Magdolna (2012) *Csoportmódszerek alkalmazása a segítségben és a fejlesztésben* című könyvében rámutat, hogy más önségítő csoportokkal ellentétben a támogató csoportokat rendszerint szakember (tanácsadó, szupervizor, mentálhigiénikus) facilitálja, segíti a csoportos öngyógyítás folyamatában. Továbbá megjegyzi, hogy a támogató csoportokban tulajdonképpen az 1960-as évek Amerikáját meghódító, különböző típusú, módszerű és célkitűzésű csoportokat egybeolvasztó „encounter”-mozgalom él tovább. Az önségítő csoportok nem pszichoterápiás csoportok, a résztvevők olyan lelkileg egészséges emberek, akik átmeneti gondokkal küzdenek, amelyre a megoldást a sors-társi kapcsolódásban, a csoport lélektani támogatásában találják meg (Barcy 2012:112).

Moeller (1977) elméleti összefoglalónkban felvázolt tipológiája alapján tehát az általunk vizsgált, váláson/szakításon átesetteket magában foglaló önségítő csoport zárt, homogén, pszichológiai csoportos öngyógyítást végző terápiás felnőtt önségítő csoport (illetve kezdődő csoportszervezet, mivel a fővárosi csoportokon kívül hazánk más városaiban is indultak csoportok). Szintén Moeller nyomán fontos hangsúlyoznunk, hogy az elemzett „önségítő csoportban részt vevő ember nem páciens; terápiás döntéseiben és cselekedeteiben önmagának felelős. A szakértő pedig – bármilyen képzettségű legyen is – nem terapeuta, hanem tanácsadó.” (Moeller 1977, 1989:50)

Kutatási módszer és elemzés

2016-ban egy mentálhigiénikus ismerősünk révén szereztünk tudomást az elváltak, illetve szakításon átesettek támogatását célzó önségítő csoportról. A csoport vezetőjével

való találkozás alkalmával megbeszéltük, hogy életútinterjúkat fogunk készíteni a csoportban részt vett nőkkel és férfiakkal.

2016 és 2019 között kvalitatív módszertan alapján 16 fél-strukturált életútinterjú készítettünk volt csoporttagokkal.

Kvalitatív kutatásunk teljes folyamatában Strauss és Glaser amerikai szociológusok által kidolgozott, megalapozott elméletként is hivatkozott Grounded Theory (Glaser–Strauss 1967; Corbin–Strauss 2015)⁷ módszertani elmélet irányelveit igyekeztünk szem előtt tartani.

Kutatási mintánk leírása, főbb jellemzői

Kvalitatív kutatásunk mintája „statisztikai leírásaként” elmondható, hogy valamennyi interjúalanyunk legalább érettségivel rendelkezik, döntő többségük diplomás. Beszélgetőtársaink nagy része jelenleg budapesti lakóhelyű nő, életkorukat tekintve valamennyien 35 és 54 év közöttiek (döntően 40–54 évesek).

Többnyire egy vagy két házasságuk megszakadásáról, válásukról meséltek interjúalanyaink, de voltak közöttük olyanok is, akik soha nem éltek házasságban, hanem élettársi kapcsolatuk/aik megszakadásáról vallottak, és voltak, akik válásuk és élettársi kapcsolatuk/aik megszakadásának történetéről, azok következményeiről egyaránt részletesen beszámoltak.

Interjúalanyaink nagy része 10–24 évi házasság után, de volt olyan is, aki 5, és volt, aki 30 év után vált el.

Mintánk „Elhagyó” és „Elhagyott” státusz szerinti megoszlásáról nem nyilatkozunk, mivel az életútinterjúk áttekintése során sokszor nem volt egyértelmű interjúalanyaink ilyen irányú „besorolása”. Felmerült ugyanis, hogy

- a) hogyan definiáljuk az Elhagyó fogalmát? Elhagyó az, aki beadta a válókeresetet? Elhagyó a hűtlen fél? ...
- b) lehet egy interjúalany az önsegítő csoportban való részvételkor Elhagyó és Elhagyott egyszerre: például a 15. interjúalany elhagyta a férjét, de új párja az interjúalanyt hagyta el,
- c) életpályája során lehet valaki egyszer Elhagyó, másszor Elhagyott szerepben (többen több párkapcsolatuk megszakadásáról is vallottak).

Interjúalanyaink döntő többségének házasságában 1–4 gyermek született, két férfi interjúalanyunknak egyáltalán nincs gyermeke, egy hölgynek válása utáni második élettársi kapcsolatából született egy gyermeke.

A közös gyermek több esetben parentifikálódott, átvette az egyik szülő szerepét, és/vagy nem egyszer anorexiás lett szülei rossz házassága, illetve válása miatt (15. interjúalany; továbbiakban: int.a).

Nem egy interjúalanyunk kiemelte a gyermekek szerepét a párkapcsolat alakulásával és/vagy a válással, válásfeldolgozással kapcsolatban. A 14. interjúalany például kétszer vált el, és hangsúlyozta, hogy „Amikor gyerek van a válás témakörében, az sok mindent

megváltoztat. Ott nagyon sokat vívódtam mindenféle szemszögből, hogy a gyerekeknek mit okozok? Mi lesz a gyerekekkel?” (14. int.a.)

Az önségítő csoportos interjúalanyaink közül többen számoltak be a párkapcsolatukon belüli, és/vagy a válás/szakítás körüli verbális, lelki és/vagy fizikai bántalmazásról. Második interjúalanyunk például így vallott: *„Most már tudom, hogy én hagytam, hogy a 16 év alatt az én volt férjem az összes önbizalmamat lenullázta. Az összes önértékelésemet... Nem is vagy nő, te nem is tudod, hogy kell egy nőnek viselkedni... Voltak ilyen mondatok. A tettlegesség nemcsak egyszer fordult elő, hanem még párszor. De erről senkinek nem mondtam semmit.”* (Hasonló helyzetben volt a 13., a 14., a 15. és a 7. interjúalany is.)

Az önségítő csoport „hatásvizsgálata”

Interjúink tanúsága szerint mást adhatott az önségítő csoport, más volt a hatása a csoportnak attól függően, hogy

1. mikor vett részt benne az interjúalany. Például a hivatalos válasz előtt, még „csak a különköltözés időszakában: *„Amikor külön éltünk, én nem annyira éltem meg válás-ként. Most, hogy konkrétan a válás rendeződik, most kezdtem el gyászolni ... Most értem meg, hogy mit jelenthet valakinek segítségként az önségítő csoport. Pont azért, mert a különéléssel nekem az nem volt válás. Ha most járnék, egész más lenne. Egész másképp tudok az akkori csoporttársaimra tekinteni, mert most élem át, amit átélhet valaki egy normális válásnál ... Akkor én még a csoportot egyáltalán nem úgy éltem meg, mint egy feldolgozó csoportot.”* (1. int.a.), vagy évekkal a válóper lezárulta után. Volt, akinek a válás melletti döntésben: *„előrevisz a döntésben”* (15. int.a.), és volt, akinek a váláshoz vezető rossz kapcsolat, illetve a válás feldolgozásában segített;
2. az interjúalany már korábban elindult az önismeretfejlesztés útján; a válás/szakítás sarkallta az önismeretfejlesztésre; vagy konkrétan az önségítő csoport indította el az interjúalanyt az önismereti úton.

Egyik oldalról elmondhatjuk, hogy különböztek beszélgetőtársaink a tekintetben, hogy hogyan jutottak el a váláson/szakításon átesetteknek hirdetett önségítő csoportba, másrészt hangsúlyoznunk kell, hogy több tényező „együttállására” is szükség volt a csoportban való részvétel sikere érdekében. Interjúalanyaink között voltak, akik „egyszerűen”, szinte mintegy fuldoklóként minden lehetőséget – így az önségítő csoportot is – megragadtak, ami esélyt jelentett a krízisből való kitörésre, a gyógyulásra, túlélésre: *„Két évig bárhová elmentem, amire azt mondták, hogy tud segíteni. Azért, hogy minél hamarabb túllegyek rajta és jól legyek.”* (2. int.a.) *„Mindenbe belekapaszkodtam, amibe csak tudtam, ami arról szólt, hogy hogyan lehet ebből felállni, újrakezdeni. Akárcsak nyíltan kimondani, hogy velem mi történt.”* (16. int.a.) Voltak továbbá olyanok, akik tudatosan választották az önségítő csoportot az adott élethelyzetben, tehát igényük volt a részvételre, ismeretük/tudásuk is volt az önségítő csoportokról.

Abban azonban mind a 16 csoporttag megegyezett, hogy felismerték, hogy külső segítségre van szükségük; így vagy úgy (véletlenül, interneten, vagy ismerős ajánlása

révén), de eljutott hozzájuk az önségítő csoport híre; mertek is segítséget kérni; és lehetőségük (anyagi, fizikai, pszichés...) is volt eljárni a csoportalkalmakra.

Interjúink tanúsága szerint továbbá az önségítő csoportban részt vett interjúalanyainknak van egyfajta „szakmai tudása”, „tudományos szókinccse” válásmegélésük, a válás során megélt érzéseik, életminőségük leírásához. Többen evidenciaként beszélnek például arról, hogy a válás gyász, illetve konkrét gyászfázisokat (például düh) említenek. Például: *„Most, hogy konkrétan a válás rendeződik, most kezdtem el gyászolni ... Még csak most múlt el a haragom. Ebben a szakaszban vagyok.”* (1. int.a.) A 16. interjúalany kiemelte, hogy a csoportban való részvétel *„nagy segítség a gyász első fázisában”*. Interjúink alapján tehát úgy tűnik, hogy egyrészt – egyfajta szelekcióként – olyan elvált/szakításon átesett emberek fordulnak önségítő csoporthoz, akiktől legalábbis nem idegen a pszichológiai gondolkodás, illetve szakirodalom. Másrészt a csoport tematikája során előkerült és az interjúkban sokat emlegetett feladatok, *„új látásmód”* is gazdagítják beszélgetőtársaink ezirányú tudását.

Interjúalanyaink közül egy fő (7. int.a.) hangsúlyozta, hogy bár más segítségei (barátok, gyermekeivel való kapcsolat helyreállása, munkája, *„spirituális út”*) is voltak válása feldolgozásában, mindenképpen szüksége volt az önségítő csoport segítségére, mert ez indította el a jelenleg is tartó önismereti úton. *„Kizártnak tartom, hogy valaki egy ilyen folyamatot egy külső segítség nélkül jól fel tud dolgozni. Mert akkor az ember egy olyan állapotban van, amikor nem látja a fától az erdőt ... Muszáj külső segítség. Legalább valami kis irányítás. A jó kérdéseknek a feltétele, amit magának az ember nem tud feltenni. Én nem tudok olyan fejjel gondolkodni, mint ahogy a csoportvezető gondolkodik ... De az csak az útnak az eleje volt számomra.”* (7. int.a.)

Tizenhárom személynek az önségítő csoport egy volt a segítségek, támogatási lehetőségek között és egyértelműen, *„határozottan”* segített, de nem volt *„csodafegyver”, „megváltás”,* hanem mellette tovább kell magán *„dolgoznia”,* tovább kell járnia személyiségefejlődési/önismereti útján az interjúalanynak (6. int.a.). *„Nincs egy valami, amire azt mondom, hogy ez a tuti. Minden egymást segítve összeadódik.”* (12. int.a.)

Egy főnek nem segített az önségítő csoport, a rövidege (4 alkalom) miatt, illetve azért, mert túl friss volt a válás, *„túl nyílt volt a seb”*: *„Lehet, hogy ez akkor nem segített nekem ezt a dolgot feldolgozni”. „Annyira jó lett volna, ha utána ez folytatódik, ez a segítő jelleg.”* (10. int.a.) Ugyanakkor szintén a 10. interjúalanyunk megemlíti azt is, hogy *„Néha, amiket hallottam példákat, a fülemben csengenek. Amikor mesélte valaki a saját válását, hogy lehet elengedni.”* (10. int.a.)

Egy személy szerint pedig – bár *„élvezte”* a részvételt, és a csoportvezetővel együtt lenni jó volt – a csoport csak *„maszatozás”, „felszíni kapirgálás”, „játék”* volt, aminek *„nincs semmi értelme”,* sőt akár önbecsapásként is értelmezhető. *„Élveztem, jó volt, szerettem a csoportvezetőt”,* de *„Nekem nem volt annyira komoly. Nem volt elég tudományos ... Idő sem volt arra, hogy ... elmélyüljünk, ... nem éreztem azt a fajta igazi munkát, amibe az ember odateszi magát, nem láttam a csoportban, hogy bárki is ki tudta volna őszintén mondani, hogy én ezt elszúrta.”* (8. int.a.)

A továbbiakban nézzük meg, hogy interjúalanyaink többsége miért érezte úgy, hogy „segített”, „hasznos volt” az önsegítő csoportban való részvétel a válás/szakítás körüli időszakban (a döntés meghozatalában, a válás folyamatában vagy évekkal a válóper lezárulta után).

Az önsegítő csoport interjúalanyaink által leginkább hangoztatott erősségei, „hatékonysági tényezői”

1. **Önismeret-fejlesztés.** Lehetőséget adott a résztvevőknek önismeretük (tovább)fejlesztésére és ezért „valódi segítség” volt (7. int.a.), hiszen úgymond hálót, és nem halat biztosított tagjainak. „Segít, csak megoldást ne várjunk tőle!” (15. int.a.) „Az önismere-ti út egy állomása” (1. int.a.), illetve eszköze: „Ott derült ki számomra, ebben a csoportban, hogy még nem dolgoztam fel az első válásomat sem. Ott került előtérbe az, hogy mennyire volt hatással az én kapcsolataimra az én gyerekkorom. Ez a nem-vagyok-fontos érzés, hogy a végsőig próbálok megmenteni a kapcsolataimat, a házasságaimat, egészen addig, amíg a gyerekeim nem sérülnek. Az, hogy én meddig sérülök, az nem számít. De ha már ők, akkor tudok véget vetni egy kapcsolatnak.” (7. int.a.) Ezzel összefüggésben építette tagjai önbizalmát a csoport. „Nem arról szólt, hogy szidjuk az exeket, hanem a mélyére megyünk és megnézzük, hogy mi van mögötte. Felépítjük az önbizalmat. Ezt adta nekem, hogy építette az önbizalmamat.” (4. int.a.) „Egymásban meglátni a szerethető nőt. Azáltal te is meglátod magadban, hogy az vagy te is.” (7. int.a.)
2. **Új látásmód.** Más megközelítéssel gazdagította tagjait. „A csoport által kaptam egy csomó új módszert, hogy végig nézzem, hogy végig tudjak menni a házasságon.” (14. int.a.), „megfelelő kérdések feltételével” (7. int.a.) „segítség a trauma túlélésében, illetve abban, hogy hogy éljem meg a traumát.” (1. int.a.) Új, célravezető/hasznos módszereket adott a megszakadt párkapcsolat/házasság elemzéséhez-értékeléséhez, a helyzet megértéséhez tagjai kezébe. „Próbálja kihozni az emberből, hogy mit nyertél-veszítettél belőle.” (1., 3. int.a.) „Nem arról szólt, hogy szidjuk az exeket, hanem a mélyére megyünk és megnézzük, mi van mögötte.” (4., 12., 14. int.a.) Ennek eredményeként a résztvevőkben új felismerések, „belátások” születtek: például a saját felelősség tisztázásában segített (14. int.a.) és egyúttal oldotta, illetve megszüntette az önvádat/bűntudatot. „Rájövök, hogy ez már nem az én felelősségem. Én megteszem, amit tudok, de van egy rész, ami már nem az enyém.” (14. int.a.) „Önmagam számára csak én lehetek a támasz.” (7. int.a.) Segített a megszakadt kapcsolatban kapott pozitívumok felismerésében. Volt olyan interjúalany, aki felismerte, hogy a jó élmények kötik a másik emberhez: „Nekem ez adott nagyon sokat. Mert bármennyire hibáztattam a volt férjemet, rengeteg dolgot köszönhetek neki.” (14. int.a.) „Mögé tudtam nézni, hogy mi volt. Megtudtam, hogy milyen pozitív értéket hoztak számomra ezek a kapcsolatok.” (4. int.a.) Megtörtént az élethelyzet átkeretezése, a realisabb helyzet-

értékelés, melyhez a csoporttársak helyzetéhez való viszonyítás is hozzájárult. „Sokkal durvább esetek vannak.” (4. int.a.); „Az ember sokkal kevésbé szenved, hogyha látja, hogy más jobban szenved, mint ő.” (2. int.a.); „Rájöttem, hogy az én problémám milyen kicsi a többiekéhez képest. Mennyivel rosszabb helyzetben vannak mások.” (9. int.a.) A csoport tehát vonatkoztatási, illetve referenciacsoportként (Pintér 2009:95) működött tagjai számára.

3. *Sorsközösség és bizalmi légkör.* Megerősítette tagjait a sorsközösség tapasztalatával és ezzel oldotta-megszüntette egyrészt az *inkompetencia* „lúzerség”, másrészt – az ezzel járó – *izoláció* érzését. „Az is megnyugtató, hogy hasonló sorsúak, pro vagy kontra, de mégiscsak benne vannak egy ilyen helyzetben. Az tud segíteni.” (15. int.a.) „Amikor egyszer csak borul az életed, minden hullik szét, akkor annyira könnyű azt gondolni, hogy csak én vagyok ekkora lúzer, csak én cs... el ennyire, én hozok ilyen rossz döntéseket. Mindenki másnak jól ment. Miért vagyok ennyire inkompetens ... Abban a csoportban nem én voltam az egyetlen ezzel a történettel, amiről azt gondoltam, hogy én egy marslakó, egy teljesen nem normális helyzetbe kerültem ... Azóta látom, hogy mennyi ilyen történet van.” (16. int.a.) Fontos a „nem vagyok egyedül a problémával”-érzés megtapasztalása is: „Az első, legfontosabb tanulság az, hogy nem vagyok egyedül, nemcsak velem történik, más is van ilyen szarul, mint én. Más is szeretné megoldani. Másnak is fájdalmas ugyanannyira, vagy még fájdalmasabb, mint nekem. Vagy még rosszabbul tudja megélni. Ezek voltak rögtön az alapfelismerések, ami nagyon sokat segít az embernek, amikor azt érzi, hogy egyedül van a világban és meg van bélyegezve, hogy elhagyták. Ez milyen ciki, ez nem fér bele. Rájöttem, hogy más is küszködik ezzel.” (2. int.a.) „Látni, hogy mások is vannak nehéz helyzetben.” (6. int.a.); „Nincs egyedül az ember.” (12. int.) A csoport tagjai „együtt mentek át dolgokon”, „az együttlevés-érzés, az odaadás eltűnik a világból. De ha átéljük... , akkor ez sokkal többet ér bárminél.” (9. int.a.)
4. *Csoportkohézió.* A csoportenergia, a csoport maga „nagyobb mélységet adott”, mint amikor csak egy valakivel osztja meg érzéseit az ember (5. int.a.), „nagyon sokat segített a csoport ereje” (6. int.a.). „Pozitív”, illetve „plusz energiát” adott, »amitől lazábban« tudja kezelni, már jobban veszi az akadályokat.” (4., 7. int.a.) Egy támogató – empatikus – megtartó közösség részévé váltak, akik a csoporthoz csatlakoztak. Ebben a közösségben az elváltak/szakításon átesettek megélhették a *feltétel nélküli elfogadást*. A csoportban megbélyegzésnek/stigmatizációnak, illetve ítélkezésnek nincs helye (például a 13. interjúalany mesélt egy homoszexuális csoporttársuk beilleszkedéséről), és az *érzelmi kötődés* talaján több esetben életre szóló, mély barátságok is szövődtek. „Nagyon hamar rájöttem arra, hogy itt mindenféle ítélkezéstől mentes, feltétel nélküli elfogadásról van szó ... számomra egy nagyon erős háló volt. Annak ellenére, hogy mindannyian nagyon nagy bajban voltunk... Olyan szívbeli kapcsolódás volt, amivel én azóta sem találkoztam... Nem megbélyegzett vagy, a legkacifántosabb történet sem lett azzá.” (7. int.a.) Az egyik interjúalany korábban is járt csoportterápiákra, de csak ebben az önsegítő csoportban „történt meg, hogy megszerrettük egymást az emberekkel. ... Drukkolunk egymásnak, hogy jó legyen.” (13. int.a.)

„Nagy szeretettel gondolok vissza azokra az emberekre, akikkel ott egy csoportban voltunk.” (16. int.a.) „Nem kell szégyellni magam. Jó fej emberek jöttünk össze [4 évvel ezelőtt]⁸ egy csoportban. Az egyik mostani legjobb barátnőm is csoporttársam volt.” (2. int.a.) Egyfajta (facebookos) utánkövetést és így hosszabb távú biztosságérzetet, támogató hálót is biztosít. „A facebookon mind a mai napig ismerősei vagyunk egymásnak. Írunk egymásnak levelet, segítünk. Ez jó.” (2. int.a.) „Nagyon helyes emberekkel voltam egy csoportban, akikkel nem tartjuk a kapcsolatot, de azóta is látom őket a facebookon ... Tudom, hogy ők is néznek engem, néha lájkolnak, kommentelnek.” (16. int.a.)

5. *Énfeltárás.* Lehetőséget adott a csoport az *elfojtott*, illetve korábban meg nem fogalmazott érzések, fájdalmak kimondására és így egyfajta *katartikus* élményként a megtisztulásra és ventilálásra. „Ez a kimondás nagyon fontos! Ha nem is személyesen a másíknak, mert nem mindig van lehetőség erre. De hogy ne maradjon az emberben benne.” (14. int.a.); „Igyekeztem minden olyan lehetőséget megragadni, ahol... újra és újra el tudtam mondani a fájdalmaimat.” (6. int.a.); „Segít felhozni a dolgokat, amiket nem tudtam megélni. ... Segített felszínre hozni a brutális mélységű fájdalmat... nagyon erős élmény volt.” (5. int.a.); „...abban segített határozottan, hogy az érzelmeim tisztuljanak, kijöjjenek. ... Tisztában vagyok azzal, hogy az érzelmeknek teret kell adni, nem elfojtani ... hasznos volt. Meg tudott ríkatni.” (3. int.a.); A „székes gyakorlat ... pozitívan volt durva”, az elfojtott dolgok felszakadásában segített, „én is sírtam, meg az emberek is sírtak. De ettől függetlenül jó, hogy elmondod ... megkönynyebbülés.” (12. int.a.); „5–10 percig ott álltam, zokogtam és mondtam. Nem is lehetett érteni. A többiek is nagyon megrendültek. De akkor nagyon kiszakadt belőlem.” (11. int.a.)
6. *A csoportvezető személye.* Több szempontból pozitív, fontos volt: alkalmazkodó, rugalmas, empatikus, toleráns volt, elfogadta az egyéni oldódási „tempót”. „A csoportvezetőnek nem voltak nagyon nagy elvárásai, hogy hová kellene eljutnunk. Hagyta, hogy mindenki a saját maga módján, a feladatokon keresztül próbáljon oldódni.” (2. int.a.); „...megértette, hogy a válás veszteség ... megértette, hogy ezt egyedül nem lehet feldolgozni” (6. int.a); és – nem utolsósorban – hiteles volt, mivel maga is elvált ember volt.
7. *Egyenrangú viszony.* A csoport tagjai, így a csoportvezető/„facilitátor” és a csoport többi résztvevője között is ez volt a jellemző. Négy férfi interjúalanyunk közül ketten kiemelték, hogy szerintük csoporttársaik tanultak tőlük (például férfias megközelítést, látásmódot). Az egyik interjúalanyt például egyenesen „feldobta”, hogy segíteni tud a többieknek: „Azért dobott fel, mert meg tudtam fogalmazni, hogy szerintem mi zajlott [a csoportba járó nők]⁹ partnereiben akkor. Egy másik nyelvet tanultak meg tőlem, egy látásmódot.” (5. int.a.); „Nagyon sokszor azt éreztem, hogy inkább én tanítom a többieket... sokszor a csoportvezető nagyon kíváncsi volt, hogy én hogy látom a dolgokat.” (5. int.a.)
8. *Reménykeltés.* Segített a válás/szakítás miatti gyász különböző fázisainak „átvészelésében” és egyúttal „reményt adott, hogy előbb-utóbb jobb lesz. Ami akkor hihetetlen

volt” (2. int.a.); „*abban, hogy van jövő a válás után is*” (12. int.a.); „*Segített elengedni a dühöt, haragot.*” (4. int.a.); „*Abban, hogy a gyászolásnak az első fázisa megtörténjen, sokat segített a csoport.*” (16. int.a.); „*Egy kis megpihenés volt, egy kis gyógyír volt... Szívesen voltam ott, jó volt. Tudnám ajánlani bárkinek, aki ezen gondolkodik, hogy érdemes egy ilyen kurzust végigcsinálni.*” (15. int.a.); „*Nekem nagyon jó volt a csoport... első fájdalomcsillapításnak... megnyugtató volt.*” (16. int.a.)

9. *Szociális képesség-, illetve készségfejlesztés – szociális tanulás.* A csoport például empátiára és a türelem gyakorlására tanította tagjait a csoporttársakkal, a másik emberrel szemben, a nyitottá válásban és az elfogadóbbá-empatikusabbá válásban segített: „*Segített nekem ..., hogy nyitottá váljak dolgokra, elfogadóbbá más emberek történeteire. Ez korábban nem volt rám jellemző, a nyitottság és az elfogadás.*” (12. int.a.) Továbbá megtanította tagjait arra, hogy „*Ne féljek segítséget kérni*” (2. int.a.). Volt, aki a csoportban megértette, hogy a fájdalom miatti sebezhetőségben „*nagyon sok erő is van*” (5. int.a.). Segítette az „*elengedést*”, „*elbúcsúzást*”. De akár az exekkel való újfajta kapcsolat kialakításában is támogatta tagjait a csoport. Segített elengedni a kapcsolatot, „*segít belőle kiszállni*” (16. int.a.), segítette a kapcsolat megszakadásának elfogadását (4. int.a.). A csoport, és kiemelten a „*székes feladat*” nagyon sokat segített főként abban, hogy már nem várja vissza a volt a férjét a 11. interjúalany. „*Ami nekem igazából segített, az az volt, hogy körbeültünk és középen volt egy szék... Elköszöntem tőle. Mert nem tudtam soha elköszönni, nem tudtuk soha megbeszélni.*” (11. int.a.) A 4. interjúalany és volt párja esetében „*harmonikusabb*” kapcsolat kialakításában segített.

10. *Autonómia.* Az önszorgító csoport speciális „hatótényezőjeként” tekinthetünk a 7. interjúalanyunk által hangsúlyozott szempontra, mégpedig, hogy a csoport nem alakított ki függőségi viszonyt a tagjaival: „*ahogy fel volt építve, az számomra teljesen megfelelő volt... Én nagyon tartottam attól, hogy függőségi viszony ne alakuljon ki. Én akartam megoldani. A legszükségesebb számomra az volt, hogy megtaláljam magamban a kapaszkodókat. Ne más legyen a kapaszkodó.*” (7. int.a.)

A vizsgált önszorgító csoport fentiekben felsorolt hatékonysági tényezőivel kapcsolatban meg kell jegyeznünk egyrészt, hogy azok összefüggenek egymással, illetve sokszor egymásból következnek és így erősíthetik egymást. Másrészt, hogy különbségek voltak a résztvevők között abban, hogy ki mely tényező(ke)t emelte ki, mint a számára leghasznosabba(ka)t, illetve hogy szám szerint hány dolgot említett kérdésünkre, hogy milyen volt a csoport, segített-e, hogyan értékeli a részvételét a csoportban.

A hatótényezők egymásra épülését láthatjuk például abban, hogy ha valaki a csoportban ráébredt, hogy nem csak ő nem ismerte fel, illetve tűrte el évekig párjától a verbális agressziót, hanem mások is jártak így; vagy felismerte, hogy egy házasság/párkapcsolat kudarca két emberen múlik és az önvád nem visz előre, annak egyúttal önbecsülése és önbizalma is növekedett. A csoport által kapott „új látásmód”, a válással végződő kapcsolat elemzésének új megközelítése nem „csupán” felismerésekhez/ráébredésekhez/rá döbbenésekhez/belátáshoz vezet tehát, hanem egyúttal az önismeretet is fejleszti. A növekvő önbecsülés, a nagyobb önbizalom és a fejlett önismeret viszont „pozitív”, illet-

ve „plusz” energiákat szabadít fel, nagyban hozzájárul egy elérhetőbb jövőkép felvázolásához, reménytelivé tesz stb.

A váláson/szakításon átesett embereknek szervezett önségítő csoport „eredményes” működésének egyfajta fokmérőjeként, „igazolásként” értelmezhető, hogy

- a) egyik interjúalanyunk az önségítő csoportban tanult „hasznos feladatokat”, a módszereket továbbvitte és későbbi, önálló tematikájú és nem feltétlenül válást/szakítást átélt embereknek szóló „saját” önismereti csoportfoglalkozásába beépítette („Az egy jó csoport volt. A mai napig használom az ott tanultakat.” [14. int.a.]
- b) több interjúalanyunk (1., 4. int.a.) pedig a „sajátélményes” csoportfoglalkozás után az önségítő csoport trénerképzőjét is elvégezte, hogy maguk is hasonló tematikájú önségítő csoportot szervezhessenek váláson/szakításon átesett férfiak és nők részére: „...azt is elhatároztam, hogy én ilyen válásos csoportokat is szeretnék csinálni a gyászfeldolgozó csoportok mellett.” (1. int.a.); „Láttam benne potenciális lehetőséget, hogy érdemes ezzel foglalkozni.” (4. int.a.)

Volt azonban olyan csoporttag is, aki határozottan elzárkózott a csoportvezetés lehetőségétől annak ellenére, hogy a csoport vezetője megkérdezte, lenne-e kedve ilyen önségítő csoportokat vezetni. Magyarozatként a csoportvezetői felelősséget hangsúlyozta: „Ha csak azt veszem figyelembe, ami velem történt, azt mondom, hogy ha nem egy szakember veszi kézbe egy csoportnak az irányítását, illetve a vezetését, akkor nagyon nagy károkat lehet okozni. Nem lehet kihozni abból az állapotból. Gyakran nem is tudjuk, hogy a másik milyen helyzetben van. Ebben a csoportban pont nálunk volt arra példa, amikor a csoportvezető maga mondta azt, hogy te nem vagy még kész egy csoportra, menj el egyéni terápiára. Ez nagy felelősség. Én erre nem vagyok semmilyen szinten képes – nem tanultam erről, annyira nem vagyok magabiztos, hogy azt mondjam, hogy én minden jelet észrevennék. Úgy gondolom, hogy nekem elég magamat kordában tartani, magamban észrevenni, hogyha nem vagyok jól. Hogy ha nem vagyok jól, miért nem vagyok jól.” (7. int.)

Több beszélgetőtársunk megjegyezte, hogy jó lett volna, ha tovább együttmarad a csoport, ha nem csak néhány alkalommal tudnak találkozni, együtt „dolgozni”. „Még lehetett volna ezt folytatni hosszú távon is. Bennem még [3 évvel a válás, és a csoport-részvétel után]¹⁰ zajlanak a dolgok.” (3. int.a.); „...elég kevés alkalom volt. Itt éveket kellett volna visszamenni. Annyira jó lett volna, ha utána ez folytatódik, ez a segítő jelleg.” (10. int.a.)

Egyik interjúalanyunk pedig, mintegy a csoport hiányosságaként vagy legalábbis további igényként felvetette, hogy az is a célja kellene, hogy legyen a csoportnak, hogy „onnan kinevelődjenek ezek a történetek és harsogja a média, harsogja a világ ezeket a sztorikat. Legyenek sikertörténetek, legyenek hősök, hősnők. Legyen szó arról, hogy vannak jó példák.” (16. int.a.) Tehát egyfajta tanúságtételt is fel kellene vállalnia a társadalom, illetve a világ előtt az önségítő csoportnak.

Már a tizenhat mélyinterjú készítése, majd azok elemzése közben meggyőződésünké vált, hogy mentálhigiénés hatása miatt fontos lenne minél szélesebb körben és minél több krízishelyzetben kiaknázni az önségítő csoportok erősségeit.

Interjú tapasztalatunk alapján úgy véljük, hogy a váláson/szakításon átesetteket összefogó önszolgáltató csoportban való részvétel valós esélyt adhat tagjainak a pozitív pszichológiából ismert „poszttraumás növekedésre”, a pozitív megküzdésre. Vagyis például az önismeret fejlesztésével, egy jó párcapcsolat feltételeire, illetve a saját felelősségre is rávilágító „új látásmód” megismertetésével, az önbizalom erősítésével, a feltétel nélküli elfogadás élményével, a másik ember felé irányuló és empátia fejlesztésével stb. hozzájárulhat ahhoz, hogy a párcapcsolat megszakadásából, a válásból idővel „tanuljanak”, „épüljenek” az érintettek. A vizsgált csoport reményeink szerint így sokat tehet az esetleges újraraházasodások/új tartós kapcsolatok „sikeréért”, illetve a közvetlenül vagy közvetve érintett felnőttek és gyermekek testi-lelki-szellemi egészségéért, jóllétéért.

Zárszó

Végül hangsúlyoznunk kell, hogy munkánk egyfajta „gyorsjelentésként” értelmezendő. Eredményeink, megállapításaink természetesen nem általánosíthatóak az önszolgáltató csoportok hatékonyságának vonatkozásában és a hatékonysági tényezőkre vonatkozó kategóriarendszerünk sem megfellebbezhetetlen. Ugyanakkor egy létező önszolgáltató csoport résztvevőinek vallomásain alapulnak, és így közelebb hoznak, „megérezhetővé tesznek” számunkra egy közösségi formát, melyről egyrészt – főként itthon – keveset tudunk, másrészt amelyre 21. századi világunkban igen nagy szükség van.

Véleményünk szerint az önszolgáltató csoportok szélesebb körű, ugyanakkor egy-egy önszolgáltató csoport részletes, akár magukat az érintetteket is megszólaltató elemzéseinek sokkal több figyelmet kell szentelnünk a jövőben.

Irodalom

- Antze, Paul (1989): Az ideológiák szerepe az azonos élethelyzetűek pszichoterápiás szervezeteiben – néhány elméleti megfontolás és három esettanulmány. In: Fridli Judit (szerk.): *Önszolgáltató csoportok. Laikusok önkéntes társulásai a humán szolgáltatásban*. Budapest: Országos Egészségvédelmi Tanács Drog-programja. 31–170.
- Baráth Árpád (1991): Önszolgáltatás Európában: Kritikai áttekintés. *Egészségnevelés*, 32., (5.), 223–228.
- Baráth Árpád (2005): Önszolgáltató csoportok, társadalmi szolidaritás és szociális munka a 21. század küszöbén: kritikai áttekintés. *Civil Szemle*, II., (4.), 45–76.
- Barcy Magdolna (1997): *A csoportok hatékonysága és a személyes változás*. Budapest: Animula.
- Barcy Magdolna (2012): *Csoportmódszerek alkalmazása a segítségben és fejlesztésben*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- B. Erdős Márta–Kelemen Gábor: A józan beszédkód.
http://www.communicatio.hu/mktt/dokumentumok/konferenciak/2005/posztterek/berdosm_kelemeng.htm
Letöltés: 2019. 07. 30.
- Bögge Zsuzsanna (2003): Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban – Feldolgozási javaslat és illusztráció. *Szociológiai Szemle*, (1), 155–168.
- Bögge Zsuzsanna (szerk.) (2007): *Élettörténet a társadalomtudományokban*. Szöveggyűjtemény. Budapest–Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány 6.
- Buda Béla (1994): *Mentálhigiényé. A lelki egészség társadalmi, munkaszervezeti, pszichokulturális és gyakorlati vetületei*. Tanulmánygyűjtemény. Budapest: Animula.

- Buda Béla (1999): Együttműködések a mentálhigiénében (segítő szakmák, civil szervezetek, önszegítő csoportok). In: Tomcsányi Teodóra–Grezsa Ferenc–Jelenits István (szerk.): *Tanakodó*. Budapest:TF, Párbeszéd Alapítvány–Híd Alapítvány. 80–90.
- Buda Béla (2002): *A mentálhigiéné szemléleti és gyakorlati kérdései. Újabb tanulmányok*. Budapest:Animula.
- Buda Béla (2003): A közösség pszichológiai jelentősége és gyógyító ereje. In: Buda Béla: *A lélek egészsége. A mentálhigiéné alapkérdései*. Budapest:Nemzeti Tankönyvkiadó. 289–311.
- Buda Béla (2009): *Self-help. A társadalmi és közösségi cselekvés lehetősége*. Budapest:MTA Társadalomkutató Központ. <https://slideplayer.hu/slide/2688375/> Letöltés: 2019. 07. 15.
- Corbin, Juliet–Strauss, Anselm (2015): *A kvalitatív kutatás alapjai*. Budapest:L'Harmattan Kiadó.
- Csepeli György (1988): *A közösségépítés új alternatívái Magyarországon*. Szeged:Szegedi Nyári Egyetem, Művelődéstudományi Intézet, 36–55. http://acta.bibl.u-szeged.hu/45036/1/sznye_muvelodeselmélet_017_036-055.pdf Letöltés: 2019. 07. 25.
- Fridli Judit (szerk.) (1989): *Drogproblémák Nr.6. Önszegítő csoportok. Laikusok önkéntes társulásai a humán szolgáltatásban*. Budapest:Országos Egészségvédelmi Tanács Drog-programja.
- Gelencsér Katalin (2003): Grounded Theory. *Szociológiai Szemle*, (1), 143–154.
- Gerevich József (1997): Az önszegítés fogalomköre a nyugati kultúrában. In: Gerevich József (szerk.): *Közösségi mentálhigiéné*. Budapest:Animula. 113–122.
- Glaser, Barney–Strauss, Anselm (1967): *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago:Aldine.
- Göncz Kinga (1990): Az önszegítő csoportok. In: Jelenits István–Tomcsányi Teodóra (szerk.): *Egymás közt – Egymásért*. Szeged:HÍD. 153–177.
- Hidas György–Lust Iván (1984): A csoport-pszichoterápiás folyamat hatótényezői. In: Hidas György (szerk.): *A csoport-pszichoterápia elméleti és gyakorlati kérdései*. Pszichológiai Műhely. Budapest:Akadémia Kiadó. 125–153.
- Humphreys, Keith (2004): *Circles of recover: Self-help organizations for Addictions*. Cambridge:Cambridge University Press.
- Katz, Alfred H. (1981): Önszegítés és kölcsönös segítség. Új társadalmi mozgalom? In: Fridli Judit (szerk.) (1989): *Drogproblémák Nr.6. Önszegítő csoportok. Laikusok önkéntes társulásai a humán szolgáltatásban*. Budapest:Országos Egészségvédelmi Tanács Drog-programja. 9–47.
- Kenessey Béla Miklós (2012): Vallásos és önszegítő kiscsoportok. Hasonlóságok és különbségek. *Embertárs*, (4), 318–330.
- Kopp Mária–Skrabski Árpád (é.n.): *Magyar lelkiállapot az ezredforduló után*. http://www.tavlatok.hu/86/86kopp_skrabski.pdf Letöltés: 2019. 08. 10.
- Kropotkin, Piotre A. (1902): *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York:McClure Phillips Co. <https://theanarchistlibrary.org/library/petr-kropotkin-mutual-aid-a-factor-of-evolution.pdf>
- Levy, Leon H. (1973, 1989): Önszegítő csoportok. – Típusok és pszichológiai folyamatok. In: Fridli Judit (szerk.): *Önszegítő csoportok. Laikusok önkéntes társulásai a humán szolgáltatásban*. Budapest:Országos Egészségvédelmi Tanács Drog-programja. 81–99.
- Madara, Edward J.–Ferguson, Tom (1994): Self-help networks. In: *The Millenium Whole Earth Catalog*. San Francisco:Harper San Francisco.
- Moeller, Michael L. (1977): Önszegítő csoportok létrehozásáról. Tapasztalatok összegzése résztvevők és szakértők számára. *Psychiatische Praxis*, (4), 197–212.
- Moeller, Michael L. (1977; 1989): Önszegítő csoportok létrehozásáról. Tapasztalatok összegzése résztvevők és szakértők számára. In: Fridli Judit (szerk.) (1989): *Önszegítő csoportok. Laikusok önkéntes társulásai a humán szolgáltatásban*. Budapest:Országos Egészségvédelmi Tanács Drog-programja. 49–80.
- Neményi Mária–Csepeli György (1989): Önszegítés és szociálpolitika. *Esély*, 1, (1), 88–92.
- Névtelen Alkoholisták (1994): *Az alkoholizmusból felépült sokezer férfi és nő története*. New York City:Alcoholics Anonymous World Services. <http://www.anonimalkoholistak.hu/download/hungb-30.pdf> Letöltés: 2019. 08. 10.
- Pilling János (2008): A gyász kettős arca: Veszélyek és esélyek. In: Kopp Mária (szerk.): *Magyar lelkiállapot*. Budapest:Semmelweis Kiadó. 469–476.
- Pintér Gábor (2009): Személyközpontú pszichoterápia és tanácsadás. In: Kulcsár Éva (szerk.): *Tanácsadás és terápia*. Budapest:ELTE EÖTVÖS Kiadó. 79–110.
- Rogers, Carl R. (2008): *Találkozások. A személyközpontú csoport*. Budapest:Edge 2000 Kiadó – Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.

- Rudas János (1990): *Delfi örökösei. Önismereti csoportok: elmélet, módszer, gyakorlatok*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Rudas János (2001): *Önismereti csoportok*. Budapest: Animula.
- Sagarin, Edward (1969): *Odd men in: societies of deviants in America*. Chicago: Quadrangle Books.
- Sallay Viola (2015): Előszó a magyar kiadáshoz. A kvalitatív megközelítés és a Grounded Theory szerepe a társadalomtudományi kutatásokban. In: Corbin, Juliet–Strauss, Anselm: *A kvalitatív kutatás alapjai*. Budapest: L'Harmattan – SE Mentálhigiéné Intézet. 9–22. <https://core.ac.uk/download/pdf/157705221.pdf> Letöltés: 2019. 08. 10.
- Soltész Judit (2014): Élettörténet, felépülés, spiritualitás. *Embertárs*, (3), 246–259.
- Telkes József (1984): A kríziskoncepció, a család szemlélet és a kölcsönös segítségnyújtás elve a mentálhigiénében. *Alkohológia*, (2), 4–20.
- Torma Kálmán (2009): Tréning vagy csoport-pszichoterápia: hasonlóságok és különbségek. In: Kulcsár Éva (szerk.): *Tanácsadás és terápia*. Budapest: ELTE EÖTVÖS Kiadó. 195–220.
- Yalom, Irvin D. (1975): *The Theory and Practice of Group Psychotherapy*. New York: Basic Books.
- Yalom, Irvin D. (2001): *A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata*. Budapest: Animula Kiadó.

Jegyzetek

- 1 A teljesség igénye nélkül: Hidas–Lust 1984; Göncz 1990; Rudas 1990; Buda 1994; Barcy 1997; Rudas 2001; Baráth 2005; Torma 2009; Barcy 2012.
- 2 Első angol kiadás: Piotre A. Kropotkin (1902): *Mutual Aid: A Factor of Evolution*. New York; magyar kiadás: Budapest, 1924.
- 3 Ehhez lásd: Névtelen Alkoholisták 1994.
- 4 Madara–Ferguson (1994); melyből egy részlet magyar fordításban elérhető: <http://www.okotaj.hu/szamok/20-21/utak3.html>
- 5 Az utóbbiakat idézi Gerevich 1997
- 6 Irvin David Yalom, a Stanford Egyetem pszichiáterprofesszora a csoportterápia elméleti és módszertani kérdéseit összefoglaló könyvében a terápiás változás összetevőiként tizenegy ún. gyógyító/terápiás tényezőt sorol fel. Ezek: reménykeltés; egyetemesség; információátadás; altruizmus; primer családi tapasztalatok korrekatív felidézése; szocializációs technikák fejlesztése; utánzó viselkedés; interperszonális tanulás; csoportkohézió; egzisztenciális tényezők; katarzisz (Yalom 1975).
- 7 Lásd még: Gelencsér 2003; Sallay 2015.
- 8 Megjegyzés a szerzőtől.
- 9 Megjegyzés a szerzőtől.
- 10 Megjegyzés a szerzőtől.

CHANGES WITHIN CIVIL SOCIETY SECTOR IN POLAND AFTER 2015 ELECTIONS

Agnieszka Bejma

Introduction

■ The functioning of the independent civil sector is one of the foundations of a well-functioning democratic state. In addition to other guiding principles of democracy, such as: the rule of law, the tripartition of power, independence of the judiciary from other organs and institutions of state power, it is the freedom of association realized within the organization of the third sector that gives citizens the opportunity to act in various areas of public life, shaping socio-political reality and taking responsibility for the fate of the local or national community. The role of civil society organizations in shaping civic attitudes and competences, teaching democracy in action is particularly invaluable. However, for organizations to be able to fulfill all their tasks and functions, they must be guaranteed optimal conditions to conduct their activities. Only a stable and well-thought-out state policy and access to financing sources creates conditions for the development and functioning of civic organizations.

The aim of the article is to analyze legal regulations regarding the civil sector and to identify potential threats and challenges for its development at the institutional level. The hypothesis is that actions taken by the government to over-regulate the sector and strengthen the role of the state, may lead to taking over control of the non-governmental sector and its centralization, negatively affecting the functioning of the entire sector and inhibiting its development. In the course of the analysis, it will become

important to find answers to the following research questions: How did the non-governmental sector develop after 1989? What changes were introduced after the parliamentary elections in 2015 and the takeover of power by Law and Justice? What is the current state policy towards the sector and how does it influence its functioning? What is the role of the new institution in supporting and developing civil society? What challenges and threats is the civic sector facing in the current socio-political situation?

The theoretical basis for considerations constitute the concepts of civil society. Most contemporary definitions of civil society are based on the statement that it is an autonomous to the state social space, which is a voluntary cooperation of associated individuals, but there are many approaches to civil society i.e. represented by J. Cohen, A. Arato, and M. Walzer (Cohen–Arato 1992; Walzer 1992). There is an agreement among them that it cannot be treated as an opposition to state actions, but as an intermediate structure understood as a public space between what belongs to the state sphere, in which individuals participate in the process of creating political power, and the private sphere, where they meet their needs. The contemporary sociological paradigm of civil society refers to the Tocquevillian concept that identifies civil society with the existence and functioning of grassroots, voluntary and spontaneously created social organizations in public space. In this way, they are defined, among others, by R. Dahrendorf, who believes that civil society includes the existence of autonomous – in the sense of not controlled by the state – organizations and institutions: political parties, trade unions, independent churches, social movements and public utilities that are emanation of the will of the people (Dahrendorf 1994). Also in all studies devoted to democracy, the important role of civil society is emphasized, which units, that are capable of self-organization and undertaking various activities for the community individually or through NGOs, exert influence on the shape and quality of modern democracies (Putnam 1993, 2000; Diamond 1994; Dryzek 1996).

In this article, the institutional and legal method will be used primarily to assess the impact of legal provisions in force in Poland on the development and functioning of the civic sector. Laws, ordinances and projects concerning the support and development of civil society will be analyzed. Available statistical data from cyclical surveys conducted by the KLON/JAWOR Association and the Central Statistical Office will also be used.

The development of civil society sector in Poland after transformation

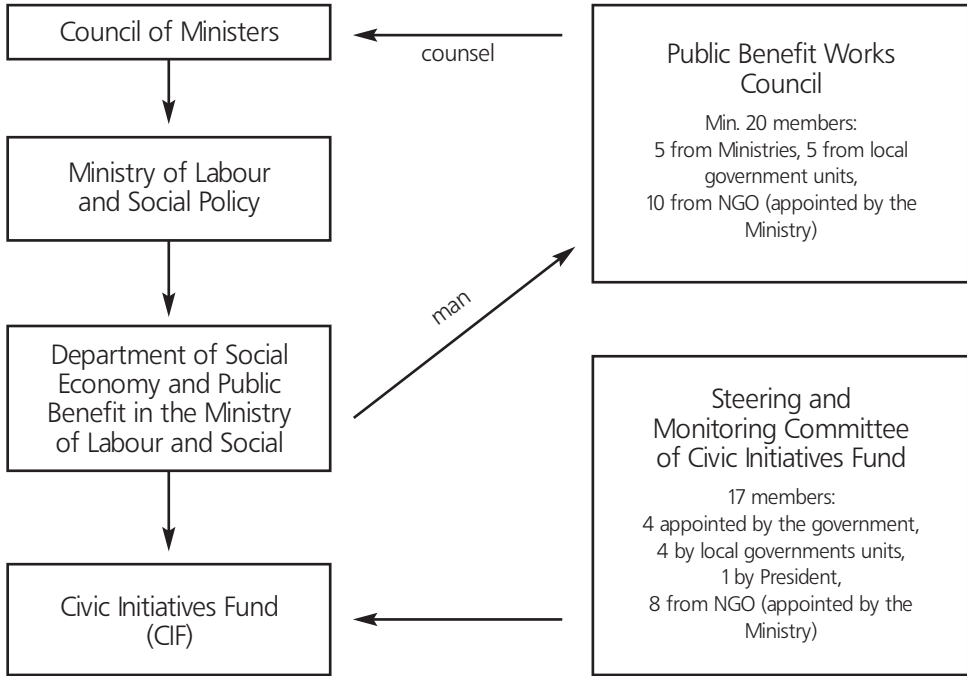
Unfettered development of the third sector organization became possible after the political changes of 1989. With the change of the system, it became possible to create organizations independent of the state. Although establishing foundations in Poland has been possible since the 1980s (the law on foundations was adopted in 1984), it is difficult to recognize that in the final years of the undemocratic regime, it was possible to run a business free from state interference. Their real growth took place only after 1989. It was only the fall of real socialism that initiated the changes that opened a new

chapter in the history of Poles' civic activity. Introduction of a democratic system based on representative democracy and market economy, launched the development of the civic sector. Social organizations, independent of state structures, have emerged on a massive scale: foundations, associations, committees, movements and unions through which the basic idea of civil society could be realized. According to the data published by Central Statistical Office in 1989 there were 287 foundations registered and in 2012 around 8,500 foundations and around 70,000 associations (The Third Sector in Poland... 2014:207).

However, the creation of a legal framework for the functioning of the civic sector had to wait until 2003, when the Public Benefit and Volunteer Work Act was adopted (Act of 24 April 2003 on Public Benefit Organizations and Voluntarism). The Act has become the "constitution" of the civil sector and – regardless of its final assessment – an indicator for the development of civil society in Poland at the institutional level. The act introduced into the legal order the definition of a non-governmental organization and a volunteer, regulating the key area of activity of the civil sector and at the same time becoming an impulse for its further development. Its adoption and introduced regulations turned out to be groundbreaking for the functioning and cooperation of the non-governmental sector with the public sector. It is not just about introducing legal definitions, but also about regulating the principles of cooperation between NGOs and public administration (both at the governmental and local government level); its planning, involving civic organizations in the decision-making process and commissioning public tasks. The Act also introduced a new financing mechanism – the possibility of transferring 1 percent of income tax to the activities of organizations that will obtain the status of public benefit organizations. The introduction of the Act – through the Public Benefit Works Council – guaranteed representatives of the non-governmental community consultation and opinion on documents and legal acts. It also changed the awareness and perception of NGOs' activities by political elites and less often among citizens.

By Decree-Law the cooperation between the governmental and non-governmental organizations, represented by selected representatives from among its members, was formalized. The Public Benefit Works Council was created, an advisory body composed of representatives of ministries, 5 representatives of local government units and 10 representatives of non-governmental organizations. In addition, a Steering and Monitoring Committee of the Civic Initiatives Fund was established – an auxiliary body of the Minister of Labor and Social Policy, whose main task was to define strategic criteria and co-decide on the subject of system and program activities, and to indicate priority activities of the CIF Program and analysis of the results achieved under their implementation; recommending changes, determining the terms and conditions for obtaining a grant. Office organization of the Committee was provided by the Department of Social Economy and Public Benefit. The structure of cooperation and activities between the government and representatives of NGOs was flat. The diagram of its functioning is shown in Figure 1.

Figure 1. Diagram of cooperation between government administration and the environment of non-governmental organizations

Source: own study based on information and data ngo.pl

The sector was financed mainly by the created Civic Initiatives Fund (CIF), which is the largest public grant program for non-governmental organizations. Every year, several hundred projects were implemented as part of the CIF throughout Poland. The purpose of the fund was to increase the involvement of citizens and non-governmental organizations in public life and to enable citizens to undertake various activities and initiatives for the benefit of others, their communities and in the creation, implementation and monitoring of public policies. The transparent financing mechanism of CIF had been improved for many years in the process of consultation and cooperation between the administration, the third sector and experts.

This does not mean, however, that the non-governmental sector was fully formed and devoid of financial, structural or organizational problems. Among the main problems and difficulties of the civil sector are those related to the sustainability of funding and cooperation with the public sector. In the light of available research conducted by the KLON/JAWOR Association, more than 65 percent of organizations experienced difficulties in obtaining funds and equipment necessary to conduct business in 2015. Over 60 percent complained about excessive complexity of formalities related to the use of funds obtained from grants, sponsors or from European Union funds. 56 percent and 34 percent of organizations respectively pointed to the excessive

development of bureaucracy in public administration and the unclear rules of cooperation between NGOs and public administration (*Condition... 2016*).

Changes within the civic sector after 2015 elections

In democratic state the government can limit or restrict civic rights to protest, manifests and demonstrations only because of security reasons. The final result of the 2015 parliamentary elections has changed the situation within civic sector. The ruling party has introduced a number of changes since 2015, which can directly and indirectly affect the condition of the civic sector, in particular the changes introduced in the Polish legal system, including: the failure to swear into office any of the validly selected judges of the Constitutional Tribunal (de facto limitation of its functioning), annulment of the resolutions of the previous term of office, the lack of publication of judgments of the Constitutional Tribunal, as well as taking control over the administration of justice (an attempt to unlawfully dismiss the First President of the Supreme Court, unlawfully appointing members of the National Council of the Judiciary), which all violate the rule of law. Furthermore Law and Justice government introduced the amendment in law on public gatherings favors the religious gatherings organized by ruling party. The separation of power and check and balance system started to be questioned. The protection of acquired rights started to be not fully guaranteed. The constitutional control over the laws are limited by the own subordinate judges.

The Law and Justice governments by preparing in 2016 new act on National Freedom Institute – Center for Civil Society Development is trying to centralize and politicize the independent sector. The government has drafted and submitted to the lower chamber of the parliament – without any consultations with the representatives of the third sector – a bill on a new institution in polish public sphere, which will be responsible for supporting the development of the civil society, non-governmental organizations and especially public benefit and volunteering. It became the most important governmental institution for NGOs in Poland. The institution doles funds out for non-governmental organizations, in particular the Civil Initiatives Fund and a new fund which will be funded by gambling fees. The Institute prepares and implements civil society development programs. It has to be mentioned that there wasn't real reason to establish new entities, because such have already existed. The Department of Public Benefit at the Ministry of Family, Labor and Social Policy coordinated the activities of non-governmental sector and had sufficient relations with third sector representatives.

It is also important to highlight the atmosphere and condition in which the new act was being prepared and discussed. It took a year to prepare a draft of a legislation establishing a new institution responsible for supporting and developing civil society. Most (32 out of 48) of NGOs that opinioned it considered the creation of a new institution unnecessary, and the management of development of civil society by the government – harmful. Controversy and protests of the non-governmental community

appeared at every stage of the proceedings. Organizations have tabled many amendments, of which only a few have been addressed. The final version of the project did not correspond to the consulted records. The new ones have not been subjected to the process of public consultations with the non-governmental environment. The fast pace of legislative work was also surprising. The project came to the Sejm on July 5 2017, the next day it was sent to the first reading, which swiftly took place on July 12 2017. The express procedure of the act without the participation and presence of the interested party – representatives of non-governmental organizations (the Speaker of the Sejm closed the Sejm to the public), raised numerous reservations from the non-governmental community. The representatives of the organization were also not admitted to the first meeting of the parliamentary social policy committee and the family that worked on the submitted project. Law and Justice rejected the request for a civil hearing, preventing interested parties from participating in the work on drafting the law. In turn, at the second meeting of the commission, which took place on July 20 2017, the draft was to be adopted for second reading. This time NGOs succeeded to get tickets and attend the meeting. The proposed amendments slowed down the Law and Justice parliamentary *technological line*. The commission did not manage to make any changes and further proceedings were postponed until the post-holiday period – until mid-September 2017.

In support of its actions and proposed solutions, the government referred to practices used in other European countries, including for those in force in the Kingdom of Norway, in which the central offices grant funds for the activities of non-governmental organizations. The main difference, however, is that, in fact, the Government of the Kingdom of Norway allocates money for the functioning of the non-governmental sector, but no longer decides to allocate funds to the organizations themselves. To this end, the organizations themselves set up a “special” organization that is responsible for the distribution of funds. Therefore, all organizations have access to them, irrespective of their activity profile and compliance of goals with the current program line of the ruling party. Therefore, there is no risk that when deciding on the award of funding, the authority will only favor ideally converging organizations that share similar or identical values.

New vision of the development of the civil society sphere

During the 2015 election campaign, Law and Justice announced a broad democratic package aimed at strengthening civil society in Poland, among others through establishing a new entity which would be responsible for the process of development of the civil society in Poland – National Freedom Institute – Center for the Development of the Civil Society (Act of 15 September 2017 on National Freedom Institute – Center for Civil Society Development). The new institution took over the tasks of the Department of Public Benefit in the Ministry of Family, Labor and Social Policy, which was previously responsible for the III sector. The National Institute of Freedom – Center for Civil Society

Development received about PLN 130 million from the state budget, which were allocated, among others for the development of: volunteering, folk universities, local civic media and Polish scouting, as well as other grassroots initiatives. The Act establishing the National Freedom Institute – the Center for Civil Society Development begins with a preamble that specifies the goals the Law and Justice government will support: “The Polish state supports the libertarian and Christian ideals of citizens and local communities, including the tradition of the Polish intelligentsia, the tradition of independence, national, religious, socialist and the tradition of the popular movement (...)” (Act of 15 September 2017 on National Freedom Institute – Center for Civil Society Development, 1). Further on, we speak of “mature patriotism” and “ideals of freedom that underpin pro-social motivations and pro-state attitudes”. The open question then arises whether other organizations, such as watchdog organizations criticizing the actions of the authorities, will also be considered pro-state. According to the explanatory memorandum to the bill, the sole task of the Institute will be to implement programs to support the development of civil society in Poland. The Institute is to implement the state policy in the field of civil society development. The government entrusted the institute with central share of all the money distributed to organizations by individual ministries and government institutions. It is therefore a central institution and the only responsible for coordinating and financing activities for the development of civil society. According to the adopted solutions, all public subsidies for NGOs will be in the hands of one man – the chairman of the Public Benefit Committee. Among other documents which determine the shape and directions of development of the NGO sector should be indicated as: Project to support the development of civil society, the National Program for Supporting the Development of Civil Society, project development of long-term volunteering, new draft of the Law on Assembly, draft of the new regulations to the Act on public benefit activities and volunteering.

New entity – National Freedom Institute – Center for Civil Society Development

The aim of the new institution – National Freedom Institute – Center for the Civil Society Development – is to coordinate and organize cooperation between public administration and civic entities. According to the *Act of 15 September 2017 on National Freedom Institute – Center for Civil Society Development* the main tasks will also include: (1) supporting of the involvement of citizens and civic organizations in public life, public policies processes and decision-making; (2) supporting civic control over the functioning of public institutions and public trust institutions, and increasing their transparency and respect for good governance rules; (3) strengthening the potential of the civil sector; (4) promotion and protection of human rights and civil rights; (5) civic education and civic attitudes and support for the involvement of citizens and civil society organizations in the implementation of formal and informal education; (6) increasing the scope and forms of support for groups at risk of social exclusion and involving them in

the decision-making process; and support the development of the social economy; (7) participation in the implementation of international civil society development programs, including programs co-financed from foreign funds; (8) conducting and supporting civil society research programs; (9) dissemination of information in the environment of non-governmental organizations and other organized forms of civil society about planned and announced competitions; and (10) popularizing the effects of accomplished tasks and running a repository of model ventures, good practices, results and products developed within civil society programs.

The National Institute carries out the evaluation of programs supporting the development of civil society in the course of their lives, in particular to determine whether the implementation of programs leads to attainment of the objectives of the programs and whether it is in line with the objectives of state policy to support the development of civil society. The Institute will operate at the Council of Ministers. It is to be headed by the chairman of the Public Benefit Committee, deputy prime minister – minister of culture and national heritage prof. dr hab. Piotr Gliński. The idea of the government controlling the development of civil society is his. The committee consists of ministers, and its task is to “coordinate”, “monitor” and “give opinions”. There is no power here. Absolute power is to be held by the chairman of the committee who appoints the director of the institute. He will also be free to revoke him if they do not get along – all he has to do is not accept his annual report. The Chairman of the Committee also appoints deputy directors. He does not have to organize a competition for this purpose. Competitions are only valid for recruitment to lower positions. He also appoints other members of the Institute Council. The National Institute is represented by the executive body – Council of National Institute which consists of 11 members. According to the art. Nine members of the Council are being appointed by:

- the President of the Republic of Poland (1 member),
- the Chairman of the Public Benefit Committee (3 members) – the minister responsible for public finance (1 member),
- the civil society sector, which means that 5 members will be chosen from non-governmental organizations; each of the candidates has to be supported by min. 20 representatives of the non-governmental entities,
- the local self-government unit (1 member).

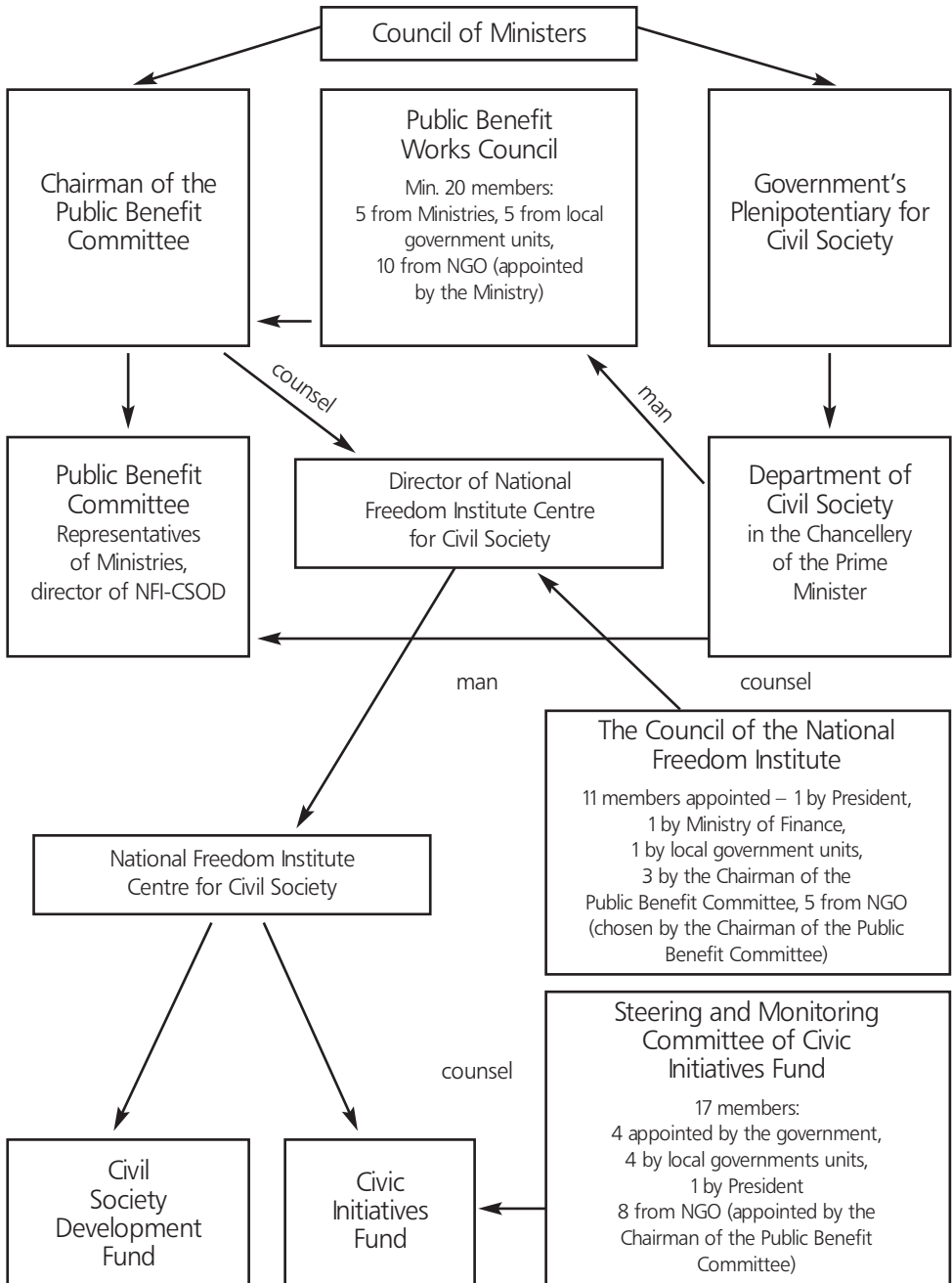
All appointing institutions have also the competence to dismiss their representatives. This executive body – according to the provisions of the Act on National Freedom Institute – Center for Civil Society Development – is mostly composed of representatives nominated by the political community (President, Chairman of the Public Benefit Committee, who since the establishment of this institution – 2017 – is prof. Piotr Gliński, deputy prime minister and minister of culture and heritage national and long-term researcher of civil society). The remaining 6 members are represented by the non-governmental environment and local government units. Of these, five members are selected in a rather complicated procedure from representatives of the civil sector, and one person is indicated by local government units. In reality, however, the Chairman of

the Public Benefit Committee does not have to appoint the persons they do not like. The Chairman may also dismiss them before the end of their term of office if he considers that they “do not properly fulfill the obligations related to membership of the Council”. The competences of the Council of National Institute are limited to expressing opinions on: (1) the draft of the annual financial plan of the National Institute; (2) the draft of the annual activity plan of the National Institute; (3) the annual activity report of the National Institute; (4) the annual financial report of the National Institute; (5) the draft of the programs for the promotion of civil society development; (6) final report on the implementation of civil society development support programs; (7) selection of the audit company.

In fact, as it is written in the Act, the Council has no real power. It is – like a committee – a body of opinion and advisory opinion on programs, finances and development directions of civil society. As it results from the functions assigned to the Chairman, all public subsidies for non-governmental organizations will be in the hands of one man who will set the policy for the “development” of civil society. *Development* and not *support* which makes a significant difference. Supporting would mean the will to respect the independence of the organization. On the other hand, “development” means that the government will bring up organizations implementing its goals. A detailed scheme of cooperation between government administration and non-governmental organizations after the establishment of the National Freedom Institute – Center for the Civil Society Development is presented in Figure 2.

As it results from the scheme, the structure of functioning and cooperation of governmental administration and non-governmental organizations has been significantly expanded. By virtue of the Act on the National Institute of Freedom, the existing structure was hierarchized, expanding with several new organs. It is not only about the creation of the National Freedom Institute itself as an executive unit for the implemented policy in relation to civil society, but also about including the Chancellery of the Prime Minister (Plenipotentiary for Civil Society and the Department of Civil Society) in this structure. It is difficult to understand the purpose of introducing such a solution. Since the idea was to create a ruling on the central level of a body – completely responsible for supporting the development of civil society in Poland, directly subordinate to the government administration, why were all of the individuals subject to Prime Minister were not included in this new institution. Expanding the administration certainly is not functional for the decision-making process, consultation and design activities. In the presented model of cooperation, there was also no balance in representation suggesting a partner attitude to civic organizations. The government administration has been significantly expanded, while representatives of non-governmental participate in activities of only one body – the Council of the National Freedom Institute, constituting in it an overwhelming minority.

Figure 2. Diagram of cooperation between government administration and non-governmental organizations after the establishment of the National Freedom Institute – Center for Civil Society Development

Source: own study based on information and data ngo.pl

Financing the activities of non-governmental organizations

One of the significant changes brought about the establishment of the National Freedom Institute – Center for Civil Society Development was the change in the method of financing civic organizations. The implementation of the vision of a strong civil society is to be served by the current Civic Initiatives Fund (CIF) and newly created programs supporting the development of non-governmental organizations and volunteering. As part of the Civic Initiatives Fund, grants are awarded to NGOs whose projects are designed to increase the involvement of citizens and civic organizations in public life. The new programs include:

- The Civic Organization Development Program (PROO), which aims to support the institutional development of the organization and the implementation of its statutory objectives;
- Scout Organization Development Program (ROHIS), which aims to support the institutional development of scout organizations involved in the education of young citizens. It is addressed in particular to organizations covered by the Honorary Protectorate of the President of the Republic of Poland over the Scout Movement in Poland and abroad.

- Solidarity Corps, which aims to support the development of long-term volunteering;

- and the Support Program for the Development of Folk Universities, which aims to support the development of the program activity of Folk Universities, the functioning of which will contribute to an increase in the level of lifelong education of adult residents of rural and rural co-urban communes and increase the level of social capital in rural areas and in small towns.

In the bill adopted by parliament, it was this issue, along with other reservations and general centralization of actions taken in relation to the civil sector, which caused the greatest concern. It was feared that the proposed solutions and the interruption in organizing competitions would cause a disturbance of financial stability, making it impossible to carry out current activities. Too short a period of functioning of the new programs makes it impossible to objectively assess their implementation. It should be mentioned, however, that public consultations regarding the Program for the Development of Civic Organizations, despite comments made in relation to the accuracy of the diagnosis presented in the Program and unclear competition procedures, generally was met with a positive assessment of the non-governmental environment.

Another form of financing the activities of NGOs is their implementation of public tasks commissioned by ministries. The state transfers non-governmental organizations' funds for achieving the objectives that are the tasks of the state. In this way, the constitutional principle of subsidiarity is implemented. NGOs support it so the state performing the tasks entrusted to them in terms of assistance, social protection of health, protection of the environment, culture, education and sports, legal assistance or help victims of crime. When commissioning these tasks, the state should – and this is

required not only by Polish, but also EU law – be guided by the principles of non-discrimination, pluralism and transparency. If it prepares procedures to favor its organizations, it breaks these rules.

In the years 2016–2017, by way of competitions, individual ministries violated or pulled the law, granting money to “their” organizations, writing the terms of the competition for specific organizations, disregarding competitions that were won by “inappropriate” organizations, or awarding their extra points if experts rated their projects low or by subtracting wrong organizations, although the competition regulations did not provide for them. This was done by, among others Minister of Family and Social Policy, Elżbieta Rafalska, as part of the Civic Initiatives Fund, contrary to the regulations, deducted points awarded in the competition by independent experts and thus took the subsidy from 3 organizations: the Association of Polish Judges “Iustitia”, the Schuman Foundation and the legal think tank “Inpris”. Organizations dealing with monitoring of justice and promoting European integration have been eliminated. Additional points received 16 projects submitted by Catholic and “patriotic” organizations, which won the competition. In the light of the regulations in force, the minister may award additional points along with a written justification, which he must, however, justify in writing, which the minister did not do. In case of violation of the rules of the contest the only accessible control mechanism is an appeal to the court.

In relation to one organization, the authorities initiated the procedure of demanding the reimbursement of the awarded and issued subsidy under the pretext that the money was spent on a different purpose than it was intended. The “Autonomy Foundation” found itself in this situation, from which the Minister of Labor demanded PLN 130,000 of subsidy granted for the campaign against gender-based violence. Termination of the contract for the implementation of the task commissioned immediately was taken in violation of the principles that the administration and NGOs have worked out for years (Report of the National Federation of Polish NGOs [OFOP]).

The similar procedure was initiated against two well-known organizations: ecological and dealing with refugee assistance. Similarly, funds for running the activities of organizations performing tasks commissioned by the Ministry of Justice were withdrawn overnight. Among them were, among others Women’s Rights Center – an organization that has been providing assistance to women victims of domestic violence since 1995. The Ministry of Justice has twice suspended funding for its activities. This would not raise doubts, if not for the fact that the circumstances and the decision itself were dictated by political rather than substantive reasons. Other organizations dealing with women’s rights also affected similar activities, especially those that were active in 2016 during the so-called *Black Protest*. They faced drastic restrictions in financing – or their complete suspension – usually after years of using financial support and without clear substantive justification (Report of the National Federation of Polish NGOs [OFOP]). Lack of access to state funds has led to a reduction in their activities, including a reduction in the number of staff, reduction of benefits offered and sometimes to the closure of some facilities. The above-mentioned activities show that organizations that

do not coincide with the Christian worldview cannot count on equal treatment by state offices in applying for funds to conduct their activities.

Challenges and threats for the functioning of civic organizations

An indisputable challenge for NGOs is observed not only in Poland but in other countries, vacuum and limiting the autonomy of civil society and the values they represent: democracy, equality and pluralism. By introducing hostile legal solutions, in fact serving centralization, governments are trying to limit the freedom of non-governmental organizations or to take control over them at least partially. Representatives of civil society are under attack, discredited and portrayed as public enemies. In order to discredit the civic action of the "Democracy in Action" in the public media, materials were issued on foreign sponsors supporting the organization's activities. There is much propaganda, simplification or understatement in the public media. The main issue of "News" was part of a governmental campaign against non-governmental organizations, suggesting – without evidence – that public money were generously transferred to organizations in which people connected to former government were active. An example was given to the Research and Social Innovation Laboratory of the Shipyard (the Foundation's director is Zofia Komorowska, the daughter of the former president). The sole purpose of this action was to discredit the social sector and attack the political opponents. This very action can have far-reaching negative consequences leading to the loss of social confidence not only towards organizations disliked by the ruling, but towards the entire civil sector. A threat to the functioning of non-governmental organizations is also an attempt to marginalize the role of some of them. In particular, organizations dealing with ecology (protests in defense of logging in the Białowieża Forest), monitoring and controlling power, promoting women's rights or providing assistance to refugees and sexual minorities. Loss of public funding may, however, become an opportunity for them to become independent of state sources and seek them from citizens. This may contribute to the redefinition of goals and undertaking well-thought-out, long-term actions, and not temporary, one-off actions based on ad hoc competitions organized by the government. The suspension of public subsidies resulted in the collapse of many organizations in Russia and Hungary, but also the moral strengthening of others. Paradoxically, therefore, an attempt to take control of civic organizations may contribute to its emancipation. Therefore, the challenge for the organization is to take actions that shape citizens' awareness, build a climate of trust for the non-governmental sector, and actively raise funds from citizens. Trying to do so the organizations will learn how to win public confidence, presenting their programs and achievements. This, in turn, will force greater openness, while enabling the presentation of the organization's goals. An unquestionable challenge is also overcoming the deadlock in the relations between the state and the non-governmental sector. Forcible, not taking into account reason and

subjectivity in the process of lawmaking, the way of creating a new institution responsible for supporting the development of civil society and misunderstanding the essence of establishing a new structure, caused a loss of trust of civic organizations in state bodies.

Conclusions

Summing up the analyzes contained in the article, it should be stated that certainly the actions taken by the ruling camp can raise concerns and fears of the non-governmental environment. The manner of introducing the act establishing the supreme body responsible for implementing policies and activities to support and develop civil society, in particular the limitation of the role and opinion of the civil society in the process of establishing it, leaves certain bad impression. And it is hard not to get the impression that to some extent it was an action demonstrating political strength. The task of government and politicians is to support and build a long-term policy on the development of civil society institutions, not to control and reduce constitutional rights and freedoms. It should be stated that actions seek by the Government of the Law and Justice, including the ideology of public life, the abuse of power (the use of special services for political purposes), the politicization of the Constitutional Tribunal, the desire to limit judicial independence and attempts to subordinate judges to the Minister of Justice (which can lead to the situation in which registry courts refuse to register foundations and associations whose activities may not be liked by the authorities) and the reminiscent of taking control over NGO funding actually can lead to the limitation of civil rights and freedoms. They testify to the desire to control and supervise all areas of social life and it raises doubts that this kind of activity will strengthen civil society in Poland. Undoubtedly, the actions taken by the government, analyzed, in particular centralization and the attempt of top-down management changed the existing relations and the developed model of cooperation between the state and the non-governmental sector. The adopted legal solutions show an attempt to impose the directions of development of the civil sector from above. The most important body of the newly established institution – the National Freedom Institute – the Center for Civil Society Development – will be the Public Benefit Committee and its Chairman. This completely political body, composed of representatives of ministries in the rank of secretaries of state, will decide on the coordination, programming and organization of cooperation between public administration bodies and entities operating in the field of public benefit. It lacked space for representatives of civic organizations. They are present, although in a minority, in another body of the new institution – the Council of the National Institute, which main goal is to give opinions on draft programs supporting the development of civil society as well as legal acts and regulations. However, it is too early to make a comprehensive assessment of the solutions adopted and their impact on the development and functioning of the civic sector in Poland. It should be agreed that the

basic task of the state and those in power in this respect is to create and implement a friendly and stimulating policy for the state, as well as to ensure financial stability for all entities. However, the creation of favorable conditions for the development of civil society organizations should take place in an atmosphere of respect and mutual trust. Only such actions can bring positive effects in the long term. The state apparatus should also beware of monopolistic aspirations and attempts to over-regulate the sector, which – like the lack of appropriate legislation – may hinder its development. Therefore, it is necessary to look for sustainable solutions and carefully analyze the effects of actions taken so as to be able to counteract potential abuses and distortions.

Bibliography

- Cohen, Jean L.–Arato, Andrew (1992): *Civil Society and Political Theory*. Cambridge:MIT Press.
- Dahrendorf, Ralph (1994): Zagrożone społeczeństwo obywatelskie. In: Michalski, Krzysztof (ed.): *Europa i społeczeństwo obywatelskie*. Rozmowy w Castel Gandolfo, Kraków–Warszawa: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak – Fundacja im. Stefana Batorego.
- Diamond, Larry (1994): Rethinking Civil Society: Toward Democratic 33 Consolidation. *Journal of Democracy*, 5., (3), 4–17.
- Dryzek, John S. (1996): Political Inclusion and the Dynamics of Democratization. *American Political Science Review*, 90., (1), 475–487.
- Putnam, Robert D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Walzer, Michael (1992): The Civil Society Argument. In: Mouffe, Chanteal (ed.): *Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community*. London: Verso. 89–107.

Other sources

- Condition of the NGO sector 2015. Research report* (2016): Warsaw: KLON/JAWOR Association.
- Report of the National Federation of Polish NGOs (OFOP)*. OFOP Repository (repozytorium.ofop.eu).
- The Third Sector in Poland Associations, Foundations, Faith-Based Charities, Professional and Business Associations, Employers' Organizations in 2012*. (2014): Warsaw: Central Statistical Office.

Legal acts

- Act of 24 April 2003 on Public Benefit Organizations and Voluntarism (OJ 2003, No. 96, item 873, with further amendments).
- Act of 15 September 2017 on National Freedom Institute – Center for Civil Society Development (OJ 2017, No. 1919).

Fotó/Gönczö Viktor

VÁLTOZÁSOK A LENGYELORSZÁGI CIVIL SZÉKTORBAN A 2015. ÉVI VÁLASZTÁSOK UTÁN

Agnieszka Bejma

Bevezetés

■ A független civil szektor működése egy jól működő demokrácia egyik alapköve. A demokrácia egyéb vezérelvei mellett – mint a törvény ereje, a hatalmi ágak szétválasztása, az igazságszolgáltatás elkülönülése az állam egyéb szerveitől és intézményeitől – a civil szektorban megvalósuló szabad társulás adja meg a lehetőséget az állampolgárok számára a közélet különböző területein való fellépésre, a társadalmi és politikai viszonyok formálására és a helyi közösség vagy a nemzet sorsáért történő felelősségvállalásra. Az állampolgári attitűdök és kompetenciák formálásában a társadalmi szervezetek felbecsülhetetlen értéket képviselnek. Azonban ahhoz, hogy szerepüket és funkciójukat megfelelően betölthessék, biztosítani kell számukra a tevékenységeik folytatásához szükséges optimális feltételeket. Csak egy stabil és jól átgondolt kormányzati politika és a pénzügyi forrásokhoz való kiszámítható hozzáférés képes megfelelő feltételeket teremteni a civil szervezetek fejlődéséhez és működéséhez.

Jelen cikk célja a civil szektorra vonatkozó jogi szabályozások elemzése, valamint a szektor fejlődésére vonatkozó, intézményi szinten tételezhető fenyegetések és kihívások meghatározása. Hipotézisünk, hogy a kormánynak a szektor túlszabályozására és az állam szerepének megerősítésére törekvő intézkedései végül oda vezethetnek, hogy a kormányzat átveszi és központosítja a nonprofit szektor irányítását, ami negatívan befolyásolja az egész szektor működését, meggátolja annak fejlődését. Az elemzés során ki-

emelten fontos a következő kérdések megválaszolása: Hogyan fejlődött a nem-kormányzati szektor 1989 után? Milyen változások történtek a 2015-ös parlamenti választásokat, és a *Jog és Igazságosság párt (Prawo i Sprawiedliwość)* hatalomra kerülését követően? Mi a jelenlegi lengyel kormányzat civil szektorral kapcsolatos politikája, és hogyan befolyásolja ez annak működését? Mi az új intézmény szerepe a civil társadalom támogatásában és fejlesztésében? Milyen fenyegetéseket és kihívásokat rejt a civil szektor számára a jelenlegi társadalmi-politika helyzet?

Gondolatmenetünk elméleti alapját a civil társadalommal kapcsolatos koncepciók képzik. Napjainkban a civil társadalom legtöbb definíciója azon az állításon alapszik, hogy ez a szektor az állam társadalmi terében működő autonóm egység, az egymással kapcsolatban álló egyének önkéntes együttműködése. De léteznek más megközelítések is, például, melyet J. Cohen, A. Arato és M. Walzer képvisel (Cohen–Arato 1992; Walzer 1992). Ők azon a véleményen vannak, hogy a civil társadalom nem kezelhető az állam ellentétéként, hanem egy köztes struktúra, egy nyilvános tér az állami szféra (melyben az egyének a politikai erő létrehozásának folyamatában vesznek részt) és a magánszféra (melyben a saját szükségleteikkel foglalkoznak) között. A civil társadalom mai szociológiai paradigmája Tocqueville elméletéhez igazodik, ami a civil társadalmat a közsférában működő, önkéntesen és spontán módon létrehozott szervezetek létezésével és működésével azonosítja. Hasonló definíciót alkotott, többek között, R. Dahrendorf is, aki szerint a civil társadalom a független – nem az állam által szabályozott – szervezeteket és intézményeket foglalja magában: a politikai pártok, szakszervezetek, független egyházak, társadalmi mozgalmak és a közszolgáltatók mind a nép akaratának megnyilvánulásai (Dahrendorf 1994). A demokráciáról szóló valamennyi tanulmány hangsúlyozza a civil társadalom, illetve azon egységek fontos szerepét, amelyek képesek önszerveződésre és a közösség érdekében változatos tevékenységek felvállalására egyénileg vagy civil szervezeteken keresztül, valamint hatást tudnak gyakorolni a modern demokráciák struktúrájára és minőségére (Putnam 1993, 2000; Diamond 1994; Dryzek 1996).

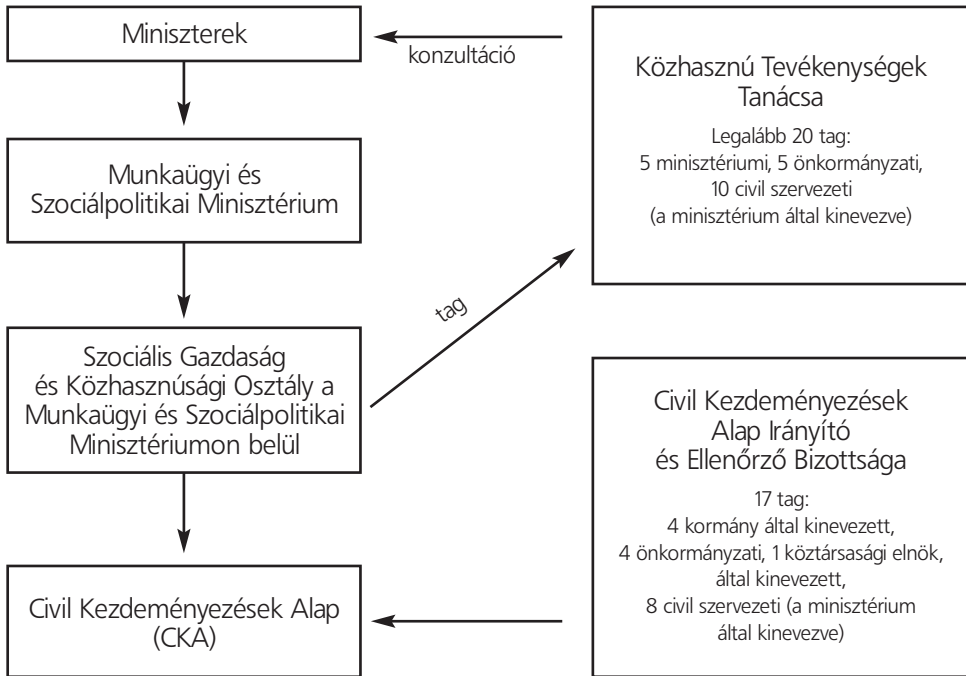
Ebben a cikkben a jelenleg hatályos jogi intézkedéseknek a lengyelországi civil szektor fejlődésére és működésére tett hatásait igyekszem felbecsülni a civil társadalmat érintő törvények, rendelkezések és programok elemzésén keresztül. Írásomhoz a KLON/JAWOR Egyesület és a lengyel központi statisztikai hivatal által készített rendszeres felmérésekből származó statisztikai adatokat használtam fel.

A civil szektor fejlődése Lengyelországban a rendszerváltás után

A nonprofit szektor szabad fejlődése előtt az 1989. évi politikai változások nyitottak utat. A rendszerváltásnak köszönhetően lehetőség nyílt arra, hogy az államtól független szervezetek jöjjenek létre. Bár Lengyelországban már az 1980-as években is volt lehetőség alapítványok létesítésére (az alapítványokról szóló törvényt 1984-ben fogadták el), nehéz lenne komolyan hinni abban, hogy a rezsim utolsó éveiben volt lehetőség mindenemű állami beavatkozástól mentes tevékenység folytatására. Valódi fejlődésre tehát

csak 1989 után nyílt lehetőség. A szocializmus bukása változásokat hozott, és új fejezetet nyitott a lengyelek civil tevékenységeinek történetében. A képviseleti demokráciára és piacgazdaságra alapuló demokratikus rendszer bevezetése beindította a civil szektor fejlődését. Állami struktúráktól független társadalmi szervezetek tömkelege jelent meg: alapítványok, egyesületek, csoportok, mozgalmak és szövetségek, melyeken keresztül a civil társadalom alapeszméje kifejezést nyerhetett. A lengyel központi statisztikai hivatal által publikált adatok szerint 1989-ben 287 alapítvány volt regisztrálva, míg 2012-ben 8500 alapítvány és nagyjából 70 000 egyesület (The Third Sector in Poland... 2014:207). A már működő civil szektor jogi keretszabályozásának megalkotására azonban 2003-ig várni kellett: ekkor fogadták el a közhasznú és önkéntes tevékenységekről szóló törvényt (Act of 24 April 2003 on Public Benefit Organizations and Voluntarism – 2003. április 24-i törvény a közhasznú szervezetekről és az önkéntességről). Ez a törvény lett később a civil szektor „Alkotmánya”, és – függetlenül a szabályrendszer értékelésétől – a lengyelországi civil társadalom intézményi szinten végbemenő fejlődésének indikátora. A törvény bevezette a jogrendszerbe a nem-kormányzati szervezet és az önkéntes definícióját, szabályozta a civil szektor kulcsterületeinek tevékenységeit, és ösztönzően hatott a további fejlődésre. A törvény elfogadása és a hozzá kapcsolódóan bevezetett szabályozások úttörőnek bizonyultak a nonprofit szektor működése és a közszférával való együttműködése terén. Nem pusztán a jogi definíciók bevezetése miatt, hanem azért is, mert irányt mutatott a civil szervezetek és az államigazgatás együttműködéséhez (központi és önkormányzati szinten egyaránt): a tervezés, a civil szervezetek döntéshozatali folyamatokba való bevonása és a közfeladatok megosztása terén. A törvény egy új pénzügyi mechanizmust is bevezetett: a közhasznú státuszt elnyert szervezetek számára, az adó 1% gyűjtésének lehetőségét. A törvény életbe lépése a Közhasznú Tevékenységek Tanácsán keresztül lehetőséget biztosított a nonprofit közösség képviselőinek arra, hogy részt vegyenek különféle dokumentumok és jogszabályi rendelkezések véleményezésében. A törvénynek szerepe volt abban is, hogy megváltozott a politikai elit civil szervezetek tevékenységeivel kapcsolatos megítélése, sőt, bizonyos mértékig az állampolgároké is. A kormányzat és a nem-kormányzati szervezetek közötti együttműködést a két fél prominens képviselői által közösen elfogadott rendeletben szabályozták. Megalakult a Közhasznú Tevékenységek Tanácsa, egy tanácsadói testület, melyben a minisztériumok képviselői, az önkormányzati szektor öt küldötte és a civil szervezetek tíz képviselője kapott helyet. Ezen kívül megalakult a Civil Kezdeményezések Alap (CKA) Irányító és Ellenőrző Bizottsága, egy, a Munkaügyi és Szociálpolitikai Minisztérium munkáját segítő testület, melynek fő feladata a stratégiai kritériumok megalkotása, a rendszer- és programtevékenységek témakörét érintő döntéshozatalban való részvétel, a CKA programon belül priorizált tevékenységek kijelölése és az ezek során elért eredmények elemzése, továbbá módosítások kezdeményezése és a támogatások elnyeréséhez szükséges feltételek és követelmények meghatározása volt. A bizottság infrastrukturális háttérét a Szociális Gazdaság és Közhasznúsági Osztály biztosította. Az együttműködés struktúrájának, valamint a kormány és a civil szervezeti képviselők közös tevékenységeinek világosan definiált keretei voltak. Ennek a rendszernek a működését mutatja az 1. ábra.

1. ábra. Az államigazgatás és a nem-kormányzati szervezetek együttműködésének diagramja

Forrás: Saját szerkesztés az ngo.pl oldalon talált adatok alapján.

A szektort javarészt a nem-kormányzati szervezetek számára elérhető legnagyobb nyilvános támogatási program, a Civil Kezdeményezési Alap (CKA) finanszírozta. Évente több száz projekt valósult meg a CKA támogatásával szerte Lengyelországban. Az alap célja az volt, hogy erősítse az állampolgárok és a civil szervezetek részvételét a közéletben, hogy lehetőséget biztosítson az állampolgárok számára más személyek vagy a közösség javát szolgáló tevékenységekben való részvételre és azok kezdeményezésére, illetve hogy a közérdekű tevékenységek tervezésében, megvalósításában és monitorozásában való részvételre ösztönözzön. A CKA transzparens finanszírozási mechanizmusát az államigazgatás, a civil szektor és szakértők éveken át tartó együttműködése és egyeztetései során alakították ki. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a nem-kormányzati szektor tökéletesen működött, és mentes volt a pénzügyi, strukturális vagy szervezeti problémáktól. A civil szektor legfőbb problémái és nehézségei a finanszírozás fenntarthatóságával és a közszférával való együttműködéssel voltak kapcsolatosak. A KLON/JAWOR Egyesület által végzett kutatás szerint 2015-ben a szervezetek több mint 65 százalékának akadt valamilyen problémája a támogatások és a működéshez szükséges eszközök tekintetében. Több mint 60 százalékuk panaszkodott a támogatóktól vagy az uniós alapokból kapott pénzek felhasználásával kapcsolatos formalitások túlzott bonyolultságára. A szervezetek 56, illetve 34 százaléka említette problémaként az államigazgatásban túlburjánzott bürokráciát, illetve azt, hogy az állami szektor és a

civil szervezetek együttműködésére vonatkozó szabályok nem elég egyértelműek (Condition... 2016).

Változások a civil szektorban a 2015-ös választásokat követően

Egy demokratikus államban a kormány csak biztonsági okokból korlátozhatja a gyülekezéshez és köztéri demonstrációhoz való jogokat. A 2015-ös választások eredménye megváltoztatta a helyzetet a civil szektorban. A győztes párt 2015 óta több olyan változtatást vezetett be, melyek közvetve vagy közvetlenül befolyásolhatják a civil szektor helyzetét, különös tekintettel a lengyel jogrendszerben eszközölt változtatásokra. Így például elmaradt az alkotmánybíróságba érvényesen megválasztott bírák felesketése (ami de facto korlátozza az alkotmánybíróság működését), hatályon kívül helyeztek az előző ciklusban meghozott határozatokat, nem történt meg az alkotmánybíróság határozatainak nyilvánosságra hozatala, illetve átvették az igazságügy feletti kontrollt (kísérletet tettek a Legfelsőbb Bíróság elnökének törvénytelen elbocsátására, törvénytelen módon nevezték ki a Bírói Kar Nemzeti Tanácsának tagjait); ezek mind törvénybe ütköző intézkedések voltak. Mindezekon túl a Jog és Igazságosság kormány a gyülekezési törvény olyan módosítását vezette be, mely előnyben részesíti az általa szervezett vallási gyülekezéseket. Megkérdőjeleződött a hatalom és kontroll egyensúlyi rendszere. A szerzett jogok védelme már nincs teljesen biztosítva. A törvények feletti alkotmányos kontrollt a kormány alá rendelt bírák biztosítják.

A Jog és Igazságosság kormány 2016-ban törvényt készített elő a *Nemzeti Szabadság Intézet – Civil Társadalom Fejlesztési Központ* létrehozásáról, mely a független szektor központosítását és átpolitizálását célozta meg. A kormány a harmadik szektor képviselőivel történő egyeztetés nélkül fogalmazta meg és terjesztette be a parlament alsóházába a lengyel közszféra azon új intézményének létrehozásáról szóló törvényjavaslatot, mely a civil társadalom és a nem-kormányzati szervezetek fejlődésének támogatására volt hivatott, különös tekintettel a közhasznúság és az önkéntesség területére. Ez lett a lengyel civil szervezetek számára a legfontosabb kormányzati intézmény. Ez a hivatal osztja le a támogatásokat a civil szervezeteknek, többek közt a Civil Kezdeményezések Alapnak is, illetve egy új támogatási alapnak, melyet szerencsejáték-bevételekből finanszíroznak. Ez az intézmény készíti elő és valósítja meg a civil társadalom fejlesztését célzó programokat. Meg kell említenünk, hogy valójában nem volt szükség semmiféle új entitás létrehozására, mivel a megfelelő intézmények már léteztek. A *Család-, Munkügyi és Szociálpolitikai Minisztérium Közhasznúsági Osztálya* koordinálta a nem-kormányzati szektor tevékenységeit, és megfelelő kapcsolatokat ápol a szektor képviselőivel.

Fontos kiemelni azt a légkört, illetve azokat a körülményeket is, melyek között az új törvényt előkészítették és megvitatták. Egy évig tartott a civil társadalom fejlődéséért felelős új intézmény alapításához szükséges törvénytervezet előkészítése. A legtöbb megkérdozett civil szervezet (48-ból 32) egy új intézmény létrehozását feleslegesnek, a civil társadalom fejlesztésének kormányzati ellenőrzését pedig károsnak tartotta. A civil

közösség a folyamat valamennyi fázisában nyilvánította egyet nem értését, rendszerek voltak a tiltakozások. A szervezetek több módosítási javaslatot is előterjesztettek, ezek többsége azonban nem került napirendre. A törvénytervezet végső változata nem egyezett a korábbi egyeztetések dokumentumaival, az új verzió pedig nem ment végig a nem-kormányzati körökkel való nyilvános egyeztetések folyamatán. Az elfogadás előkészítésének gyorsasága szintén meglepő volt. A törvényjavaslat 2017. július 5-én érkezett a Szejmbe, rögtön másnap betervezésre javasolták, és ez 2017. július 12-én meg is történt. A gyorsított eljárás az érdekelt fél – a civil szervezetek – képviselőinek kizárása miatt (az Szejm elnöke zárt ülést rendelt el) számos kérdőjelet vetett fel nem-kormányzati körökben. A szervezetek képviselőit nem engedték be a parlament szociálpolitikai bizottsága és a törvényjavaslatot kidolgozó szakértői csoport első megbeszélésére sem. A Jog és Igazságosság elutasította a nyilvános vita lefolytatására irányuló kéréseket, megakadályozva ezzel az érintett feleket a törvénytervezet előkészítésében való részvételben. A bizottság 2017. július 20-án megtartott második ülésén a törvénytervezetet elfogadták, és általános vitára alkalmasnak találták. Ez alkalommal civil szervezeteknek sikerült bejutniuk, és részt venniük a találkozón. A javasolt módosítások lelassították a Jog és Igazságosság parlamenti *számítógépes rendszereit*. A bizottság nem tudott befogadni semmilyen módosítási javaslatot, az eljárást pedig a nyári szabadságok végéig, 2017. szeptember közepéig felfüggesztették.

Intézkedései és az általa javasolt megoldások igazolására a kormány más európai országokban érvényben levő gyakorlatokra hivatkozott, például a Norvég Királyságra, ahol kormányzati hivatalok biztosítják a nem-kormányzati szervezetek működéséhez szükséges támogatásokat. A legfőbb különbség azonban az, hogy a Norvég Királyság kormánya a nonprofit szektor működéséhez biztosítja a finanszírozást, az egyes szervezetek támogatásáról nem dönt. Erre a célra a szervezetek maguk állítottak fel egy, a támogatások szétosztásáért felelős „speciális” szervezetet. Így valamennyi szervezet hozzáférhet a forráshoz, tevékenységi körétől és az éppen hatalmon levő kormánypárt programjához való viszonyulásától függetlenül, és nem áll fenn annak a veszélye, hogy a támogatások szétosztásakor az állami hatóságok a hasonló vagy megegyező értékek mentén mozgó, ideológiailag hozzájuk húzó szervezeteket részesítik előnyben.

A civil szféra fejlesztésének új kilátásai

A 2015-ös választási kampány során a Jog és Igazságosság pártja széles körű demokratikus programcsomagot hirdetett meg, melynek célja a lengyelországi civil társadalom erősítése volt, többek közt egy, a civil társadalom fejlesztésének folyamatáért felelős intézmény, a Nemzeti Szabadság Intézet – Civil Társadalom Fejlesztési Központ megalapításával (Act of 15 September 2017 on National Freedom Institute – Center for Civil Society Development – 2017. szeptember 15-i törvény a Nemzeti Szabadság Intézet – Civil Társadalom Fejlesztési Központról). Az új intézmény átvette a korábban a civil szektorért felelős Család-, Munkaügyi és Szociálpolitikai Minisztérium Közhasznúsági Osztá-

lyának feladatait. A Nemzeti Szabadság Intézet – Civil Társadalom Fejlesztési Központ nagyjából 130 millió lengyel zlotyt kapott az állami kasszából, amit többek között az önkéntesség fejlesztésére, népfőiskoláknak, helyi civil médiumoknak és a lengyel cserkész szervezeteknek, illetve egyéb alulról jövő kezdeményezéseknek osztottak ki. A Nemzeti Szabadság Intézet – Civil Társadalom Fejlesztési Központról szóló törvény egy preambulummal kezdődik, melyben meghatározzák azokat a célokat, melyeket a Jog és Igazságosság kormányzat támogatni fog: „A lengyel állam támogatja az állampolgárok és helyi közösségek szabadságelvű és keresztény szellemiségű kezdeményezéseit, ide értve a lengyel értelmiségi hagyományokat, a függetlenségi, nemzeti, vallási, társadalmi és népi mozgalmak hagyományait (...)” (2017. szeptember 15-i törvény a Nemzeti Szabadság Intézet – Civil Társadalom Fejlesztési Központról: 1). Később „érett hazafiasságról” és „a társadalom és az állam iránti elköteleződést alátámasztó szabadságideákról” esik szó. Ez alapján kérdésként merül fel, hogy például a hatóságok tevékenységét kritizáló watchdog szervezetek vajon beletartoznak-e az állam mellett elköteleződők kategóriájába?

A törvényhez fűzött értelmezés szerint az intézet egyetlen feladata a lengyelországi civil társadalom fejlődését segítő programok megvalósítása. Az intézetnek az állami irányelveket a civil társadalmi fejlesztések során kell megvalósítania. A kormány az intézetre bízta az egyes minisztériumok és kormányzati intézmények által a civil szervezetek számára elkülönített összes pénz szétosztását. Ez tehát egy központi szerv, mely egyetlen entitásként felel a civil társadalom fejlesztésének koordinálásáért és a tevékenységek finanszírozásáért. E gyakorlat értelmében a civil szervezetek számára elérhető valamilyeni állami támogatás egyetlen személy, a Közhasznúsági Bizottság elnöke kezében összpontosul. A nem-kormányzati szektor fejlődésének irányait és formáját meghatározó egyéb dokumentumok és programok: a civil társadalom fejlesztését szolgáló Nemzeti Program a Civil Társadalom Fejlődéséért, hosszú távú önkéntesprojektek fejlesztése, a gyülekezési törvény módosítási javaslata, valamint a közhasznú tevékenységekről és az önkéntességről szóló törvény új szabályairól szóló tervezet.

Új entitás: a Nemzeti Szabadság Intézet – Civil Társadalom Fejlesztési Központ

Az új intézet – a Nemzeti Szabadság Intézet – Civil Társadalom Fejlesztési Központ – célja a civil szerveződések és az államigazgatás együttműködésének szervezése és koordinálása. A *Nemzeti Szabadság Intézet – Civil Társadalom Fejlesztési Központról szóló, 2017. szeptember 15-én hatályba lépett törvény* értelmében főbb feladatai a következők: 1. az állampolgárok és civil szervezetek közéletbe, közpolitikai folyamatokba és döntéshozatalba történő bevonásának támogatása; 2. a működő közintézmények és közszolgáltatók civil ellenőrzésének elősegítése, ezek átláthatóságának és a jó kormányzás szabályaira való nyitottságának erősítése; 3. a civil szektor kapacitásainak fejlesztése; 4. az emberi és állampolgári jogok védelme és erősítése; 5. állampolgári oktatás, állampolgári szemléletmód, az állampolgárok és civil szervezetek bevonása formális és nem formális képzési folyamatokba; 6. a társadalmi kirekesztéssel fenyegetett csoportok támogatási

formáinak és területeinek erősítése, ezen csoportok bevonása a döntéshozatali folyamatokba; a szociális gazdaság fejlesztése; 7. nemzetközi civil társadalmi programokban való részvétel, ideértve a külföldi forrásokból társfinanszírozott programokat is; 8. civil társadalmi kutatások megvalósítása és támogatása; 9. tervezett és kiírt pályázatokról szóló információk terjesztése a nem-kormányzati szervezetek és a civil társadalom egyéb szervezett formái körében; és 10. a teljesített feladatok hatásainak népszerűsítése, terjesztése, valamint a civil szektor programjai során elért eredmények, produktumok, jó gyakorlatok és kísérleti modellek összegyűjtése és bemutatása.

A megvalósítás során a Nemzeti Intézet ellenőrzi és értékeli a civil társadalom fejlesztését segítő programokat, különös tekintettel arra, hogy a programok megvalósítása valóban a lefektetett célok eléréséhez vezet-e, és hogy ezek összhangban állnak-e az állam civil társadalmi fejlesztésekre vonatkozó irányelveivel. Az Intézet a Miniszteri Tanácsban belül működik. Vezetője a Közhasznúsági Bizottság elnöke, miniszterelnök-helyettes, a kulturális és nemzeti örökség minisztere, prof. dr. hab. Piotr Gliński. Az ő ötlete volt a civil társadalom fejlesztése feletti állami kontroll bevezetése. A bizottság tagjai miniszterek, feladatuk „koordinálás, monitorozás és véleményezés”. Hatalom itt nem jelenik meg. Abszolút hatalma a bizottság elnökének van, aki kinevezi az intézet igazgatóját, és amennyiben nem jönnek ki egymással, szabadon el is bocsáthatja – csak annyit kell tennie, hogy nem fogadja el éves jelentését. A bizottsági elnök nevezi ki az igazgatóhelyetteseket is – ezekre a pozíciókra pályázatot sem kell kiírni, csak az alacsonyabb beosztású helyekre. Ő nevezi ki az Intézeti Tanács többi tagját is. A Nemzeti Intézetet a végrehajtó testület képviseli – a 11 tagból álló Nemzeti Intézet Tanácsa. A törvény értelmében a tanács tagjait a következő entitások választják:

- Lengyelország elnöke (1 fő)
- a Közhasznúsági Bizottság elnöke (3 fő)
- pénzügyminiszter (1 fő)
- civil szektor (5 tagot választanak nem-kormányzati szervezetek, és minden jelöltet legalább 20 civil küldöttnek kell támogatnia)
- önkormányzati szektor (1 fő).

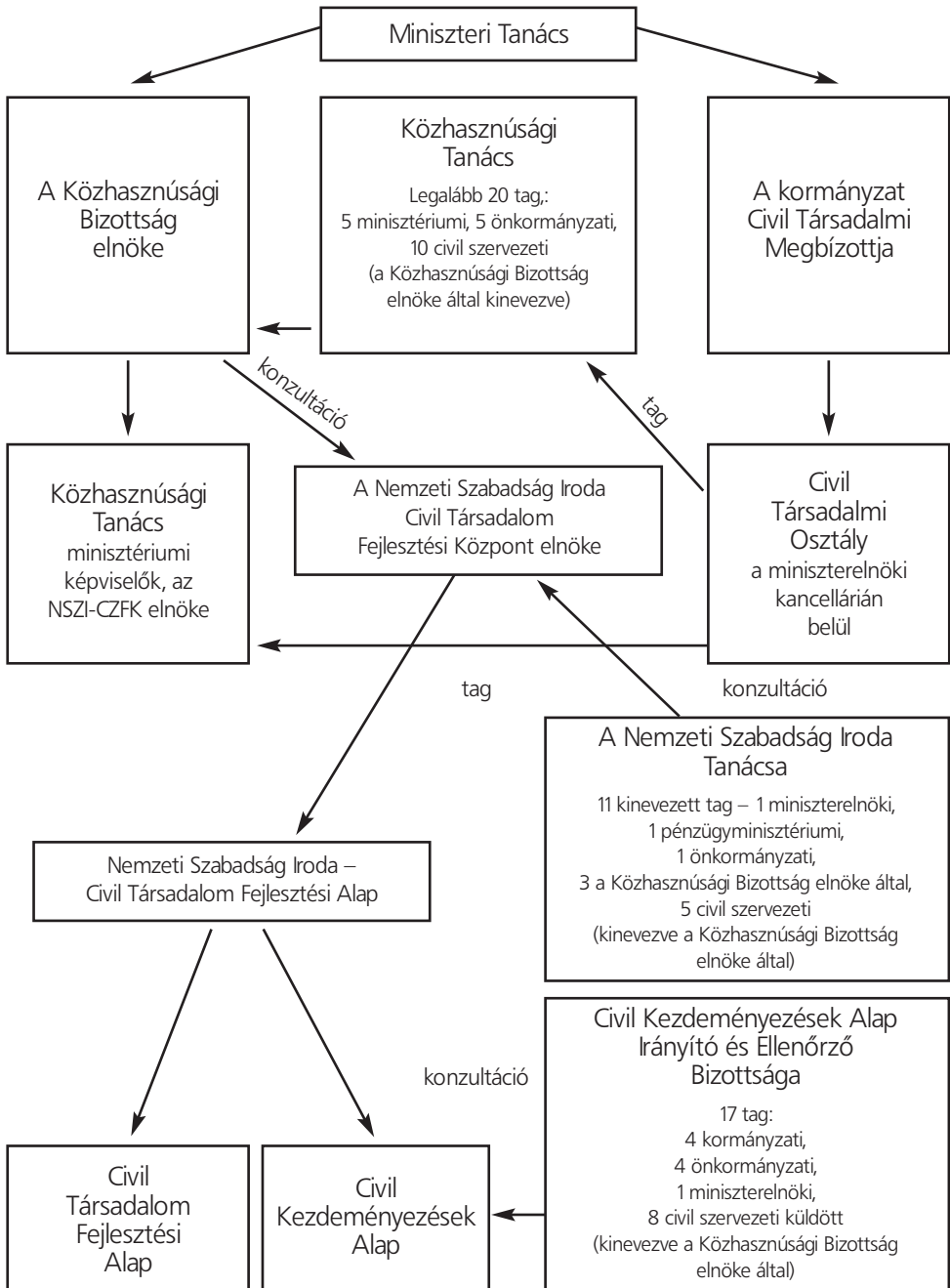
A jelölt szervezeteknek jogukban áll lemondani képviselőiket. A Nemzeti Szabadság Intézet – Civil Társadalom Fejlesztési Központról szóló törvény értelmében ezt a végrehajtó szervet nagy részben a politikai közösség (az elnök és a Közhasznúsági Bizottság elnöke, aki az intézet 2017-es megalapítása óta prof. Piotr Gliński miniszterelnök-helyettes, a kulturális és nemzeti örökségért felelős miniszter, és régóta a civil társadalom kutatója) által jelölt tagok alkotják. A többi hat tagot a civil szektor és az önkormányzati szférára adja. Közülük öt tagot egy meglehetősen bonyolult folyamat során választanak a civil szektor képviselői közül, egyet pedig az önkormányzati szektor jelöl ki. A valóság azon-

ban az, hogy a Közhasznúsági Bizottság egyetlen jelöltet sem köteles elfogadni, akit nem tart megfelelőnek. Az elnök még hivatali idejük lejárta előtt elbocsáthatja a tagokat, ha úgy ítéli meg, hogy „nem tesznek eleget a tanácsban betöltött szerepükkel kapcsolatos kötelességeknek”. A Nemzeti Intézet Tanácsának hatásköre a következő témakörökben történő véleménynyilvánításra korlátozódik: 1. a Nemzeti Intézet éves pénzügyi terve; 2. a Nemzeti Intézet éves cselekvési terve; 3. a Nemzeti Intézet éves cselekvési tervéről szóló beszámoló; 4. a Nemzeti Intézet éves pénzügyi jelentése; 5. a civil társadalom fejlesztését célzó programok tervezete; 6. a civil társadalom fejlesztését célzó programok megvalósításáról szóló beszámoló; 7. az auditáló cég kiválasztása.

A tanácsnak, ahogy azt a törvény is leszögezi, nincs valódi hatalma. Inkább egy bizottsághoz hasonló véleményező és tanácsadó testület a civil társadalmi programok, a finanszírozás és a fejlesztések témakörében. Mivel valamennyi pozíció az elnöktől függ, minden, a civil szervezetek számára elérhető állami támogatás egyetlen személy kezében összpontosul; ő határozza meg a civil társadalom „fejlesztésének” irányelveit. *Fejlesztés* és nem *támogatás*, ami fontos különbség. A támogatás a szervezet függetlenségének tiszteletben tartását jelentené. A „fejlesztés” azonban azt jelenti, hogy a kormány olyan szervezeteket fog felemelni, melyek a kormányzati célok elérését tűzték ki maguk elé. A Nemzeti Szabadság Intézet – Civil Társadalom Fejlesztési Központ megalakítását követően az állami hatóságok és a nem-kormányzati szervezetek együttműködésének sémáját részletesen a 2. ábra mutatja be.

Ahogy a 2. ábrán is látszik, a hivatali struktúra, valamint az államigazgatás és a nem-kormányzati szervezetek együttműködése jelentősen kibővült. A Nemzeti Szabadság Intézetről szóló törvény értelmében a már létező struktúra hierarchizálódott, számos új szervvel bővült. Nem csak a Nemzeti Szabadság Intézet mint a civil társadalmat érintő politikai irányelveket végrehajtó egység létrehozása történt meg, hanem a miniszterelnöki kancelláriát (a Civil Társadalmi Megbízott és a Civil Társadalmi Osztály személyében) is bevonták ebbe a struktúrába. Nehéz megérteni egy ilyen lépés célját. Amennyiben egy, a lengyelországi civil társadalom fejlesztéséért egymagában felelős, közvetlenül a kormányzati adminisztráció alá rendelt központi szerv létrehozása volt a cél, miért nem a miniszterelnök alá rendelt tisztségviselők lettek az új intézet tagjai? Az igazgatás kiterjesztése egészen biztosan nem előnyös az egyeztetési és döntéshozatali folyamatok, illetve a tervezés szempontjából. Az együttműködés alább bemutatott modellje szerint a képviselet terén sincs meg az az egyensúly, ami a partnerségi hozzáállást hangsúlyozná a civil partnerek felé. Jelentős túlsúlyba kerültek a kormányzati ágazat képviselői, míg a civil képviselők csupán egyetlen szerv – a Nemzeti Szabadság Intézet Tanácsa – tevékenységében vehetnek részt, és ott is csak jelentős kisebbségben.

2. ábra. Az államigazgatás és a nem-kormányzati szervezetek együttműködésének diagramja a Nemzeti Szabadság Iroda – Civil Társadalom Fejlesztési Központ megalakítását követően

Forrás: Saját szerkesztés az ngo.pl oldalról származó információk és adatok alapján.

A civil szervezetek tevékenységeinek finanszírozása

A Nemzeti Szabadság Intézet – Civil Társadalom Fejlesztési Központ megalakítása által indukált jelentős változások egyike a civil szervezetek finanszírozásában történt változás volt. Az erős civil társadalom víziójának megvalósítását jelenleg a Civil Kezdeményezések Alap (CKA), valamint a nem-kormányzati szervezetek és az önkéntesség fejlesztését célzó újonnan indított programok szolgálják. A Civil Kezdeményezési Alaptól olyan szervezetek kaphatnak támogatást, melyek az állampolgárok és más civil szervezetek közéletbe való bevonását célzó projekteket bonyolítanak le. Az új programok a következők:

- a Civil Szervezetek Fejlesztése Program (PROO), melynek célja a szervezetek működésének és az alapcélkitűzések megvalósításának támogatása;
- a Cserkész Szövetség Fejlesztési Program (ROHIS), melynek célja a fiatalok oktatása terén tevékeny cserkészszervezetek intézményi fejlesztésének támogatása. Ez a támogatási forma elsősorban a Lengyel Köztársaság Elnökének védnöksége alá tartozó lengyel és külföldi cserkész mozgalmak számára van fenntartva;
- a hosszú távú önkéntesség fejlesztésének támogatását célzó Szolidaritási Testület;
- valamint a Népfőiskolai Fejlesztések Támogatási Programja, melynek célja a falusi és városkörnyéki környezetben élő felnőtt lakosság élethosszig tartó tanulási lehetőségeit, valamint a vidéki területek társadalmi tőkét fejlesztő népfőiskolai tevékenység támogatása.

A parlament által elfogadott törvénytervezetben a civil szektort érintő általános központosítás és egyéb fenntartások mellett ez volt az a pont, mely a legtöbb kérdőjelet vetette fel. Tartani lehetett attól, hogy a javasolt megoldások és a pályázatás felfüggesztése a pénzügyi stabilitás megingásához vezet, ellehetetlenítve a folyamatban lévő tevékenységek megvalósítását. Az új programok eddigi történetének rövidege miatt lehetetlen objektív értékelést adni működésükről. Azt azonban meg kell említenünk, hogy a Civil Szervezetek Fejlesztési Programjáról szóló társadalmi egyeztetés, a program helyzetértékelésének pontatlanságai és a tisztázatlan pályázati eljárások kapcsán tett ellenvetésekkel együtt, általánosságban pozitív visszajelzéseket generált nem-kormányzati körökben.

A civil szervezetek tevékenységeinek finanszírozására egy másik lehetőség a közfeladatok ellátásának átruházása. Az állam támogatást utal civil szervezeteknek olyan tevékenységek megvalósításáért, melyek egyébként állami feladatkörbe tartoznak. Ez esetben érvényesül a szubszidiaritás alkotmányos elve. Az ellátásért felelős állam feladatokat ruház át az egyéni segítség, az egészség társadalmi szintű megőrzése, a környezetvédelem, a kultúra, az oktatás, a sportok, a jogsegély vagy a bűncselekmények áldozatainak segítése terén. E feladatok átruházása során az állam, a lengyel és az EU-s jogszabályok szerint is, köteles szem előtt tartani az egyenlőség, a pluralizmus és a transzparencia alapelveit. Ha a folyamatok során az állam előnyben részesíti a neki tetsző szervezeteket, azzal megszegi a jogszabályokat.

A pályázati kiírások segítségével 2016–2017-ben egyes minisztériumok megszegték vagy megkerülték a törvényi előírásokat azáltal, hogy a „saját” szervezeteik számára biztosítottak támogatást, a pályázati kiírásokat konkrét szervezetekre szabták, felfüggesztettek olyan pályázatokat, melyeket „alkalmatlan” szervezetek nyertek meg, vagy extra pontokat osztottak a sajátjaiknak, ha a szakértők túl alacsonyra értékelték ezek projektjeit, illetve olyan szervezetekkel szerződtek, melyek nem teljesítették a pályázati kiírások feltételeit. Többek közt ezt tette a családjogi és szociálpolitikai miniszter, a Civil Kezdeményezési Alap döntéshozója, Elzbieta Rafalska, aki a jogszabályokat semmibe véve független szakértők által adott pontokat vont le, és így elvette a támogatást három szervezettől: a *Iustitia Lengyel Bírók Egyesületétől*, a *Schuman Alapítványtól* és a jogi agytröszt *Inpristól*. Az igazságszolgáltatás monitorozásával és az európai integráció promotálásával foglalkozó szervezetek labdába sem rúghattak. Plusz pontokat kapott 16, katolikus és „hazafias” szervezetek által beadott pályázat, ezek nyertek is. Az érvényben levő szabályozások értelmében a miniszter írásbeli magyarázat mellett megíthet extra pontokat, azonban ezt minden esetben írásban kell alátámasztani, ez pedig itt nem történt meg. A pályázat szabályainak megszegése esetén az egyetlen lehetséges jogorvoslati út a bírósághoz való fellebbezés. Egy szervezettől a hatóságok arra hivatkozva követelték vissza a felhasznált támogatást, hogy a pénzt másra költötték, mint amire pályázatot nyertek. Az *Autonómia Alapítvány* találta magát hirtelen ebben a helyzetben, amikor a munkaügyi miniszter a gender-alapú erőszak elleni kampányra megírt 130 ezer lengyel zloty visszafizetését követelte. Az átruházott feladat megvalósításához kapcsolódó szerződést azonnali hatállyal felmondták, megsértve ezzel a kormányzati adminisztráció és a civil szervezetek által az évek során kidolgozott alapelveket (a Lengyel Civil Szervezetek Nemzeti Szövetségének [OFOP] jelentése alapján).

Hasonló eljárást kezdeményeztek két jól ismert szervezet ellen: egy környezetvédelemmel és egy menekültek segítségével foglalkozó szervezetről van szó. Az előbbihez hasonló módon, egyik pillanatról a másikra vonták vissza az Igazságügyi Minisztérium által átruházott, folyamatban levő tevékenységekhez kapcsolódó támogatást. Ugyanígy járt a *Női Jogok Központja* is – egy olyan szervezet, mely a családon belüli erőszak női áldozatainak nyújt segítséget 1995 óta. Az Igazságügyi Minisztérium kétszer is felfüggesztette a szervezet támogatásainak folyósítását. Ez felkelti a gyanút, hogy a fejlemények és a döntés hátterében elsősorban politikai, nem pedig tényszerű okokat találunk. Más nőjogi szervezeteket is hasonló atrocitások értek, különösen azokat, melyek aktív részesei voltak a 2016-os ún. *Fekete Tüntetésnek*. Támogatásaikat drasztikusan csökkentték, vagy egyenesen visszavonták, sok esetben évekkel a felhasználás után, megalapozott indoklás nélkül (a Lengyel Civil Szervezetek Nemzeti Szövetségének [OFOP] jelentése alapján). E szervezeteknek az állami forrásokhoz való hozzáférés híján csökkenteniük kellett aktivitásukat: munkatársakat bocsátottak el, csökkentették a rászorulókat támogatását, esetenként létesítményeket is be kellett zárniuk. Ezek a példák jól mutatják, hogy a nem keresztény világnézeti alapon működő szervezetek nem számíthatnak egyenlő elbírálásra az állami szervek részéről pályázataik bírálata során.

Kihívások és fenyegetettség a civil szervezetek működtetésében

A civil szervezetek által tapasztalt egyik legnagyobb kihívás nem lengyel specialitás, más országokban is megfigyelhető: egyfajta vákuum, a civil társadalom függetlenségének és az általa képviselt értékeknek (demokrácia, egyenlőség, pluralizmus) a korlátozása. A központosítást szolgáló, mondhatni ellenséges jogi szabályozások bevezetésével a kormányzatok korlátozni igyekeznek a civil szervezetek szabadságát, vagy legalább részlegesen átvenni felettük az irányítást. A civil társadalom képviselői támadás alatt állnak, hitelességüket megkérdőjelezzik, közellenségnek kiáltják ki őket. A *Demokrácia Lendületben* nevű civil kezdeményezés médiában való ellehetetlenítésének érdekében a szervezet külföldi támogatóiról szóló propagandahíreket bocsátottak ki. A közmédiában rengeteg a propaganda, az egyszerűsítés, a bagatellizálás. A *Hírek* c. műsor a kormányzat civil szervezetek elleni kampányának egyik fontos eleme; mindenféle bizonyíték nélkül azt sugallja, hogy bőségesen kerültek közpénzek az előző kormány embereihez kötődő civil szervezetekhez. Példaként a *Kikötő Kutatási és Társadalmi Innovációs Központot* említették (az Alapítvány igazgatója Zofia Komorowska, a korábbi elnök lánya). Mindennek egyetlen célja a civil szektor hitelességének megkérdőjelezése és a politikai ellenfelek elleni támadás volt. Az ehhez hasonló cselekedeteknek messzire ható negatív következményei lehetnek; nem csak a hatalmon lévő párt számára ellenszerves szervezetekben rendülhet meg a közbizalom, hanem a teljes civil szektorban. Az egyes szervezetek ellehetetlenítésére irányuló törekvések tevékenységi területeik marginalizálását is jelenthetik egyben. Különösen a környezetvédelemmel (a bialowiezai erdőben történő fakitermelés elleni tüntetések), a hatalom kontrollálásával, illetve a nők, a menekültek és a szexuális kisebbségekben élők jogaival foglalkozó szervezetekre igaz ez. Másfelől azonban az állami támogatások elvesztése lehetőséget jelenthet számukra arra, hogy függetlenedjenek a központi forrásoktól, és helyette az állampolgároktól származó forrásokra építsenek. Ez elősegítheti céljaik újradefiniálását, valamint azt, hogy alaposan megtervezett, hosszú távú tevékenységekbe kezdjenek, melyek nem függenek az állam által véletlenszerűen kiírt, egyszeri tevékenységeket támogató pályázatoktól. Az állami támogatások megvonása számos szervezet összeomlásához vezetett Oroszországban és Magyarországon, mások azonban morálisan megerősödve jöttek ki a helyzetből. Paradox módon tehát a civil szektor feletti kontroll erősítésére irányuló törekvések hozzájárulhatnak annak emancipálódásához. E szervezetek számára a feladat tehát az állampolgárok tudatosságának formálása, a nem-kormányzati szektor iránti bizalom erősítése, valamint az, hogy aktív módon buzdítsák anyagi támogatásra az állampolgárokat. Ennek során a szervezetek meg fogják tanulni, hogy programjaik és eredményeik bemutatásával miként tudják elnyerni az állampolgárok bizalmát. Mindez nagyobb nyitottsághoz és az elért eredmények nyilvánosságához vezet. Nagyon fontos feladat ugyanakkor az állam és a civil szektor közötti patthelyzet feloldása is. A kieroszakolt, az észérveket figyelmen kívül hagyó törvénykezési eljárás, a civil társadalom fejlesztésének támogatásáért felelős új intézmény létrehozásának módja és az új struktúra lényegének tökéletes félreértése oda vezetett, hogy a civil szervezetek elvesztették bizalmukat az állami szervekben.

Következtetések

A cikkben bemutatott elemzés összegzéseként elmondhatjuk, hogy a hatalmon levő párt intézkedései aggodalomra adhatnak okot nem-kormányzati körökben. A civil társadalom fejlesztésének támogatásáért felelős intézmény létrehozásának módja, különösen az a tény, hogy a folyamat során nem adtak teret a civil társadalom szerepvállalásának és véleményének, egyértelműen negatív benyomást kelt. Nehéz nem arra a következtetésre jutni, hogy ez bizonyos fokig politikai erődemonstráció volt. A kormányzat és a politikusok feladata az, hogy hosszú távú szakpolitika révén támogassák és elősegítsék a civil társadalom intézményeinek fejlődését, nem pedig az, hogy leszabályozzák és megnyirbálják az alkotmányos jogokat és a szabadságot. Ki kell jelentenünk, hogy a Jog és Igazságosság kormányzat intézkedései, ideértve a közélettről szóló elképzelésüket, a hatalommal való visszaélést (bizonyos szolgáltatások politikai célokra történő felhasználását), az alkotmánybíróság pártpolitikával történő átitatását, a bírói függetlenség korlátozására tett lépéseket, valamint a bírók Igazságügyi Minisztérium alá rendelésére irányuló törekvéseket (melyek oda vezethetnek, hogy a bíróságok a jövőben elutasíthatják olyan alaptványok és egyesületek bejegyzését, melyek tevékenységi körét a hatóságok nem támogatják) és a nonprofit szektor finanszírozása irányításának átvételére való törekvést, az állampolgári jogok és szabadság korlátozásához vezethetnek. Ezek a lépések a kormányzat azon terveiről árulkodnak, hogy ellenőrzése és irányítása alá vonja a társadalmi élet valamennyi területét, ez pedig kétségeket vet fel azzal kapcsolatban, hogy ezek az intézkedések valóban erősíteni fogják-e a lengyelországi civil társadalmat. A kormányzat intézkedései, különösen a központosítás és a fentről való irányításra tett kísérletek, kétségkívül megváltoztatták a civil szektor és az állam között korábban kialakult kapcsolatokat és az együttműködés kialakított modelljét. Az alkalmazott jogi megoldások a civil szektor felülről történő irányításának szándékáról tesznek tanúbizonyságot. Az új intézmény – a Nemzeti Szabadság Intézet – Civil Társadalom Fejlesztési Központ – legfontosabb eleme a Közhasznú Bizottság és annak elnöke lesz. Ez a minisztériumok képviselőiből álló, teljes mértékben politikai testület fog dönteni az államigazgatási szervek és a közhasznú feladatokat ellátó szervezetek együttműködésének koordinálásáról, tervezéséről és szervezéséről. A civil szervezetek képviselői nem kaptak benne helyet. Csupán az új intézmény egy másik szervében – a Nemzeti Intézet Tanácsában – vannak jelen kis számban, melynek fő célja a civil társadalom fejlesztését támogató programtervezetek, törvénytervezetek és szabályozások véleményezése. Korai lenne még azonban átfogóan elemezni a változtatásokat és azoknak a lengyelországi civil szektor működésére gyakorolt hatásait. Az állam és a döntéshozók alapvető feladata ebben a folyamatban egy kedvező és ösztönző állami politika megalkotása és megvalósítása, valamint az érintett szereplők pénzügyi stabilitásának biztosítása lenne. A civil társadalom fejlesztésén dolgozó szervezetek számára kedvező körülmények kialakításának azonban kölcsönös tiszteleten és bizalmon alapuló légkörben kell zajlania; csakis ilyen körülmények hozhatnak hosszú távon is pozitív változásokat. Az államigazgatásnak továbbá óvakodnia kell az egyeduralmi törekvésektől és a szektor túlszabályozásától, ami – az elégtelen szabályozáshoz

hasonlóan – visszavetheti a szektor fejlődését. Keresnünk kell tehát a fenntartható megoldásokat, és körültekintően kell elemeznünk az intézkedések hatásait annak érdekében, hogy elkerülhessük a potenciális visszaéléseket és torzulásokat.

Fordította: *Farkas Gabriella*

Irodalom

- Cohen, Jean L.–Arato, Andrew (1992): *Civil Society and Political Theory*. Cambridge:MIT Press.
- Dahrendorf, Ralph (1994): Zagrożone społeczeństwo obywatelskie. In: Michalski, Krzysztof (ed.): *Europa i społeczeństwo obywatelskie*. Rozmowy w Castel Gandolfo, Kraków–Warszawa: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak – Fundacja im. Stefana Batorego.
- Diamond, Larry (1994): Rethinking Civil Society: Toward Democratic 33 Consolidation. *Journal of Democracy*, 5., (3), 4–17.
- Dryzek, John S. (1996): Political Inclusion and the Dynamics of Democratization. *American Political Science Review*, 90., (1), 475–487.
- Putnam, Robert D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Walzer, Michael (1992): The Civil Society Argument. In: Mouffe, Chanteal (ed.): *Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community*. London: Verso. 89–107.

Egyéb források

- Condition of the NGO sector 2015. Research report* (2016): Warsaw: KŁON/JAWOR Association.
- Report of the National Federation of Polish NGOs (OFOP)*. OFOP Repository (repozytorium.ofop.eu).
- The Third Sector in Poland Associations, Foundations, Faith-Based Charities, Professional and Business Associations, Employers' Organizations in 2012*. (2014): Warsaw: Central Statistical Office.

Törvények

- Act of 24 April 2003 on Public Benefit Organizations and Voluntarism (OJ 2003, No. 96, item 873, with further amendments).
- Act of 15 September 2017 on National Freedom Institute – Center for Civil Society Development (OJ 2017, No. 1919).

Fotó/Gönczö Viktor

A MOZGÁSKORLÁTOZOTTAK ESÉLYEGYENLŐSÉGÉNEK LEHETŐSÉGE A TURIZMUSBAN

Gondos Borbála

■ Bevezetés

■ A mozgáskorlátozottak szerepének és lehetőségeinek vizsgálata a turizmusban egy kevésbé kutatott terület hazánkban, míg külföldön évek óta egyre több tanulmány jelenik meg utazási szokásaik vizsgálatáról. A kutatásokból kiderül, hogy a fogyatékossgal élő emberek szeretnek utazni, ugyanazokat az esélyeket, lehetőségeket kell számukra biztosítani, mint az ép emberek számára, így ez egy társadalmi elvárás is a turisztikai szolgáltatók felé. Az akadálymentes környezet kialakítása így egyre fontosabb, amelyet – ahogy a későbbiekben is látni fogjuk – sokkal többen tudnak és tudnának igénybe venni, mint ahogy gondolnánk. Az USA-ban és Európában több olyan kutatást is készítettek, amelyben rávilágítanak a fogyatékossgal élő emberek utazásának fontosságára és az általuk a turizmusban realizálódó gazdasági bevételekre. A tanulmány célja, hogy bemutassa a fogyatékossgal élő emberek, azon belül is a mozgáskorlátozottak turizmusban való megjelenését, civil szervezetek szerepét e tekintetben, illetve az akadálymentes turizmusban rejlő lehetőségeket. A fentiekén túl ismertetem a témában 2018-ban készült kutatásom eredményeit is.

Fogyatékosággal élők száma és meghatározása

A következőkben hazai és nemzetközi adatok, előrejelzések láthatóak, amelyekkel azt kívánom illusztrálni, hogy miért olyan fontos és aktuális kérdés a fogyatékosággal élők szegmensével foglalkozni, elősegíteni hazánkban (is) a turizmusban való részvételüket biztosítva e tekintetben is esélyegyenlőségük megvalósulását.

Az akadálymentes turizmus mellett szól, hogy mind az idős, mind a fogyatékosággal élők száma növekszik hazai és világviszonylatban is.

Nagyságrendileg 962 millió 60 év feletti ember él a világon, ez a népesség 13 százalékát jelenti, és ez a szám folyamatosan bővül az elkövetkező években (Turizmus online 2017). Világ viszonylatban 1 milliárd ember él valamilyen fogyatékosággal, a világ lakosságának 15 százaléka (UNWTO é.n.). Az ENSZ fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezménye, amely 2008. május 2-án lépett hatályba, az alábbi definíciót határozza meg a fogyatékosággal élő személyek kapcsán: *„Fogyatékosággal élő személy minden olyan személy, aki hosszan tartó fizikai, értelmi, szellemi vagy érzékszervi károsodással él, amely számos egyéb akadállyal együtt korlátozhatja az adott személy teljes, hatékony és másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását.”* (A Fogyatékosággal élő... 2008:Preambulum, 1. cikk)

Hazai viszonylatban a 60 éven felüliek aránya közelíti a 25 százalékot (KSH 2011), a népesség öregedési folyamata felgyorsult. A 2016-os Mikrocenzus adatai szerint a lakosság 4,3 százaléka, 408 ezer fő vallotta magát fogyatékosággal élőnek (KSH 2018). Nemzetközi vizsgálatra épülő szakértői becslések szerint számuk az 1 millió főt is meghaladja, mert sok a tartósan beteg, egészségkárosodással élő személy is (1,6 millió fő) (KSH 2015). A fogyatékosággal élők legnagyobb hányadát, közel felét a – kutatásom célcsoportját is adó – mozgássérültek teszik ki (KSH 2018). A mozgáskorlátozottság meghatározása a következő: *„a mozgás az aktív (izom és idegrendszer) és passzív (ízület és csontrendszer) szervrendszereit érintő maradandó károsodások a hely- és helyváltoztatási, illetve a manipulációs készség korlátozottságához, mozgáskorlátozottság kialakulásához vezethetnek.”* (Bujdosó–Kemény 2009:36)

Az előrejelzések szerint 2030-ban 1,4 milliárd ember lesz 60 évesnél idősebb, 2050-re 2 milliárdra nő a számuk (lakosság 20 százaléka) [UNWTO é.n.], 2100-ra pedig elérheti a 3,1 milliárdot is. Ezek a számok azért fontosak, mert a mozgáskorlátozottságban leginkább ez a generáció érintett a mozgásszervi megbetegedések miatt is (Turizmus online 2017).

Az ENSZ előrejelzése szerint 2025-re az Ázsia-óceáni régió lakosságának 14 százaléka lesz 60 év feletti, Nyugat-Ausztráliában a 60 év feletti lakosság fele, Kanadában a 65 év feletti 46 százaléka lesz érintett, azaz fog küzdeni valamilyen fogyatékosággal (Asia... 2003). Az európai lakosság átlagéletkora 39-ről 46 évre fog növekedni az elkövetkezendő 40 évben, a 60 év feletti népesség aránya 21 százalékról 33 százalékra emelkedik, míg a 15 év alattiak aránya 23 százalékról 19 százalékra fog csökkenni; a 80 éves, illetve idősebb korosztály aránya 2020-ra 300 százalékos növekedést ér el 1960-hoz képest az Európai Unióban (Iván 2000). Az Európai Unióban közel 80 millióan élnek valamilyen

sérültséggel, azaz minden hatodik ember (A fogyatékos... 2002). A lakosság előregedésével várhatóan nőni fog ez a szám, illetve a 75 év felettiak fogyatékoságának aránya, ami jelenleg egyharmadnyi, ebből 20 százalékuknak jelentősen korlátozza a fogyatékos-ság a mindennapjait (Munkaerő-felmérés 2007). Az elkövetkezendő évtizedekben jelentős mértékben megnövekszik az érintettek száma, ami még inkább megköveteli, hogy biztosított legyen a megfelelő hozzáférés minden területen (például közlekedés, információ, épített vonzerők, szálláshelyek, éttermek stb.) a sérült, megváltozott képességű emberek számára is.

Az Európai Fogyatékosügyei Stratégia fontos célkitűzése, hogy teljes körű legyen a fogyatékos-sággal élő emberek gazdasági és társadalmi részvétele, továbbá az akadályok megszüntetésére összpontosít a következő területeken: akadálymentesítés, részvétel, egyenlőség, foglalkoztatás, oktatás és képzés, szociális védelem, egészség és külső fellépés (Európai... 2010).

A speciális közlekedési, megközelíthetőségi feltételek miatt ez a turisztikai szektort is kihívás elé állítja és előtérbe helyezi/helyezheti a speciális igényű célcsoportok számára való elérhetőséget, így például az akadálymentesítés biztosítását.

Civil szervezetek szerepe, jelentősége és részvételük a fogyatékos-sággal élők turizmusban megvalósuló esélyegyenlőségének megteremtésében

A civil szervezetek mint az állampolgárok önkéntes szerveződésai fontos alkotó elemei a társadalmi-kulturális életnek, mert tevékenységükkel, szerepvállalásukkal nagymértékben hozzájárulnak a társadalmi problémák hatékony kezeléséhez, így gyakorlatilag ezek a szervezetek az élet minden területén jelen vannak és érvényesítik adott csoportok érdekeit. A civil társadalomra irányuló egyre nagyobb figyelem magával hozta a civil/nonprofit szervezetek számának, szerepének és jelentőségének növekedését is. „A civil kezdeményezések intézményi kapcsolatokat jelentenek tagjaik és a politikai rendszer között” (Nárai 2004:628), egyfajta hiányzó láncszem, amely közvetítő elem az állam, a piac és az egyének, háztartások között, továbbá megváltoztatják a hatalmi egyensúlyt az állam és a társadalom között, utóbbi javára. Ezek a szervezetek elsősorban az állammal szemben testesítenek meg bizonyos fokú civil kontrollt (Nárai 2004).

A civil/nonprofit szervezetek funkciói között szerepel többek között (amely a kutatási témám szempontjából is meghatározó) a társadalmi integráció, társadalmi részvétel, önszerveződés lehetőségének biztosítása, újító szerep, döntésbefolyásolás, foglalkoztatóként való megjelenés. Azért van elsősorban szükség a civil/nonprofit szervezetek létrehozására, hogy megfelelő keretet és lehetőséget biztosítsanak az önszerveződésre, így tudják érvényesíteni jogaikat, képviselni érdekeiket is. Ezek a szervezetek fontos véleménybefolyásoló, -alakító, értékrend és magatartásformáló szocializációs közeget jelentenek, továbbá aktív politikaformáló szerepük is van, mert közvetítő és kommunikációs szerepet töltenek be az állam és állampolgárok közötti információ- és véleménycseré (például szakvélemény, állásfoglalás) folyamatában. A munkaerő-piaci problémák megol-

Fotó/Gönczö Viktor

dásában nemcsak foglalkoztatóként, hanem különböző munkaerő-piaci szolgáltatások nyújtásával (tanácsadás, képzés, szakképzés, tréningek, mentori tevékenység) is szerepet játszanak (Nárai–Reisinger 2016). Az újító szerep nemcsak azt jelenti, hogy maguk a szervezetek vezetnek be új szolgáltatásokat, hanem azt is, hogy egy-egy új téma 'úttörőjeként' is hozzájárulnak a társadalom fejlődéséhez (Nárai 2004). Speciális helyzetű csoportok szükségleteinek megjelenítésében, így például a fogyatékossgal élők helyzetének megismertetésében, esélyegyenlőségük minél szélesebb körű biztosításában, az akadálymentesítés fontosságának felismertetésében és megvalósításában meghatározó szerepet tölthetnek be az érintettek önszerveződései.

Kutatásom szempontjából érdemes megemlíteni a Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetségét (MEOSZ) és a Camelot Mozgássérült Fialok Győri Egyesületét, mint a turizmusban részt vevő keresleti oldal (potenciális látogatók) képviselőit. A MEOSZ-t 1981-ben hozták létre, tagjai a mozgássérült emberek helyi egyesületei, több mint 200 ezer fővel (2015-ös adatok szerint 211091 fős tagsága van a szervezetnek). A szövetség célja a mozgáskorlátozottak és családtagjaik érdekvédelme, így sikerült elérni 1998-ban, hogy megszülethessen a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségéről szóló törvény¹, amely mérföldkőnek számított a hazai fogyatékosügyben. Az érdekképviselő mellett feladata még intézmények fenntartása, működtetése, foglalkoztatás és olyan szolgáltatások nyújtása, amely a mozgássérült személyek szükségleteit, igényeit hivatottak biztosítani, mint például támogató szolgálat, akadálymentesítés, érzékenyítés, közösségi programok szervezése, üdülő fenntartása (MEOSZ 2019).

A Camelot Mozgássérült Fialok Győri Egyesülete 2002 óta létezik és azzal a céllal jött létre, hogy mozgássérültté vált emberek életében bekövetkezett változások feldolgozását amennyire lehet, megkönnyítsék, elősegítsék társadalmi integrációjukat, szabadidős és sportprogramokat szervezzenek számukra, segítsék tanulási, illetve munkavállalási törekvéseiket (Camelot 2019). A Camelot Egyesület képviselői törvénytervezetekhez fűznek véleményt és nagyobb akciókhoz csatlakoznak, mint például munkavállalási lehetőségek teremtése, szemléletformálás, akadálymentesítés elősegítése. A Camelot Egyesület tagja a MEOSZ-nak.

Kutatásom során a MEOSZ elnökségi tagjával, Mesterházy Attilával készítettem interjút, továbbá mozgáskorlátozott személyek számára készített utazási szokásokra vonatkozó kérdőívem kitöltésében is nagy segítséget jelentett a MEOSZ tagsággal rendelkező véleménye.

A Camelot Mozgássérült Fialok Győri Egyesületének titkárával, Pécsi Gertrúddal is készítettem interjút, akinek véleménye szerint fontos lenne a turizmus területén is a fogyatékossgal élők érdekképviselője, a szakemberek és érintettek közötti kapcsolat. Az egyesület tagjaival 2017-ben és 2019-ben elutaztam Ausztriába, így szerevezve rengeteg tapasztalatot utazási szokásaikra, lehetőségeikre és igényeikre vonatkozóan. Az utazás során egyértelműen kiderült, hogy a fogyatékossgal élő emberek nem egyedül utaznak, szükségük van kísérőre, így a civil szervezetek aktivitása, szerepvállalása a szabadidő-eltöltéshez, utazáshoz a szervezett együttlét által nagyon fontos. Az egyesület tagjainak utazási hajlandóságát növelni tudja a szervezet ez irányú aktivitása,

hozzájárulva így a sérült emberek turizmusban való részvételéhez, esélyeik e téren való javulásához.

A Magyar Szállodák és Éttermek Szövetsége (MSZÉSZ), mint a kínálati oldal, a turisztikai szolgáltatók (többek között szállodák és éttermek) érdekképviselőjét tömörítő szervezet megemlézése miatt fontos, mely szövetség tagjai kérdőív kitöltéssel segítették kutatásomat, továbbá a szövetség jelenlegi elnökével, Flesch Tamással interjút is készítettem. A Magyar Szállodák és Éttermek Szövetsége a magyar turizmus és vendéglátás egyik meghatározó szakmai szervezete, 1968. március 30-án alakult 17 szálloda részvételével. A jelenlegi taglétszám meghaladja az 500-at, amely közül 434 szálloda (a hazai hotelkapacitás kb. 60 százalékát képviselik), 35 étterem, továbbá egyéb szolgáltatók, felsőoktatási intézmények, társult tagok találhatók a szervezetben. A szövetség 7 régióban képviseli a különböző kategóriájú szállodák és vendéglátó üzletek érdekeit (MSZÉSZ 2019).

A civil szervezeteknek, függetlenül attól, hogy fogyatékossgal élők képviselőjét vagy a turisztikai szolgáltatók képviselőjét látják el, szerepük lehet abban, hogy a turisztikai szolgáltatások akadálymentesek legyenek. Előbbieknek fontos szerepe, feladata van a társadalom szemléletformálásában is, de megfelelő információkkal tudják segíteni a turisztikai szolgáltatókat is abban, hogy olyan szolgáltatásokat nyújtsanak és olyan kialakítása legyen az adott helyszínnek, amelyet a sérült emberek is tudnak használni.

A fogyatékossgal élők megjelenése a turizmusban ma már nem számít kuriózumnak, mert a szolgáltatók is kezdik felismerni a szegmensben rejlő lehetőségeket. Nem egyedül utaznak, hanem minimum egy kísérővel, így bevétel szempontjából is kedvező. Napjainkban hazánkban is elindult egy folyamat, egyre több szállodának van akadálymentesített szobája, egyre több vonzerő esetében teszik lehetővé, hogy a speciális igényű turisták is meglátogathassák azt, ezáltal lehetőségük van bekapcsolódni az utazásokba, a turizmusba (Gondos–Nárai 2019).

Akadálymentes turizmus

Az akadálymentes turizmus célcsoportja nem csak a fogyatékossgal élő személy, hanem minden olyan ember, aki valamilyen átmeneti vagy tartós akadályoztatottsággal rendelkezik. Legyen ez életkori sajátosságokból adódó nehézség, mint például az időskori mozgáskorlátozottság, vagy a szem romlásából eredő erős dioptriás szemüveg viselése vagy akár a babakocsival való közlekedés (Gondos–Nárai 2019), így szükséges az esélyegyenlőséget megteremteni mindenki számára az akadálymentes környezet és szolgáltatások kialakításával.

Az akadálymentes turizmus követelményei között négy alapelemet kell megemlíteni: az információt, a szolgáltatást, a mobilitást és a tapasztalást. Az információk a nyaralás/utazás tervezéséhez és megvalósításához szükségesek. A szolgáltatás esetében a fogyatékossgal élőket egyenjogú turisztikai célcsoportként kellene elismerni, fogyatékossguk mértékétől függően viszont szükséges lehet egyéni segítségnyújtás. A mobilitás az akadálymentesített közterületeket, infrastruktúrát és tömegközlekedést jelenti,

továbbá a turisztikai vonzerők megközelíthetőségét. A tapasztalás az egyes desztinációkban a turisztikai szolgáltatások megélhetőségét jelenti, azaz akadálymentesített szállodai és gasztronómiai kínálatot, turisztikai és szabadidős létesítményekhez való hozzáférést. Az akadálymentes üdüléshez elengedhetetlen a nyitottság és a vendégek lehetséges problémáinak helybeni ismerete, alapvető információkhoz, illetve a teljes turisztikai szolgáltatási lánchoz való hozzáférés.

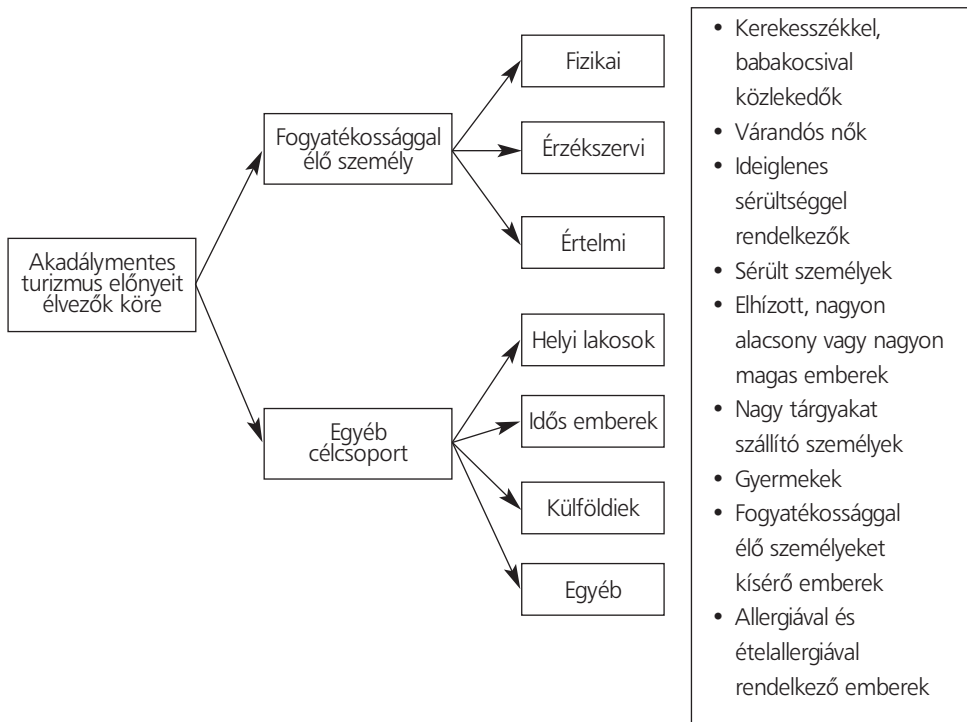
Az utazás előtt, annak előkészítése során a megfelelő információ a fogyatékossgal élők számára fontosabb, mint egy ép ember esetében, mert elég, ha egy információ/tájékoztató félrevezető, és nem tud például bejutni a szobába az ajtó szélessége miatt. Az adott turisztikai szolgáltató honlapján elérhető, valós információk szükségesek, például megközelíthetőségről, nyitva tartásról, előny, ha külön menüpontban jelzik az akadálymentes tudnivalókat. Az információs anyagokon túl a személyzet hozzáállása és informáltsága is fontos, hogy kérdés, kérés esetén megfelelő válaszokat adjanak. A desztinációba való eljutáshoz és az ott tartózkodás során fontosak az akadálymentesített személyszállítási és közlekedési eszközök és az ezekhez kapcsolódó közlekedési infrastruktúra, továbbá információs pontok megléte. Személygépkocsival vagy busszal érkezők számára akadálymentes parkolóhelyek létesítése szükséges. A szálláshelyek és vendéglátó egységek kapcsán fontos azok megközelíthetősége, kialakítása, azokon belül való közlekedés és a személyzet hozzáállása, felkészültsége. A szabadidőnk megfelelő és minőségi eltöltése kapcsán elengedhetetlen, hogy a vonzerők és programok megközelíthetőek és élvezhetőek legyenek számunkra, a fogyatékossgal élő emberek számára pedig különösen. Fontos a megfelelő infrastruktúra, közlekedés, vonzerők, szolgáltatások és szabadidős létesítmények megközelíthetősége, a személyre szabott szolgáltatás, mint például egy speciális idegenvezetés. Ahhoz, hogy megnézzünk egy attrakciót vagy részt vegyünk egy programon, szükséges a megfelelő információ és ennek hozzáférhetősége, a turizmus szakmában dolgozók felkészültsége, továbbá megfelelő hozzáállása a speciális igényű szegmenshez (Az „Akadálymentes... é.n.).

Az épített környezet kialakításakor nagyon fontos lenne, hogy már a tervezés során figyelembe vegyék, hogy mindenki számára elérhető és használható legyen az adott épület, tér stb. Ezzel kapcsolatban hazánkban a komplex akadálymentesítés kifejezés terjedt el, amely egy-egy épület, termék több szempontú akadálymentesítését jelenti, nemzetközi gyakorlatban az egyenlő esélyű hozzáférés kifejezést használják. Ennek köszönhetően egy új szemlélet, az egyetemes tervezés gondolata is terjed már, amely fogalmat az ENSZ-egyezmény vezette be: *„Egyetemes tervezésen a termékek, a környezet, a programok és szolgáltatások oly módon történő tervezését értjük, hogy azok minden ember számára a lehető legnagyobb mértékben hozzáférhetőek legyenek: adaptálás vagy speciális tervezés szükségessége nélkül. Az egyetemes tervezés nem zárhatja ki a fogyatékossgal élő személyek csoportjai számára szükséges támogató-segítő eszközök és technológiák indokolt esetben történő használatát.”*² A fogalom, illetve szemlélet nagy újítása, hogy tervezés során nem akadálymentesíteni kell, hanem eleve úgy megtervezni a létesítményeket, hogy azokat lehetőleg mindenki tudja használni, így teremtve meg az esélyegyenlőséget ép és fogyatékossgal élő emberek számára egyaránt.

Akadálymentes turizmus kedvezményezettjei

Az UNWTO³ egy 2016-os tanulmánya is foglalkozik az akadálymentes turizmus előnyeit élvezők körével, melyek között a fogyatékossgal élők meghatározó, de nem kizárólagos szereplők (UNWTO 2016). Az 1. ábra számos más csoportot, szereplőt nevesít, az evidensnek tűnő idős emberek, babakocsival közlekedők, vagy ideiglenes sérültséggel élők mellett olyanokat is, mint például elhízott, alacsony vagy magas emberek, nagy tárgyakat szállító személyek, vagy a napjaikban a népesség egyre nagyobb hányadát kitevő különböző érzékenységekkel, allergiával rendelkező emberek.

1. ábra. Az akadálymentes turizmus kedvezményezettjei

Forrás: UNWTO (2016:36) alapján saját szerkesztés.

Az 1. ábra nagyon jól összefoglalja azt, hogy miért fontos az akadálymentes tervezés, kiket érint, kik élvezhetik az előnyeit. Ebből is látható, hogy tulajdonképpen bárki tekinthető potenciális célpiacnak, így az adott ország bevétele is növekedhet a szegmensnek által. Ugyanakkor az is látható, hogy az ép és fogyatékossgal élő emberek közül mindenki egyformán érintett az akadálymentes turizmus megteremtése, fejlesztése és abban való részvétel szempontjából, így teremtve meg az esélyegyenlőség lehetőségét mindenki számára.

Fogyatékossgal élők utazási szokásaira vonatkozó felmérések külföldön és hazánkban

Nemzetközi viszonylatban az akadálymentesség és a fogyatékossgal élők utazása és ezzel kapcsolatos szokásaik vizsgálata egyre gyakrabban kutatott terület. Hazánkban ez még korántsincs így, de napjainkban egyre több helyen előkerül a fogyatékossgal élők szerepe, lehetősége, továbbá turizmusban való részvételük, esélyegyenlőségük. A következőkben olyan külföldi és hazai kutatások eredményeit ismertetem, amelyek alátámasztják azt, hogy érdemes a fogyatékossgal élők szegmensére fókuszálni, mert szívesen utaznak, nem egyedül teszik és ha jól érezték magukat valahol, akkor visszatérnek. Ezek a kutatások támpontot adhatnak sok hazai turisztikai szolgáltatónak információ szerzés szempontjából és a változásokra való felkészüléshez is.

Nemzetközi felmérések

Az amerikai és európai piacról készített kutatásokból kiderül, hogy a fogyatékossgal élők szegmense egy hatalmas piac, fizetőképes kereslettel, utazási hajlandósággal, így érdemes rájuk fókuszálni, nem csak most, hanem a jövőben is. Az anyagi tényezőkön felül a hozzáállás, vendégbarát szemlélet is fontos szempont a mozgáskorlátozottak kiszolgálása esetében, amelyet a turisztikai szektor képviselőinek is érdemes felismerni és átgondolni.

Az Amerikai Egyesült Államokban az elmúlt másfél-két évtizedben több kutatás is készült a fogyatékossgal élők utazási szokásairól, nagyságrendjéről, utazásaik gazdasági hatásairól. Az Open Doors Organization (ODO) szervezet felméréseit érdemes kiemelni, amelyek részletesek és sok információt tartalmaznak, ezek 2002-ben, 2005-ben és 2015-ben készültek. A 2015-ös kutatás eredményeiből általánosítva elmondható, hogy több mint 26 millió fogyatékossgal élő utazott, 17,3 milliárd dollárt költöttek éves szinten (2002-ben ez 13,6 milliárd dollár volt), egy vagy több felnőtt kísérelővel utaztak, ami így 34,6 milliárd dollár bevételt jelentett (Open Doors Organization 2015a).

Az utazási lehetőségekre, szállásra, vonzerőkre vonatkozó információszerzés szempontjából kiemelkedik az internet (58 százalék), a megkérdezettek közel fele saját korábbi tapasztalataira hagyatkozott, 38 százalék pedig a család és barátok véleményére (a márkahűség és a szájhagyomány úján terjedő információk nagyon fontosak a számukra). A felmérés eredményei szerint a fogyatékossgal élők elsősorban saját autójukkal utaznak (79 százalék), ezt követi a repülőgép, negyedük bérel autót, 12 százalékuk busszal vagy vonattal utazik, 10 százalékuk hajóval (is); egytizedükre jellemző, hogy szervezett keretek között utazik. A válaszadók közel fele (46 százalék) ütközik valamilyen akadályba a szálláshely igénybevételekor (például szobák nem megfelelő elhelyezkedése a szállodán belül, nehezen kinyitható ajtók, nehéz zuhanyozási lehetőség), ez az arány 2005-ben még 60 százalék volt. Közel egyharmaduk utazott USA-n kívülre, legkedveltebb helyek a

Karib térség, Európa (Németország, Anglia, Franciaország), Közép- vagy Dél-Amerika, illetve Kanada (Open Doors Organization 2015b).

2015-ben az USA-ban egy másik kutatást is végeztek, melynek keretében a Brett-approved Inc. 1200 amerikai, fogyatékossgal élő utazót kérdezett meg (Brettapproved Inc. 2015). A felmérésből kiderült, hogy a sérült emberek hajlandóak többet költeni egy szállodai szobára (nem árérzékenyek), ha biztosak lehetnek abban, hogy nem foglalt az akadálymentes szoba. A szálláshelyek fenntartják számukra ezeket a szobákat, becsekkolásnál elérhetőek számukra az információk és a hozzáférhetőségről is kapnak tájékoztatást (például berendezés).

Előnyben részesítik a szobában elérhető internetet, amiért hajlandóak fizetni, még akkor is, ha a közösségi térben ingyenes, használják a szálláshelyek szolgáltatásait, mint étterem, fürdő, bolt. Hűségese vendégek, mert ha valahol jól érezték magukat és azt a szolgáltatást kapták, amit vártak, akkor visszatérnek arra a szálláshelyre, nem kísérleteznek tovább, még akkor sem, ha egy másik lehetőség olcsóbb és ugyanazokat a feltételeket biztosítja. A kutatások arra is rámutattak, hogy bár sok esetben éri őket kisebb-nagyobb sérelem utazásaik során, kisebb gyakorisággal tesznek panaszt, mint ép társaik (Brettapproved Inc. 2015).

Az elmúlt években az Európai Unióban is elkezdtek foglalkozni a témával. Egy 2015-ben készült kutatási anyagban (European Commission 2015) Európa vonatkozásában vizsgálták a fogyatékossgal élők utazási szokásait és annak gazdasági hatásait. A tanulmány megállapítja, hogy a fejlett országokból érkező látogatók jobban szeretnek az Európai Unióba utazni, mint a BRICS⁴-országokból érkezők. 2012-ben 176 millió utazást tettek a segítséggel élők az EU-ba, ebből 7,2 millió utazás a fogyatékossgal élőkhez, 10,4 millió a szenior (idős) korosztályhoz köthető. A kutatásban szereplő előrejelzés szerint 2020-ra évente 862 millió utazást fognak tenni EU-n belül, a beutazó piac pedig 21 millió utazást fog generálni (European Commission 2015).

A kutatás során 66 turisztikai oldalt és brosúrát elemeztek 12 turisztikai iroda kínálatából, hogy található-e rajtuk/bennük akadálymentességgel kapcsolatos információk; 70 százalékuk esetében volt ez jellemző. Ugyanakkor egyik iroda sem használja marketing célból, hogy akadálymentes lenne, speciális, a fogyatékossgal élő embereknek szóló brosúrájuk pedig egyáltalán nem volt (European Commission 2015).

Online felmérésre is sor került a kutatás kapcsán: 12 EU-államot és négy beutazó piacot választottak ki, továbbá kettő fókuszcsoport (65 év felettiek) vizsgálata is megtörtént, mindegyik esetben a lakosság utazási szokásait vizsgálták. Kimutatták, hogy utazást megelőzően kevés információ áll az utazni vágyó akadályoztatott emberek rendelkezésére, ez jelentheti a legnagyobb akadályt a fogyatékossgal élők utazása esetében, továbbá a diszkont légitársaságoknál előfordulhat probléma (például becsekkolás, ülések közötti szűk hely). A fogyatékossgal élők és szeniorok egy nap átlagosan 80 eurót költöttek Európán belül, ha több napra mentek, akkor utazásonként 700 eurót saját országukban, más EU országban 1100 eurót. Ez a szegmens 2012–2013-ban 352 milliárd euróval járult hozzá az EU gazdaságához, a direkt és indirekt hatások figyelembevételével ez 786 milliárd eurót jelentett az EU gazdaságának. A 11 beutazó piacból érkezők átlagosan

1000 eurót költöttek egy utazásra, és átlagosan 1,9 kísérővel utaztak (European Commission 2015). Ezek már hétéves adatok, ugyanakkor az akadálymentes turizmus fejlődését látva ez az összeg mára valószínűleg jóval magasabb lehet.

Hazai felmérés

Hazánkban is végeztek fogyatékossgal élők utazási szokásaira vonatkozó felmérést. Információim szerint ez idáig az egyetlen nagyobb kutatás a témában a Motiváció Alapítvány és Revita Alapítvány 2009-es vizsgálata „Fogyatékos emberek turisztikai szokásai és igényei” címmel, amely a Szociális és Munkaügyi Minisztérium megbízásából történt. A vizsgálat kérdőíves megkérdezéssel (kvótás mintavétel) és fókuszcsoportos beszélgetéssel történt. A célcsoport a mozgássérültek, látássérültek, hallássérültek, értelmi fogyatékossgal élők voltak, 1000 fő aktív korú (15–64 éves) érintettet kérdeztek meg személyes lekérdezés által. A kutatás nem volt reprezentatív, elsősorban iskolai végzettségüket, gazdasági aktivitásukat tekintve kiemelkedően jó helyzetűek alkották a mintát. A fogyatékossgal élő emberek lehetőségei, szokásai és igényei eltérnek ép társaikhoz képest. E 2009-es kutatásig hazánkban nem álltak rendelkezésre olyan adatok, amivel alátudták volna támasztani ezt az állítást.

Az említett kutatás eredményei szerint a mozgássérültek közel fele járt külföldön, döntően Európán belül, és elsősorban egynapos utazás keretében. Belföldön többen, a válaszadók háromnegyede keresett fel lakóhelyétől távolabbi települést, fele évente többször, leggyakrabban szintén egynapos látogatás céljából. Legtöbben a Balaton iránt érdeklődnek, de nem emelkedik ki egyik turisztikai régió sem a fogadásuk tekintetében. Fogyatékossguk mellett a rokonok, barátok meglátogatása és a pénzügyi helyzet meghatározó a turisztikai programok igénybevételénél. Külföld és belföld esetében a vízparti üdülés a meghatározó motiváció, illetve belföld esetében még a rokon- és barátlátogatás, külföldön a városlátogatás. Elsősorban barátaikkal, ismerősökkel utaznak és a jövőben is így szeretnének. Belföldön rokonoknál, ismerősöknél szállnak meg elsősorban, továbbá szállodában, panzióban, apartmanban, míg külföldön szállodában. Közlekedési eszközként a legfontosabb a saját autó, illetve a tömegközlekedés belföldön, míg külföldön a saját autó és bérelt busz. Információforrásként a rokonok, ismerősök véleménye a meghatározó belföldi utak esetében, külföldi utaknál az internet és a prospektus, ezek mellett a sorstársak és a civil szervezetek véleménye is számít. Aktív kikapcsolódásokban kevésbé tudnak részt venni, mint például strandolás, kirándulás, városnézés (fogyatékossgai állapot miatt hanyagolt tevékenységek). Szálláshely kiválasztásánál befolyásoló tényező a válaszadók állapota, külföldön kevésbé, belföldön annál inkább előfordult, hogy a válaszadónak problémája volt a szálláshelyével akadálymentesség szempontjából (ugyanaz érvényes a közlekedési eszközökre is). Az akadálymentességhez számukra szükségese a rámpák, kapaszkodók, korlátok, zuhanyszékek, járóbotok, továbbá önhajtós/elektromos kerekese székek, akadálymentes csaptelep, támogató szolgálat. A válaszadók

kétharmada tervezett utazást az elkövetkezendő évekre, elsősorban belföldre, ideális esetben 5–10 napra, de terveikben továbbra is a legkedveltebbek az egynapos utazások (Revita Alapítvány–Motiváció Alapítvány 2009).

2018-ban a Magyar Turisztikai Ügynökség is végzett felmérést a fogyatékosággal élők utazási szokásairól, de az eredmények mind ez ideig nem kerültek publikálásra. Az általuk szervezett Turizmus akadémia⁵ road show keretében 19 helyszínen ismertetik a főbb eredményeket, megállapításokat, amellet a témában jártas szakemberek tapasztalataikat is átadják az érdeklődőknek.

Mozgáskorlátozottak utazási szokásai a szegmens és a turisztikai szolgáltatók tapasztalatai alapján – saját kutatási eredmények bemutatása

A fenti nemzetközi és hazai kutatásokat alapul véve 2018-ban kérdőíves felmérést végeztem a mozgáskorlátozott személyek és a turisztikai szolgáltatók körében, továbbá interjúkat készítettem a témában érdekelt szervezetek, egyesületek, szövetségek vezetőivel. A turisztikai szolgáltatók megkérdezése 2018. április 26-tól június 15-ig zajlott, míg a mozgáskorlátozottak megkérdezése 2018. október 1-jétől november 5-ig. A turisztikai kínálati oldal vizsgálata során a megkérdezettek köre a Magyar Szállodák és Éttermek Szövetségének (MSZÉSZ) szállodái és éttermei voltak (összesen 57 kérdőív érkezett be), míg a turisztikai keresleti oldal esetében elsősorban a Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetségének (MEOSZ) tagjai (138 válasz érkezett be). A visszaérkezett kérdőívek száma alapján a kutatás nem tekinthető reprezentatívnak, azonban iránymutató és hiánypótló lehet, tekintettel arra, hogy hazánkban egy kevésbé kutatott területről van szó. A kérdőívek és interjúk készítésén túl résztvevő kutatásként kerekesszékesekkel is utaztam három napot 2017-ben és 2019-ben⁶, illetve helyszínbemjárásom vettem részt Kaposváron, a 2013-ban az év akadálymentes desztinációja címet elnyerő térségben. A fenti kutatási módszerek rávilágítottak a turisztikai szolgáltatók felkészültségére és hozzáállására, a mozgáskorlátozottak utazási szokásaira és igényeire, továbbá a témához kapcsolódó szövetségek, szervezetek véleményére.

A kínálati oldalnak szánt kérdőívben nyolc témakörben tettem fel kérdéseket, így például az adott szálloda/étterem akadálymentességére, mozgáskorlátozott vendégek fogadására, kiszolgálására, a szálláshely speciális célcsoportra irányuló felkészültségére és hozzáállására vonatkozóan.

A keresleti oldalnak szánt kérdőívben rákérdeztem a kitöltő mozgáskorlátozottakra vonatkozó alap szociodemográfiai információkra (például életkor, nem, fogyatékoság típusa, mértéke), akadálymentességgel kapcsolatos véleményekre, utazási szokásaira, turisztikai szolgáltatók részéről kiszolgálásra, felkészültségre, hozzáállásra, jó példák ismeretére és életminőségre.

A keresleti és kínálati kérdőív létrehozása során törekedtem arra, hogy hasonló és/vagy ugyanolyan témakörök/kérdések is szerepeljenek, hogy a kapott eredményeket össze lehessen hasonlítani olyan szempontból, hogy mit tud nyújtani a kínálati oldal, hogyan értékeli helyzetüket és ehhez képest hogyan tudja a mozgáskorlátozott szegmens igénybe venni a szolgáltatásokat, hogyan értékeli a turisztikai szolgáltatókat. Ezek az összehasonlítások segítenek feltárni a két szegmens esetében az adottságokat, elvárásokat, igényeket, amelyek hozzájárulnak a fejlesztési javaslatok létrehozásához is.

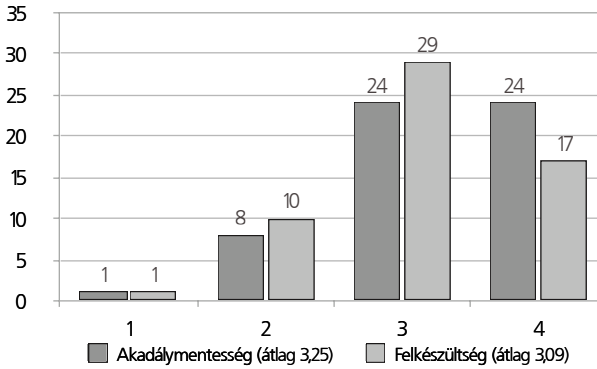
Az összehasonlítást a kérdőívek témakörei szerint tettem meg, azaz akadálymentesség, utazási szokások, mozgáskorlátozottak kiszolgálása, jó példák ismerete. Jelen tanulmányban az akadálymentességre és az utazási szokásokra vonatkozó eredményeket mutatom be összehasonlítva a kínálati és keresleti oldal jellemzőit.

Kutatási eredmények

Kutatásom egyik alapvető feltételezése (hipotézise) volt, hogy hazánkban azért nehezen elérhetőek a turisztikai szolgáltatások a mozgáskorlátozottak számára, mert a szálláshelyek, turisztikai szolgáltatók nem állnak készen a fogadásukra. A megkérdezettek véleménye szerint kevés olyan szolgáltató és vonzerő van, amely teljes mértékben ki tudná elégíteni a mozgáskorlátozottak igényeit. Az akadálymentesség és felkészültség megítélését, a hozzáállás és kiszolgálás mértékét, továbbá „a mozgáskorlátozottak többsége azért nem utazik, mert kevés az olyan szolgáltató, amely megfelelően ki tudja elégíteni speciális igényeiket” állítással való egyetértés-egyet nem értés mértékét négyfokozatú Likert-skálával mértem, ahol az 1 az egyáltalán nem; a 4 a teljes mértékben véleményt jelentette. Felmérésemből azért ezeket az eredményeket emelem ki és mutatom be tanulmányomban, mert az akadálymentesítettség mértéke és a turisztikai szolgáltatók felkészültsége, hozzáállása mutatja a mozgáskorlátozottak utazásban való részvételének esélyeit, a jövőbeli fejlesztési lehetőségek alapjait, azt, hogy a turisztikai szolgáltatók is felismerjék adottságaikat és lehetőségeiket a szegmens igényeinek kiszolgálása terén, így érve el nagyobb számban történő utazásokat.

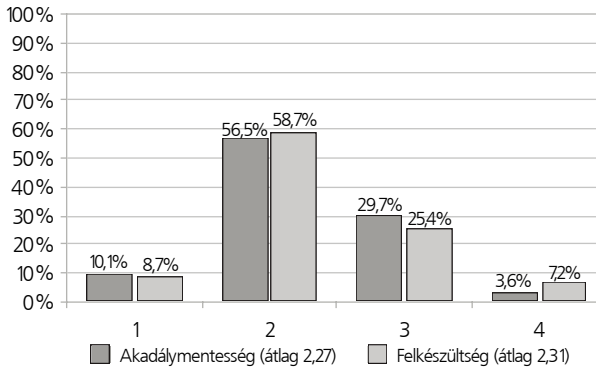
„A legtöbb szolgáltató csak az előírások minimális megvalósítására törekszik az akadálymentesítettség tekintetében” állítással való egyetértés mértéke a szálláshelyek esetében 3,14-es átlagértéket, a mozgáskorlátozottak esetében 3,18-as átlagértéket hozott. A szolgáltatók magukat akadálymentesség szempontjából átlag 3,25-re, míg felkészültségüket átlag 3,09-re értékelték (2. ábra). A mozgáskorlátozottak úgy látják, hogy a szolgáltatók akadálymentessége átlag 2,27, míg a felkészültségük átlag 2,31 (3. ábra), ami nem mondható jónak. Látható, hogy a keresleti oldalnak, azaz jelen esetben a mozgáskorlátozottaknak lényegesen rosszabb erről a véleménye, mint a szálláshelyeknek, szolgáltatóknak.

2. ábra. Akadálymentesség és felkészültség mértékének megítélése az adott szállodára vonatkozóan – szálláshelyek véleménye (db)

Forrás: Saját szerkesztés.

3. ábra. Akadálymentesség és felkészültség mértékének megítélése az adott szállodára vonatkozóan – mozgáskorlátozottak véleménye (%)

Forrás: Saját szerkesztés.

A kínálati oldal valószínűleg kevésbé látja azokat a hiányosságokat problémának, mint amelyeket az érintettek annak látnak, azaz, aki nap mint nap szembesül azzal például, hogy nem tud bejutni egy étterembe, kávézóba vagy egy vonzerő közelébe, vagy ott közlekedni, számára ez nagyobb feszültséget okoz, mint az ott dolgozónak, aki termé-

szetesen a lehetőségeihez mérten, ahogy tud, megpróbál segíteni. Ebből az eredményből egyértelműen látszik, hogy van még tennivaló bőven a turisztikai szektorban, hogy ezek az átlagértékek feljebb menjenek.

A mozgáskorlátozott szegmens kiszolgálására vonatkozó kérdések esetében a szálláshelyek a mozgáskorlátozott vendégek igényei kiszolgálásának mértékét átlag 3,11-ra, a hozzáállás mértékét pedig átlag 3,67-ra értékelték, míg a mozgáskorlátozottak az igényei kiszolgálásának színvonalát (átlag 2,59) és a viszonyulást is (átlag 2,85) jóval alacsonyabbra pontozták. A kínálati és keresleti kérdőív eredményeiből megállapítható, hogy a szálláshelyek mind akadálymentesség, mind felkészültség szempontjából jobbra értékeli magukat, mint az érintettek, a mozgáskorlátozottak. A mélyinterjúk során is az derült ki, hogy nem felkészült hazánk a mozgáskorlátozottak fogadására, éveknél, évtizedeknek kell eltelni, hogy felzárkózzunk a nyugat-európai és észak-európai országok szemléletéhez és színvonalához, ugyanis ott a „design for all” szemlélet létezik, amely azt jelenti, hogy úgy tervezik meg például az épületeket, hogy az egyenlő esélyű hozzáférés jegyében az mindenki számára elérhető és használható legyen (egyetemes tervezés), nem külön szegmensekben gondolkodnak.

Az akadálymentesség megléte esetében a szállodáknak ugyan fontosak a mozgáskorlátozott vendégek, viszont a kérdőívet kitöltők közel fele az épület jellege és kialakítása, továbbá a mozgáskorlátozott vendégek elenyésző száma miatt nem szeretne fejleszteni, nem szeretne olyan átalakításokat eszközölni, amelyek kihasználtságát bizonytalannak látják, ezek viszont szükségesek ahhoz, hogy szolgáltatásaikat a mozgáskorlátozottak is élvezhessék. Magánál a keresleti oldalnál (sérültséggel élők) is megjelent az a vélekedés, hogy a szolgáltatók fontosnak tartják a mozgáskorlátozott vendégeket. Amennyiben szerintük nem fontos a szolgáltatóknak az akadálymentesség, az leginkább azért lehet, mert kevés mozgáskorlátozott utazik, sok pénzbe kerülne a beruházás a szolgáltatóknak, ezért nem költenek rá. Eredményeim azt mutatják tehát, hogy az akadálymentességet és annak fontosságát a két csoport (kínálati és keresleti oldal) eltérően látja, és ez bizony azt valószínűsíti továbbra is, hogy a magyarországi turisztikai szolgáltatók kevésbé lesznek hajlandók beruházni az akadálymentesítésbe. „A mozgáskorlátozottak többsége azért nem utazik, mert kevés az olyan szolgáltató, amely megfelelően ki tudja elégíteni speciális igényeiket” állítással mind a szálláshelyek, mind a mozgáskorlátozottak inkább egyetértének, ezt mutatják a kapott átlagértékek (2,81; 2,93).

Arra a kérdésre vonatkozóan, hogy milyen intézkedések szükségesek ahhoz, hogy az akadálymentesség mindenhol megvalósuljon, mindkét oldalnál felmerültek a következők, válaszaik ugyanazok: pénz, szemléletváltás, pályázati lehetőségek (például turisztikai vállalkozások támogatása, akik nyitottak a kérdésben), jogi/törvényi előírások, szabályok, képzés, hozzáértő akadálymentes tervezés és kivitelezés, érintettekkel való kommuniká-

ció. A szálláshelyek esetében még megemlítésre került a szándék, a társadalmi hozzáállás és szerepvállalás, infrastruktúra fejlesztés (például járda, közintézmény, bolt, szórakozási lehetőségek megközelítése), a mozgáskorlátozottak részéről a jogszabályok ellenőrzése és szankció a be nem tartás esetén, érzékenyítés, oktatás, 'fejben történő' akadálymentesítés. Látható, hogy mindkét oldal hasonlóan gondolkodik ebben a kérdésben, a mozgáskorlátozottak esetében azonban hangsúlyosabb az akadálymentesség emberi oldaláról (szemlélet) való megközelítése, mint csupán a fizikai akadálymentesség.

A legnagyobb egyezés a két oldal esetében az előírások minimális betartására vonatkozó állításnál⁷ van, e tekintetben nincs lényeges különbség a szolgáltatók és az igénybe vevők között, szinte ugyanaz az átlagérték jött ki (szolgáltatók: 3,14; mozgáskorlátozottak: 3,18).

A legnagyobb különbség a szálláshelyek javára a speciális felkészültség szükségességének megítélésében van: míg a turisztikai szolgáltatók úgy ítélik meg, hogy speciális felkészülésre van szükség a mozgássérültek fogadására, addig maguk a mozgáskorlátozottak a szálláshelyekhez képest kevésbé tartják ezt fontos tényezőnek, illetve kevésbé gondolják úgy, hogy a fogadásukhoz speciális felkészültség lenne szükséges. Gondolkodásukban tehát az egyetemes tervezés lelhető fel, ugyanakkor a valóság az, hogy hazánkban egyenlő esélyű hozzáférésről még nem igazán beszélhetünk, így nem meglepő, hogy a mozgáskorlátozottak szerint nem valósul meg az esélyegyenlőség a turisztikai szektorban.

A vizsgált csoport utazási szokásaira vonatkozóan egyébiránt kutatásom eredményei azt mutatják, hogy elsősorban családdal, illetve barátokkal és/vagy ismerősökkel utaznak, de az egyesület/szervezet/szövetség válaszlehetőség is jelentős arányt képvisel a sorstársakkal való utazás mellett.

Az utazás módjára vonatkozóan első helyen a személygépkocsi szerepel, majd a busz, harmadik helyen a vonat. Az átlagos tartózkodási időt tekintve általában 1–3 éjszakát tartózkodnak utazásuk során a választott desztinációban.

A szálláshelyek szerint nincs különbség az ép és mozgáskorlátozott vendégek költése között, leginkább a napi 10 001–15 000 Ft és a 15 001–20 000 Ft közötti kategóriát jelölték a kérdőívet kitöltő turisztikai szolgáltatók. A mozgáskorlátozottak válaszaiból viszont az derül ki, hogy ennél kevesebbet költenek naponta, legnagyobb arányban az 5000 Ft alatti összeget, illetve az 5001–10 000 Ft közötti összeget jelölték. Az alacsony(abb) költségre magyarázat lehet az, hogy a mozgáskorlátozottak közül sokan néhány órára szakadnak csak el állandó lakóhelyükről, ők nem vesznek igénybe szállást, így nem jelennek meg a szállásszolgáltatók vendégkörében.

A szálláshelyek kb. felének vannak visszatérő mozgáskorlátozott vendégei, akik első sorban a személyzet hozzáállása és a kínált szolgáltatások miatt szeretnek visszatérni. A mozgáskorlátozottak nagy része meg tudott nevezni olyan helyszínt/szolgáltatót, ahova szeret visszatérni, indokként az adott szolgáltató megközelíthetőségét, fekvését jelölték a legtöbben, majd a személyzet hozzáállását és a szolgáltatásokat, illetve az adott hely, helyszín felszereltségét. A személyzet hozzáállása mindkét oldal esetében fontos és meghatározó tényező.

Összességében elmondható, hogy a kínálati és keresleti oldal véleménye nem volt teljesen különböző, mert több kérdés esetében is teljesen egyetértettek, míg más kérdéseknél is voltak egyezőségek/átfedések/hasonlóságok. Lényeges véleménykülönbség viszont pont az akadálymentesség és felkészültség, a mozgáskorlátozottak kiszolgálása és a hozzájuk való viszony, illetve a kiszolgálásuk során akadályokba való ütközés esetében fordult elő. Ezek azok a területek, ahol megfelelő odafigyeléssel, hozzáállással, fejlesztésekkel és persze megfelelő anyagi forrásokkal javíthatóak lennének a feltételek megteremtve a fogyatékosággal élők esélyegyenlőségét a turizmusban.

Összegzés

Tanulmányom fókuszában a fogyatékosággal élők, elsődlegesen a mozgáskorlátozottak turisztikai szektorban való részvétele, az akadálymentes turizmus és az akadálymentesség fontossága állt, melynek kapcsán saját kutatási eredmények elemzésére is sor került.

Ahogy láthattuk, a fogyatékosággal élők, azon belül is a mozgáskorlátozottak szívesen utaznak, amennyiben megfelelő infrastruktúra áll rendelkezésre vagy ezek hiányát sokszor kompenzálja a személyzet megfelelő hozzáállása, segítőkészsége. Gazdasági szempontból sem elhanyagolható az a tény, hogy általában kísérővel utaznak, akár hajlandóak többet is költeni egy-egy utazás alkalmával, így fizetőképes szegmensről beszélhetünk (ha a senior korosztályt is idevesszük, akkor még inkább). Ebből következően fontos az akadálymentesítés, amely egy speciálisnak tűnő, de igazából mégsem annak tekinthető terület, az akadálymentes turizmus tekintetében. Az akadálymentesítés megvalósítása a közlekedés vagy a turizmus szegmensében a fogyatékosággal élő személyek bekapcsolódása számára elengedhetetlen szükségszerűség, viszont ahogy láthattuk, lényegesen nagyobb kört érint, a társadalom egésze számára nyújt hozzáférést, illetve kényelmet. A civil szervezeteknek, függetlenül attól, hogy fogyatékosággal élők képviselőit vagy a turisztikai szolgáltatók képviselőit látják el, szerepük lehet abban, hogy a turisztikai szolgáltatások akadálymentesek legyenek. Előbbiek a keresleti oldal képviselői, fontos szerepük van a szemléletformálásban, az egyenlő esélyű hozzáférés kívánalmának széles körű terjesztésében. Ők azok, akik információkkal tudják segíteni a kínálati oldalt, azaz a turisztikai szolgáltatókat abban, hogy olyan szolgáltatásokat nyújtsanak a fogyatékosággal élők számára és olyan kialakítása legyen az adott helyszínnek, amelyet tudnak használni. Emellett segíthetik sorstársaik turizmusba való bekapcsolódását közös utazások szervezésével is. Utóbbiak a kínálati oldal képviselői, akiknek fontos feladata van abban, hogy megfelelő szemléletmóddal, hozzáállással tudjanak olyan szolgáltatóként működni, hogy a felmerülő igényekre reagálva képesek legyenek a mozgáskorlátozottak igényeit kielégíteni.

Az akadálymentes turizmus mindenki számára fontos, a turisztikai szolgáltatóknak pedig érdekük, hogy megnyerjenek egy olyan piacot, amely sokkal nagyobb, mint azt elsőre gondolnánk. Kutatásomból kiderült, hogy a keresleti oldal rosszabbnak ítéli meg

hazánkban a turisztikai szolgáltatók akadálymentességét és felkészültségét, mint a megkérdezett szálláshelyek, ami jelzi egyben azt is, hogy a turisztikai szakma számára van még megoldandó feladat.

A „fejben történő akadálymentesítés”, amely a kérdőívek és interjúk során is elhangzott, fontos szerepet játszik hozzáállás és szemlélet szempontjából, hogy olyan szolgáltatások kerüljenek kialakításra, amelyeket szélesebb kör tud igénybe venni, ez pedig a gazdasági mutatók teljesítményében is megmutatkozik. Az előrejelzések tükrében pedig megállapítható, hogy egyre nagyobb piacot fognak jelenteni a mozgáskorlátozottak, így a turisztikai szolgáltatóknak is egyre több lesz a feladatuk abban a tekintetben, hogy szolgáltatásaikat elérhetővé tegyék mozgáskorlátozottaknak, senioroknak és mindenkinek, akinek az akadálymentes infrastruktúra megoldást jelent arra, hogy a turizmusban részt vehessen.

Irodalom

- A fogyatékos személyek foglalkoztatását vizsgáló uniós munkaerő-piaci felmérés ad hoc moduljának adatai. (2002): Munkaerő-felmérés. AHM.
- Bujdosó Balázs–Kemény Ferenc (szerk.) (2009): *Fogyatékoság és rehabilitáció*. Budapest: Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet. 36–91.
- Gondos Borbála–Nárai Márta (2019): The opportunities in accessible tourism. *The USV Annals of Economics and Public Administration*, 19., (1), 48–57.
- Iván László (2000): Idősmegtartó család, idősmegtartó közösség, idősmegtartó társadalom. In: *Család és társadalom*. Budapest: Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ. 105–116.
- Kálmán Zsófia–Könczei György (2002): *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Budapest: Osiris.
- KSH (2015): *2011. évi népszámlálás. 17. kötet A fogyatékossgal élők helyzete és szociális ellátásuk*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2018): *Mikrocenzus 2016. 8. kötet A fogyatékos és az egészségi ok miatt korlátozott népesség jellemzői*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Munkaerő-felmérés. (2007): AHM és EU–SILC.
- Nárai Márta (2004): A civil szervezetek szerepe és jelentősége az egyének, közösségek, illetve a társadalom számára. *EDUCATIO*, 13., (4.), 616–634.
- Nárai Márta–Reisinger Adrienn (2016): *Társadalmi felelősségvállalás és részvétel a lokális és területi közösségi folyamatokban*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Revita Alapítvány–Motiváció Alapítvány (2009): *Fogyatékos emberek turisztikai szokásai és igényei*. Vezetői összefoglaló. Budapest: Revita Alapítvány–Motiváció Alapítvány.

Jogszabályok

- A Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény, Preambulum, 1. cikk (2008)
1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről.
1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és az esélyegyenlőségük biztosásáról.

Internetes hivatkozások

- Asia–Pacific Economic Cooperation (2003): *Best practices in tourism accessibility for travellers with restricted physical ability*. Final report APEC tourism working group:
https://www.accessibletourism.org/resources/11_best_practices_toursim_apec_en.pdf
- Az „Akadálymentes turizmus mindenkinek” ökonómiai impulzusai. A Gazdasági és Technológiai Szövetségi Minisztérium megbízásából készült vizsgálat.
http://www.ckh.hu/sites/default/files/fajlok_projekt/2012/2012-05-22-okonomiaiimpulzusokegyakadalymentesturizmusertm.pdf

- Brettapproved Inc. (2015): *Report on Disabled Traveler Market*.
<https://www.brettapproved.com/wp-content/uploads/2015/07/Brettapproved-Report-on-Disabled-Traveler-Market-%E2%80%93-2015.pdf>
- Camelot (2019): Camelot Mozgássérült Fialok Győri Egyesülete. <http://www.camelotgyor.hu/>
- Európai Fogyatékoságügyi Stratégia 2010–2020: megújított elkötelezettség az akadálymentes Európa megvalósítása iránt.* (2010): <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52010DC0636&from=SL>
- European Commission (2015): *Economic impact and travel patterns of accessible tourism in Europe Final report – Study*. <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d04fbb3d-8d15-4fe3-b554-844bde75c171/language-en/format-PDF/source-search#>
- MEOSZ (2019): Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége. www.meosz.hu
- MSZÉSZ (2019): Magyar Szállodák és Éttermek Szövetsége. <http://www.hah.hu>
- Open Doors Organization (2015a): Disability Travel Generates \$173 Billion. In: *Annual Spending*, <https://www.prnewswire.com/news-releases/disability-travel-generates-173-billion-in-annual-spending-300121930.html>
- Open Doors Organization (2015b): *New ODO Market Study Finds Positive Trends in Accessible Travel*. Marketing Outlook Forum 2015 – Open Doors Organization (ODO) Forecast.
<https://opendoorsnfp.org/wp-content/uploads/2016/05/ODOMarketingForecast2015.pdf>
- Turizmus.com (2010): *Fogyatékos fogadókészség*. <http://turizmus.com/migracio/fogyatekos-fogadokeszseg-1092077>
- Turizmus online (2017): *Ezek lesznek a legnépesebb országok 2050-re*.
http://turizmusonline.hu/kulfold/cikk/ezek_lesznek_a_legnepesebb_oroszagok_2050_re?utm_source=newsletter&utm_medium=napi_turizmus_hirevel&utm_campaign=19680
- UNWTO (2016): *Manual on Accessible Tourism for All: Principles, Tools and Best Practices Module I: Accessible Tourism – Definition and Context*. <http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/moduleieng13022017.pdf>
- UNWTO (é.n.): *Messages of the World Committee on Tourism Ethics on Accessible Tourism – Accessible Tourism for All: promoting universal accessibility in tourism*.
<http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/wctemessagesonaccessibletourism.pdf>
- WHO (1980): *International classification of impairments, disabilities and handicap*. Geneva:World Health Organization.
https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/41003/9241541261_eng.pdf?sequence=1
- WHO (2001): *International classification of functioning, disability and health (ICF)*. Geneva:World Health Organization.
<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42407/9241545429.pdf?sequence=1>

Jegyzetek

- 1 1998. évi XXVI. tv. a fogyatékos személyek jogairól és az esélyegyenlőségük biztosításáról.
- 2 1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről.
- 3 United Nation World Tourism Organization (Turisztikai Világszervezet).
- 4 Brazília, Oroszország, India, Kína, Dél-Afrika.
- 5 A rendezvénysorozat alapvető célja az orvosi, a senior és az akadálymentes turizmusról, mint feltörekvő részipiaci turisztikai termékekről az ismeretek széles körű bővítése, és a témában jártas szakértők tapasztalatainak megismerése.
- 6 A Camelot Mozgássérült Fialok Győri Egyesületének tagjai már több mint 10 éve, minden évben Ausztriába utaznak három napra, ahova kétszer velük tarthattam, így kaptam egy teljes képet arról, hogyan utaznak, esetlegesen milyen akadályokba ütköznek és mennyiben hasonlít/különbözik hazánkhoz képest a turisztikai szolgáltatók hozzáállása e speciális szegmenshez.
- 7 „A legtöbb szolgáltató csak az előírások minimális megvalósítására törekszik az akadálymentesítetté tekintetében” állítás.

Fotó/Csongor Anna

Szabó Máté

Wolfgang Kraushaar, a nyugatnémet 1968-as mozgalmak krónikása és elemzője

– Recenzió Wolfgang Kraushaar kötetéről

Kraushaar, Wolfgang (2018a): 1968. Hundert Seiten. Ditzingen:Reclam Verlag. 100 oldal, ISBN 978-3-15-020452-8

Kraushaar, Wolfgang (2018b): Die blinden Flecken der 68er-Bewegung. Stuttgart:Klett-Cotta Verlag. 521 oldal, ISBN 978-3608981414

Kraushaar, Wolfgang (2018c): Die 68er-Bewegung international – Eine illustrierte Chronik 1960–1969. Bd. I–IV. Stuttgart:Klett-Cotta Verlag. 2000 oldal, ISBN 978-3608962925

Wolfgang Kraushaar 1977-ben publikálta első könyvét az 1968-as mozgalmakról, és azóta több tucatot jelentetett meg ebben a témában és ehhez kapcsolódva a nyugatnémet terrorizmus, a Vörös Hadsereg Frakció (Rote Armee Fraktion – RAF) témakörében, valamint számosat a zöldokról és alternatívokról, és emellett a popkultúráról, a médiáról stb. Az itt ismertetett, a múlt évben megjelent három munkája: az „1968 100 oldalon” (1968. Hundert Seiten 2018), „A 68-as mozgalmak fehér foltjai” (Die blinden Flecken der 68er-Bewegung 2018), illetve „A nemzetközi 68-as mozgalmak illusztrált krónikája” (Die 68er-Bewegung international – Eine illustrierte Chronik 1960–1969 2018 – 2000 oldalon 1000 fotóval négy kódex-szerű kötet) mintegy összefoglalják a témával kapcsolatos eddigi munkásságát. 2015 óta a Jan Philipp Reemtsma által fenntartott „A tudományt és a kultúrát támogató Hamburgi Alapítvány” (Hamburger Stiftung zur Förderung von Wissenschaft und Kultur) kutatója. A témában megjelent munkái olyan kötetekben tesztülnek meg, mint a háromkötetes „A frankfurti iskola és a diákmozgalmak” (1998). Magyarul megjelent kötete éppen nem 68-as, hanem aktuális témájú, az ún. „prekariátus”, a magas képzettségű, de állandó alkalmazással nem rendelkező értelmiség szerepét elemzi a globális mozgalmi hullámban 2011 körül (Kraushaar 2014).

Munkásságának kezdeteire visszatekintve Kraushaar a negyven évvel ezelőtti kezdésnél „történeti és életrajzi okokat” említ, amelyekből kinőtt a kronológiai, illetve ennek megfelelően felépített dokumentumokat tartalmazó, mindenki által kutatható dokumentumgyűjtemény, levéltár létrehozásának igénye (Kraushaar 2018b:11–12). Ez végül több évtizedes munkával a „Tiltakozás-Krónika” (Protest-Chronik) formájában Hamburgban jött létre a Hamburgi Társadalomkutató Intézetben (Hamburger Institut für Sozialforschung) – a fent említett alapítvány ennek egy társintézménye, és nem messze van tőle. Így ír a magyarul is megjelent egyik legjobb német nyelvű összehasonlító elemző kötet szerzője erről az intézetről, ahol kutathatott: „kutatói szabadságom második fél évében Jan Philipp Reemtsmának a hamburgi Institut für Sozialforschungba szóló meghívása segített a kézirat elkészítésében; köszönetet mondok az intézet vezetésének és annak a sok segítőkész embernek, aki ott a Mittelweg 36-ban¹, a német ’68’ archívumában és – a szó adornói értelmében – 68 hazájában dolgozik.” (Frei 2008:256).

Kraushaart sokan tartják a nyugatnémet 68-as mozgalmak legautentikusabb elemzőjének. Ő azok közé tartozik, akik akkor már társadalmi-politikai aktivitással rendelkeztek –1948-ban született –, és azóta megszakítás nélkül dolgozik ebben és a rokon témák-

ban, publikációi pedig mind mennyiségi, mind minőségi szempontokból kiemelkedőek. Nem köthető egyetlen paradigmatisz újítás, új értelmezési keret kialakítása a munkáihoz, inkább hagyományos történeti módszerekkel dolgozik, saját forráskutatásokat folytat, de újra meg újra szintetizálja és felhasználja a változó, kb. tízévenként megújuló szakirodalmat.

A nyugatnémet 1968-as mozgalmak –1989 óta már az NDK szerepét, helyzetét is kutatják – az USA-hoz és Franciaországhoz hasonlóan a legfontosabb kutatási területekhez tartoznak. Elméleti hátterük gazdag. Inspirálóik és kritizálóik közé tartoznak a nálunk is sokat kutatott ún. „frankfurti iskola” gondolkodói, közülük is első sorban Herbert Marcuse és az ez évben 90 éves Jürgen Habermas. Ám ellenzőik, kritikusaik munkássága is jelen van és hat Magyarországon, olyan gondolkodók esetében, mint Niklas Luhmann, Ralf Dahrendorf, Helmut Schelsky. A nyugatnémet aktivisták Rudi Dutschke, Joschka Fischer és a francia–német Daniel Cohn-Bendit radikális elméleti és gyakorlati munkássága, és a RAF terrorizmusa Magyarországon is a figyelem homlokterében állt.

Az NSZK-ban 1967-ben, előbb kezdődtek meg a tiltakozások (Kraushaar 2018b: 72–113), mint Franciaországban, ahol 1968 májusában zajlottak a fő események, és tovább, 1968 végéig, 1969 elejéig tartottak. A későbbi alternatív mozgalmak, a zöldek és a békemozgalmak pedig az NSZK-ban a Zöldek 1980-as megalakulásától 1989-ig, amikor is a békés átmenet a német újraegyesítés lehetőségét állította előtérbe, igen intenzív, és európai, valamint globális szinten is jelentős hatást tettek, és ezek is, valamilyen „megszüntetve megőrzés” értelmében 68 örökösei voltak, állítja fel a tézist Kraushaar (Kraushaar 2018b:362–385). A kötet bevezetőjében így ír erről; „Egy évtizeden keresztül próbálkoztak a 68-as mozgalmakból származó csoportok azzal, hogy megtalálják az utat a társadalmi izolációból. Azonban csak akkor, amikor a baloldali radikalizmus már kifáradt ... sikerült az aktivistáknak az ökológia, a környezetvédelem és az atomerőművek elutasítása révén a Zöldek párt formájában új hazára lelniük, és ezzel egyben a politikai cselekvéshez vezető útra rátalálniuk.” (Kraushaar 2018b:45) Ezt ő részben paradoxnak tartja, hisz éppen ez jelenthette a 68-asoknak a politikai realitás elvét, ám ugyanakkor saját korábbi forradalmi romantikájukhoz is közel állt, és ezért épp ezen az úton találták meg az utat a parlamentarizmushoz.

A nyugatnémet 68 kiemelkedő kutatójaként a mozgalmak és civil társadalom európai történetének kutatásában fontos alkotó Wolfgang Kraushaar, akinek lezárulóban lévő életművét mintegy összefoglalja (Kraushaar 2018a:75–89) az ötvenedik évfordulón megjelent három munkája. Az 1967–1970 közötti tiltakozó mozgalmak a háború utáni újjáépítés, a német gazdasági csoda és a fogyasztói társadalom értékrendjét alapjaiban kérdőjelezték meg és alakították át (Kraushaar 2018a:29–37). A mozgalmi hullám a tiltakozás, az ellenállás és a provokáció sokféle profilját villantotta fel, áthatotta a kultúra és a mindennapi élet, a film, a zene (Kraushaar 2018b:290–337), a tudományok és a divat, a design és a fogyasztási és együttélési formák különféle területeit. A reform, a forradalom, a lázadás, az erőszakos blokád egyaránt jellemzi a mozgalmak széles spektrumát felölelő hullámot.

Az a globális dimenzió (Kraushaar 2018a:62–75), amelyet a 2000 utáni mozgalomkutatás állított előtérbe, megjelent a 68-as mozgalmi hullámban is, az akkori „első”, „második” és „harmadik” világ interakciójában, a mozgalmak keletkezési és hatásmechanizmusában. A mozgalmi hullám az „első világ”, a jóléti fogyasztói társadalmak demokráciáit jellemezte. De ideológiájuk, a forradalmi erőszak elfogadása, az imperializmus és a kapitalizmus kritikája vonalán a „második világgal”, a „keleti blokkal” álltak kapcsolatban. Ott pozitív modelljeik elsősorban a Moszkvától független utat járó országok, Mao Kínája és Jugoszlávia öngazgató rendszere, valamint a kubai és más dél-amerikai forradalmi mozgalmak voltak, valamint Csehszlovákia a „prágai tavasz” időszakában. Kraushaar ugyancsak igen alapos elemzésben mutatja meg, hogy az NDK területéről Nyugat-Berlinbe emigrált Rudi Dutschke, a nyugatnémet diákmozgalmak vezetője gondolkodásában mindvégig vörös fonálként volt jelen a német újraegyesítés alulról jövő, alternatív, demokratikus formája, amelyet nehezen tudtak értelmezni a baloldali radikálisok abban az időben (Kraushaar 2018b:427–447).

A csehszlovák átalakulással szembeni katonai intervenció a hagyományos és az új munkásmozgalom, illetve a lázadó diákság körében a nem-szovjet típusú út elméleteit állította előtérbe. Mao Ce-Tung, Trockij, az anarchizmus, Herbert Marcuse, Che Guevara voltak a 68-as radikalizmus profétái. Épp ezen, az alternatív kommunizmus és a radikalizmus vonalán jelent meg a „harmadik világ” (Kraushaar 2018b:51–72) Kuba, Kína és leginkább az amerikai imperializmussal tényleges hadban álló Vietnam példáján. A nyugatnémet diákmozgalom egyik központi ideológiai-politikai rendezvénye volt például az ún. Vietnam-konferencia 1968. február 17–18-án Nyugat-Berlinben.

A 68-as mozgalmak persze az összes kérdésben vitában álltak, nem csak a „szülők” társadalmával, hanem önmagukkal is, nagyon erőteljes és intenzív belső vita jellemezte a gyakran élesen szemben álló irányzataikat. Ez önálló mozgalmak leválásához vezetett, hiszen például az USA-ban és az NSZK-ban egyaránt a 68-as mozgalmak belső patriarchalizmusával, machoizmusával szemben lépett fel, majd kiterjesztette kritikáját a társadalom egészére (Kraushaar 2018a:56–62) és vált önálló, belsőleg szintén igen fragmentált globális mozgalommá az új feminizmus.

Kraushaar, akárcsak a szakirodalom főárama, hangsúlyosan kezeli a 68-as mozgalmakban az erőszak-erőszakmentesség problémát (Kraushaar 2018b:262–290), a képviselői demokrácia és a parlamentarizmus kritikájával összefüggésben, amellyel a népakarat akár forradalmi érvényesítését állították szembe. Ebben a vonatkozásban valóban volt út a forradalmi gerillaharc, azaz a radikális terrorizmus irányába, és a terroristák, akik a palesztin ellenállási mozgalommal kerültek kapcsolatba és Izrael állam ellen is felléptek, illetve segítettek ebben a palesztinokat. Az anticionizmusból az antiszemitizmushoz is vezettek utak, ám ez még nem alapozhatja meg az akkori nyugatnémet új baloldal és diákmozgalmak egészének, „baloldali fasizmus”-ként való értelmezését (Kraushaar 2018b:113–189, 339–362), amellyel kapcsolatosan Götz Aly (2009) és mások munkái alapján ma is élénk viták folynak Németországban. Ezek számomra meglepőek, hiszen a nyugatnémet 68-as generáció a megelőző, idősebb generációknak a fasizmus idején tapasztalt passzivitását, lojalitását vagy épp fasizta elkötelezettségét kívánta leleplezni a múlt

feldolgozása és annak kritikai éllel történő bemutatása, sőt felelősségre vonások révén. Ezzel szemben a konzervatív kritika akkor, de főleg az idő múlásával egyre inkább, a hasonlóságot kívánja kidomborítani az erőszakos, a totalitárius ideológia vezérelte, az intézményeket szétrombolni kívánó, a 68-as akcionista és a két világháború közötti olasz és német fasiszta mozgalmak között.

Kraushaar differenciált képet kíván megalkotni, elkerülve a szélsőjobbhoz és a faszizmushoz való közellét, hasonlóságok elrejtését, eliminálását, és ahelyett részletesen elemelve bemutatja az ehhez a hasonlósághoz, ám nem azonossághoz vezető elméleti utakat. A „minél rosszabb, annál jobb” pseudo-forradalmi logikáját a terrorizmusban, a nemzetközi szolidaritás vonalán a palesztin ügy mellé állást, és a parlamenti demokrácia és vele együtt az emberi jogok marxista alapú lebecsülését, hiszen azok csak az imperalista rendszer lényegét elfedő kulisszák a radikálisok számára, és a tanszabadságot és az egyetemi autonómiát félretelő forradalmi akcionizmust, a kisebbségnek a többséget „foglyul ejtő” stratégiáját az előadások és vizsgák lebonyolításának megakadályozásával, amely a frankfurti iskola gondolkodóinak egy részét szembe állította a diákmozgalmakkal Frankfurtban, ahol maga Kraushaar is politológiát tanult, habilitált és diákönkormányzati aktivista is volt. Az utólagos, több évtized múlva megjelenő denúnciaciók címzettjei nehezen védekezhetnek a régi és az új vádak ellen, sokan már nincsenek az élők sorában. Bár releváns, de szerintem kissé morbid hangsúlyú az aktivisták temetéseinek bemutatása az egyik kötet külön alfejezetében, jóllehet az elsődleges élményekkel és tapasztalatokkal rendelkező aktivisták elmúlása és kihalása mára már valós tendencia, ami a kutatásnak új jelleget ad ötven év után (Kraushaar 2018a:89–100).

Ugyancsak a „fehér foltok” egyik kényes területe a diákmozgalmak hatása az óvodai és iskolai pedagógiára. Ennek nyilván nagyon sokféle vetülete van, de a kései utókort éppen csak az az elem szólította meg, hogy a szexuális forradalom széles értelmezésében többen a 68-as szellemiséget képviselő reformpedagógusok közül a kiskorúak beleegyezésével kialakított szexuális kapcsolatok dekriminalizálását és elfogadását kívánták elérni a család és az iskola kommunális életformákkal való helyettesítésének keretében (Kraushaar 2018b:362–385, 447–465). Ez a törekvés a Zöldek később megalakult pártján belül élvezett bizonyos támogatást, ugyan a kísérletek hivatalos politikává emelésére csődöt mondtak. Éppen Daniel Cohn-Bendit vált ezeknek a vádaknak a céltáblájává, mert egy ideig óvodai nevelőként valamennyire közvetítette és megvalósította a gyermekek között ezt a szellemiséget, bár a szituáció teljes tisztázása sosem sikerült, ám mint vezető európai politikust és európai díjak kitüntetettjét szerinte sok megalapozatlan vádaskodás érte. Kraushaar nem végez itt sem szerecsenmosdatást, hanem az ismert tények keretében igyekszik bemutatni a tényállásokat és az azokról folytatott vitát, megengedve ezzel sokféle értelmezést.

Összességében a 68-as mozgalmak Kraushaar és a szakirodalom fő árama szerint éppenhogy a modernizáció, a további demokratizálódás és liberalizálódás, az új fajta szociális érzékenységek elterjesztését végezték el, és megerősítették a bírált demokráciát annak megújulása révén. Terrorista áramlataik azonban nyilván a demokrácia válságát, a jogállami garanciák meggyengülését, a militarizált rendőrállam megerősödését hozták

magukkal. Az azonos gyökerekkel rendelkező mozgalmak között bizonyosan volt átmenet, és ez megkönnyíti a terrorizmussal szembeni jogos fenntartásoknak az új baloldali és a diákmozgalmakra való átvitelét a megemlékezések során, ahol ötven év távlatából sok minden egységesnek látszódhat, ami nem volt az eredetileg.

Sőt, a diákmozgalmak és 68 örököséként nem csak a terrorizmust, hanem az alternatív mozgalmakat és a nyugatnémet Zöld pártot is számba kell vennünk, melynek előkészítésében Rudi Dutschke és sok más 68-as aktivista aktív részt vállalt. A korábbi anarchista Joschka Fischer, aki a szociáldemokrata zöld kormányban szövetségi külügyminiszeri posztot töltött be, korábbi életrésztében utcai harcosként rendőrökkel való veredésekben vett részt Frankfurtban, amelyet a konzervatív ellenzék a fejére is olvasott megválasztásakor. Wolfgang Kraushaar külön kötetet is szentelt Fischer utcai harcos múltjának (Kraushaar 2001).

De nem is annyira ez az egyébként nagymértékű személyi kontinuitás, hanem a 68-as kudarcokból való tanulás folyamata érdekes a későbbi béke- és ökológiai mozgalmakban és pártjukban; a forradalmi erőszak elutasítása, a parlamentarizmussal való azonosulás, a globális és a harmadik világgal való szolidaritás fenntartása a gerillaháború gondolatának elhagyásával, az ideológiamentesség igénye, a sem jobb, sem bal közötti középre állás. Az új mozgalmakban jelen van az ökológia és a béke mellett a feminizmus is, és a női kvótákat a Zöldek részben meg is valósították. A nyolcvanas évek mozgalmi keleti blokk országaiiban már nem látnak semmiféle alternatív rendszert, még a csíráit sem, hanem a növekedés orientálta, fogyasztói és az atomenergiára épült világ egyik etatista modelljének tekintették, nem volt számukra érdekes társadalmi kísérlet.

Kraushaar munkássága sok metszetben mutatja be a grass-roots, civil szerveződések keletkezését, a diákmozgalmak, a terroristák hálózatait, a globális és a regionális kapcsolatrendszer sajátosságait. Központi témája a szervezet és a mozgalom viszonyrendszer, a vezetők, a bürokrácia és a tagság ellenőrzésének lehetősége felettük, illetve a mozgalmon belüli demokrácia hiányosságai. A mozgalmak hatásait sok irányban, a kultúra, az oktatás, a politika oldaláról elemzi és mutatja be. A 2000 oldalas krónika az 1000 fotóval összehasonlíthatóvá teszi a mozgalmak diskurzusainak, szimbólumainak, akcióformáinak változatosságát, és a mozgalmi hullám egységének, homogenitásának és heterogenitásának problémáját kézzel foghatóan jeleníti meg (Kraushaar 2018c).

Nyilván egészen másképpen is lehet, például fordított szemszögből, nem a múlt feltárással, hanem a mai képével elindulva foglalkozni a 68-as mozgalmakkal. Ma, amikor a mozgalmi múltat, éppen a 68-as mozgalmakat is, mint a politikai emlékezet tárgyát értelmezi a mozgalomkutatás, az a kérdés vetődik fel, miféle utóélete, mozgósító ereje van ezeknek a múltbeli mobilizációknak a mai aktivisták számára? Ezzel foglalkozik ma Donatella della Porta, a mozgalomkutatás egyik vezéregyénisége, aki a „mozgalmi emlékezet és mozgalmi kultúra” problematikáját állítja előtérbe a 68-cal kapcsolatos, főképp interjúkra építő kutatásaiban, amelyek éppen „fordítva” látják és láttatják a múlt mozgalmait, mai képük, emlékezetük alapján (della Porta 2018, 2019). Ez a megközelítés egyre inkább el fog szakadni a kortárs emlékezettől, melynek hordozói lassan eltűnnek.

Irodalom

della Porta, Donatella (2018): 1968 – The Resonant Memory of a Rebellious Year. *Berghahn*, 6., (2.), 1–18.

della Porta, Donatella (2019): *1968 in 2018: The Resonance of a Rebellious Year*. *Dld* 2019. 04. 05.

<https://www.europeansociologist.org/issue-42-1968-50-years/1968-2018-resonance-r>

Frei Norbert (2008): *1968. Diáklázadások és globális tiltakozás*. Budapest:Corvina.

Götz, Aly (2009): *Unser Kampf 1968 – ein irritierter Blick zurück*. Frankfurt am Main:Fischer Verlag.

Kraushaar, Wolfgang (2001): *Fischer in Frankfurt*. Hamburg:Hamburger Edition.

Kraushaar, Wolfgang (2014): *Diplomások lázadása. Az arab tavasztól az Occupy mozgalomig*. Budapest:Napvilág Kiadó.

Jegyzet

- 1 Ez az Intézet címe és folyóiratáé is.

FARKAS Zoltán*A társadalmi mozgalom fogalma és meghatározottsága*

Ebben a tanulmányban a társadalmi mozgalom fogalmával és a társadalmi mozgalmak meghatározottságával foglalkozom. A tanulmány első részében meghatározom a társadalmi mozgalom fogalmát, a mozgalmakon belül céljaik és hatásaik szerint megkülönböztetve a társadalmi mozgalmakat. Azonban rámutatok arra, hogy részben az úgynevezett társadalmi mozgalmak sem társadalmi természetűek. A második részben főleg a társadalmi mozgalom kialakulását és fejlődését elősegítő főbb tényezőket elemzem, amelyek a következők: 1. aktuális – intézményes és/vagy strukturális – lehetőségek a szabályok megváltoztatására, illetve az igényelt javak elérésére; 2. a kedvezőtlen körülmények miatti tartós elégedetlenség; 3. ezek „okaira” és megszüntetésük lehetőségeire vonatkozó, széles körben elterjedt értelmezési keretek és ideológiák kialakulása; valamint 4. egy vagy több intézményesen szervezett csoport kialakulása a résztvevők mozgósítására. Hangsúlyozom, hogy az adott társadalom társadalmi struktúrája az említett tényezőkkel összefüggésben, illetve e tényezők közvetítésével van hatással a társadalmi mozgalmakra, tehát a társadalmi struktúra meghatározó hatása elvileg is csak bizonyos valószínűséggel érvényesül.

Kulcsszavak: társadalmi mozgalom fogalma, társadalmi mozgalom meghatározottsága, mozgalomban való részvétel motívumai

Farkas Zoltán a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetében a Szociológiai Tanszék habilitált egyetemi docense és a tanszék vezetője volt 2016-ig. Szociológusi diplomáját az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerezte 1986-ban. A szociológiai tudomány kandidátusa (PhD) fokozatot a Magyar Tudományos Akadémián nyerte el 1989-ben. Fő kutatási területe a szociológiaelmélet, és egy általános szociológiai elmélet kidolgozásával foglalkozik, amelyet az intézményes szociológia elméletének nevez.

E-mail: farkas.zo52@gmail.com

Zoltán FARKAS*The concept and determinedness of social movement*

In this paper, I deal with the concept of social movement and the determinedness of social movements. In the first part of the paper, I define the concept of social movement, distinguishing social movements according to their goals and effects within the movements. However, I point out that the so-called social movements are partly not of social nature. In the second part, I analyze mainly the main factors contributing to the emergence and development of a social movement, which are: 1. feasible – institutional and/or structural – possibilities to change the norms and achieve the required goods, 2. persistent dissatisfaction due to the unfavorable circumstances, 3. the emergence of widespread interpretative frameworks and ideologies on their ‘causes’ and possibilities

to eliminate them, and 4. the formation of one or more institutionally organized groups to mobilize participants. I emphasize that the social structure of the given society determines social movements in connection with the mentioned factors or through the mediation of these factors; therefore, the determinative effect of the social structure prevails in principle only with a certain probability.

Keywords: concept of social movement, determinedness of social movement, motives for participating in movement

Zoltán Farkas until 2016 he was a habilitated associate professor and head of the Department of Sociology at the Institute of Sociology at the University of Miskolc. He was awarded a master's degree in sociology at the Faculty of Arts at Eötvös Loránd University (Budapest) in 1986. He completed his PhD at the Hungarian Academy of Sciences in 1989. His main area of research is sociological theory, and He is dealing with the elaboration of a general theory that he call the theory of institutional sociology.

E-mail address: farkas.zo52@gmail.com

KÉRI Katalin

Nőegyletek a dualizmus kori Magyarországon

A tanulmány a dualizmus kori hazai nőegyletek fejlődéstörténetét mutatja be, nemzetközi kontextusba ágyazottan, és egy vidéki helyszínen, Pécs nőegyleti életének részletező leírásával. A téma korábbi szakirodalmának áttekintése mellett a tanulmány korabeli írott forrásokra épít: sajtócikkek, levéltári anyagok és emléklapok, memoárok adatait is feldolgozta a szerző. A forráselemzésekből kiderül, hogy a 19–20. század fordulóján jelentősen megnövekedett számban működött egyletek között Magyarországon is fontos helyet foglaltak el a női társaságok. Ezekre éppen úgy jellemző volt itthon és külföldön az, ami általában a korszak egyesületeire: céljaikat, működési feltételeiket, tagságukat tekintve meglehetősen sokszínűek voltak. Az árvákat, rossz anyagi helyzetben lévőket, betegeket segítő, kifejezetten karitatív céllal alakult egyletek mellett olvasóköri, művelődési és nőoktatási céllal létrejött társaságok éppúgy voltak, mint a munkásnők érdekeiért, illetve a női munkavállalási lehetőségek kiterjesztéséért küzdő, távlati célként a nők általános választójogát is bevezetni kívánó egyesületek. Széles körű és sokoldalú tevékenységüket áttekintve a tanulmány megerősíti, hogy a nőegyletek fontos szerepet játszottak a társadalmi modernizáció fontos pillérének számító nőemancipációs folyamatokban éppúgy, mint a polgárosodás, a városiasodás előmozdításában, illetve a szociális gondoskodás terén.

Kulcsszavak: női egyesületek, társadalmi modernizáció, nőtörténet, várostörténet, szociális gondoskodás

Kéri Katalin prof. dr., 1966-ban született. Tanszékvezető egyetemi tanár, az MTA doktora a neveléstudomány területén. 2012 óta az „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola vezetője a PTE Bölcsészettudományi Karán. Tagja számos hazai és nemzetközi testületnek, szerkesztőségnek, például az MTA Doktori Tanácsának.

Fő kutatási területei: Magyarországi nőtörténet (18–19. század); a nem-nyugati neveléstörténet bemutatása a 19. századi európai forrásokban; az iszlám középkori neveléstörténete; magyar gyermekkortörténet az 1950-es években.

E-mail: keri.katalin@pte.hu

Katalin KÉRI

Women's Associations in the Age of Dualism in Hungary

The study presents the developmental history of Hungarian women's associations in the dualistic era (1867–1918), embedded in an international context, with a detailed description of the life of a women's association in a provincial location: city of Pécs. In addition to reviewing earlier literature on the topic, the study also builds on contemporary written sources: the author has also processed data from press articles, archives and memoirs. Source analyzes show that in the turn of the 20th century, women's societies occupied an important place in Hungary among the number of associations operating significantly. They were just as characteristic of the associations of the era at home and abroad as they were quite diverse in their aims, operating conditions and membership. In addition to the charities for orphans, the poor, the sick, and charities, reading societies, cultural and women's education associations. Reviewing their wide-ranging and diverse activities, the study confirms that women's associations have played an important role in women's empowerment processes as an important pillar of social modernization, as well as in promoting citizenship, urbanization and social care.

Keywords: women's associations, social modernization, women's history, city history, social care

Katalin Kéri prof. dr., she was born in 1966. Nowadays she is full professor of History of Education, director of Doctoral School of Education from 2012, head of Department of History of Education, at University of Pécs (PTE). The member of various national and international scientific societies and editorial staff, for example, she is a member of the Doctoral Council of the Hungarian Academy of Sciences.

Main research topics: Women's history in Hungary (18th and 19th century); Representation of the History of Non-Western education in the European sources (19th century); Medieval history of Islamic education; History of childhood in Hungary (1950s years).

E-mail address: keri.katalin@pte.hu

GÖRGŐY Rita

Önsegítő csoportok szerepe a válás/szakítás feldolgozásában

– Egy mélyinterjú kutatás tapasztalatai

Sokszor hallható, olvasható az a tény, hogy hazánkban szinte minden második házasság válással végződik. Ugyanakkor kevesebbet tudunk egyrészt arról, hogy ki hogyan éli meg a válást/szakítást (milyen válásmegélések vannak, kinek mit jelent a válás/szakítás), másrészt arról, hogy ki „mit kezd” ezzel a mindenképpen krízisnek tekintendő, megterhelő élethelyzettel.

Jelen tanulmányunkban az önsegítő csoportokról szóló elméleti összefoglaló után egy lehetséges „feldolgozási út”, egy – váláson, illetve szakításon átesetteket tömörítő – hazai önsegítő csoport mélyinterjúkra alapozott „hatásvizsgálatára” vállalkozunk. Úgy gondoljuk, hogy az elméleti munkákon túl igen nagy szükség van a Magyarországon működő önsegítő csoportok empirikus kutatására, azon belül is a kvalitatív módszerrel történő felderítő vizsgálatokra. Életútinterjú kutatások hiteles adalékul szolgálhatnak e speciális közösségi forma működésének megismeréséhez, elemzéséhez, illetve megértéséhez.

Kulcsszavak: önsegítő csoport, válás/szakítás, hatásvizsgálat, mélyinterjú

Görgőy Rita szociológus, egészségfejlesztő mentálhigiénikus, történész, a PTE Demográfia és Szociológia Doktori Iskola hallgatója. Disszertációját válásjelentések-válásmegélések-válásfeldolgozás témakörben írja, életútinterjúkra alapozott kutatásra alapozva. 2001 óta oktat szociológiai, illetve mentálhigiénés tárgyakat a felsőoktatásban: az Apor Vilmos Katolikus Főiskolán, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, a PTE BTK-án, a PTE IGYK-án és jelenleg a PTE Egészségtudományi Karán. Publikációi az Acta Sociologica, a Valóság, az Embertárs, a Kultúra és Közösség, a Szociális Statisztikai Közlemények, a Protestáns Szemle, a Sic Itur ad Astra folyóiratokban, továbbá gyűjteményes tanulmánykötetekben jelentek meg. 2002 és 2005 között a KSH Társadalomstatisztikai Főosztályának munkatársa, 2017 és 2019 között a pécsi Zsolnay Örökségkezelő Nonprofit Kft. Kulturával a családokért projektjének pályázatírója és szakmai vezetője. Férjezett, három gyermek édesanyja.

E-mail: gorgoyr@yahoo.co.uk

Rita Görgőy

The effects of attending mutual help groups on divorce/separation adjustment

– Findings of an empirical study based on in-depth interviews

It is often claimed that almost every second marriage in Hungary ends in divorce. At the same time it is less known how divorce/separation is experienced (what divorce/separation experiences are; what divorce/separation means to an individual) and how someone copes with this disruptive situation which is often considered a crisis. In the present study, following a theoretical review of self-help groups, we undertake an in-depth

interview based “impact assessment” of a Hungarian mutual help group for individuals with marital breakdowns.

We believe that beyond the theoretical framework, there is a great need for empirical research of self-help groups operating in Hungary both in general and employing qualitative methods in particular. The in-depth interviews may provide authentic data for understanding, analysing and characterizing this special form of community.

Keywords: self-help group, divorce/separation, impact assessment, in-depth interview

Rita Görgőy sociologist, health promotion mental hygienist, historian, and a doctoral student of University of Pécs, Doctoral School of Demography and Sociology. Her dissertation is being written on divorce reports-divorce experience-divorce adjustment research and is based on life-course interviews. Since 2001, she teaches sociology and mental hygiene courses at Apor Vilmos Catholic College; Pázmány Péter Catholic University; University of Pécs Faculty of Humanities and Faculty of Illyés Gyula and currently at the Faculty of Health Sciences. Publications appeared in journals as the *Acta Sociologica*, the *Valóság*, the *Embertárs*, the *Kultúra és Közösség*, the *Szociális Statisztikai Közlemények*, the *Protestáns Szemle*, the *Sic Itur ad Astra* and in volume collections. Between 2002 and 2005 employee of the Social Statistics Department of the Central Statistical Office, and from 2017 until recently the Operations Manager and tender assembler at Zsolnay Heritage Management Ltd., with Culture for Families Project. A loving wife and caring mother of three.

E-mail address: gorgoyr@yahoo.co.uk

Agnieszka BEJMA

Változások a lengyelországi civil szektorban a 2015. évi választások után

A független civil szektor működése egy jól működő demokrácia egyik alapköve. A demokrácia egyéb vezérelve mellett – mint a törvény ereje, a hatalmi ágak szétválasztása, az igazságszolgáltatás elkülönülése az állam egyéb szerveitől és intézményeitől – a civil szektorban megvalósuló szabad társulás adja meg a lehetőséget az állampolgárok számára a közélet különböző területein való fellépésre, a társadalmi és politikai viszonyok formálására és a helyi közösség vagy a nemzet sorsáért történő felelősségvállalásra. Azonban ahhoz, hogy szerepüket és funkciójukat megfelelően betölthessék, biztosítani kell számukra a tevékenységeik folytatásához szükséges optimális feltételeket.

A tanulmány célja a civil szektorra vonatkozó jogi szabályozások elemzése, valamint a szektor fejlődésére vonatkozó, intézményi szinten tételezhető fenyegetések és kihívások meghatározása. Hipotézisünk, hogy a kormánynak a szektor túlszabályozására és az állam szerepének megerősítésére törekvő intézkedései végül oda vezethetnek, hogy a kormányzat átveszi és központosítja a nonprofit szektor irányítását, ami negatívan befolyásolja az egész szektor működését, meggátolja annak fejlődését. Az elemzés során kiemelten fontos a következő kutatási kérdések megválaszolása: Milyen változások történtek a 2015-ös parlamenti választásokat, és a Jog és Igazságosság Párt hatalomra kerülését követően? Mi a jelenlegi kormányzat civil szektorral kapcsolatos politikája, és hogyan

befolyásolja ez annak működését? Mi az új intézmény szerepe a civil társadalom támogatásában és fejlesztésében? Milyen fenyegetéseket és kihívásokat rejt a civil szektor számára a jelenlegi társadalmi-politika helyzet?

Kulcsszavak: civil társadalom, civil szektor, nem-kormányzati szervezetek, harmadik szektor, Nemzeti Szabadság Intézet – Civil Társadalom Fejlesztési Központ

Agnieszka Bejma PhD, egyetemi adjunktus a Varsói Egyetem Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karán. Doktori disszertációjának témája: „Önkéntesség mint a civil tevékenység egyik formája”; doktori védésére 2012-ben került sor. Nemzetközi és nemzeti tudományos társaságok tagja, mint például a Nemzetközi Politikatudományi Szövetség, a Politikai Kutatások Európai Bizottsága, titkára a Lengyel Politikatudományi Társaság Varsói tagozatának. Kutatásainak fókuszában a politika szociológiája és pszichológiája áll, különös tekintettel a civil aktivitásra, politikai részvétellel, társadalmi tőkére, a civil társadalom fejlődésére Közép- és Kelet-Európában, valamint a nem-kormányzati szektor működésére Lengyelországban és a világban. Szerzője az „Önkéntesség Lengyelországban és Közép- és Kelet-Európában. Jog és gyakorlat” című kötetnek, valamint a civil szektorról és az önkéntes tevékenység különböző formáiról, aspektusairól szóló publikációsorozatnak.

Agnieszka BEJMA

Changes within civil society sector in Poland after 2015 elections

The functioning of the independent civil sector is one of the foundations of a well-functioning democratic state. In addition to other guiding principles of democracy, such as: the rule of law, the tripartition of power, independence of the judiciary from other organs and institutions of state power, it is the freedom of association realized within the organization of the third sector that gives citizens the opportunity to act in various areas of public life, shaping socio-political reality and taking responsibility for the fate of the local or national community. However, for organizations to be able to fulfill all their tasks and functions, they must be guaranteed optimal conditions to conduct their activities.

The aim of the study is to analyze legal regulations regarding the civil sector and to identify potential threats and challenges for its development at the institutional level. The hypothesis is that actions taken by the government to over-regulate the sector and strengthen the role of the state may lead to taking over control of the non-governmental sector and its centralization, negatively affecting the functioning of the entire sector and inhibiting its development. The analysis should give answers to the following research questions: What changes were introduced after the parliamentary elections in 2015 and the takeover of power by Law and Justice? What is the current state policy towards the sector and how does it influence its functioning? What is the role of the new institution in supporting and developing civil society? What challenges and threats is the civic sector facing in the current socio-political situation?

Keywords: civil society, civic sector, non-governmental organizations, third sector, National Institute of Freedom – Center for the Development Civil Society

Agnieszka Bejma PhD, Assistant Professor at the Faculty of Political Science and International Studies at University of Warsaw. She defended doctoral thesis on: Volunteering as a form of civic activity defended in 2012 with distinction. Member of international and national scientific societies: International Political Science Association (member of the boards: Research Committee No. 34 Quality of Democracy and Research Committee No. 13 Democracy in Comparative Perspective) and the European Consortium for Political Research and secretary of the Warsaw Branch of the Polish Society of Political Sciences (PTNP). Her research interests focus around sociology and psychology of politics, in particular around civic activity and political participation, social capital, the development of the civil society in Central and Eastern Europe, the functioning of the non-governmental sector in Poland and in the world. Author of the book "Volunteering in Poland and Central and Eastern Europe. Law and Practice" and a series of publications devoted to the third sector and various aspects of volunteer activity.

Gondos Borbála

A mozgáskorlátozottak esélyegyenlőségének lehetősége a turizmusban

A fogyatékossgal élő emberek az elmúlt években egyre nagyobb figyelmet kapnak a turizmus területén, így a mozgáskorlátozottak is, akiknek sok mindennel kell megküzdniük például egy utazás és annak megtervezése során. Az elmúlt években történtek előrelépések hazánkban akadálymentesítés kapcsán, de még mindig nagy a lemaradásunk más nyugat-európai vagy észak-európai országokhoz képest. A növekvő átlagéletkor, a motorizáció fejlődése is hozzájárulnak ahhoz, hogy egyre többen válnak mozgáskorlátozottá, így az akadálymentes turizmus és annak fejlesztése elengedhetetlen. Fontos terület ez az esélyegyenlőség szempontjából is, hogy mindenki igénybe tudja venni és használni az épített környezetet és kapjon valós, használható információkat. A tanulmány rávilágít az akadálymentesség és civil szervezetek fontosságára, az akadálymentes turizmus szereplőire, azon belül is a mozgáskorlátozottakra és lehetőségeikre a turisztikai szektorban. Az akadálymentes környezet kialakítása nemcsak a mozgáskorlátozottak számára nyújt kényelmet, hanem szinte mindenki számára, így nagyobb potenciál is rejlik benne akár gazdasági szempontból is, mint azt elsőre gondolnánk. A külföldi felméréseken túl a tanulmányban ismertetésre kerülnek a szerző által 2018-ban végzett kutatás eredményei is.

Kulcsszavak: fogyatékossgal élők, civil szervezetek, akadálymentes turizmus, utazási szokások

Gondos Borbála (1982), szociológus-közgazdász, 2007 óta tanít az Edutus Egyetemen (jogelődje Harsányi János Főiskola) turizmushoz kapcsolódó tárgyakat, többek között Turizmus társadalmi és gazdasági alapjai, Rendezvényszervezés, Turisztikai protokoll.

2017. július 1-jétől a Turizmus tanszék megbízott vezetője. A Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola doktorjelöltje, kutatási területe a mozgáskorlátozottak szerepe és lehetősége a turizmusban. A Magyar Protokoll-osok Országos Egyesületének tagja, a Turizmus Bulletin és a Földrajzi Közlemények egyik lektora.

E-mail: gondos.borbala@edutus.hu

Borbála GONDOS

Equal opportunities for people with reduced mobility in tourism

People with disabilities are receiving more and more attention in tourism; so do physically disabled persons who need to overcome many barriers not only during a journey but also in the preparation phase. In recent years accessibility has been improved in Hungary, but we are still lagging behind other Western European or Northern European countries. The rising life expectancies and the development in the area of motorization contribute to more and more people eventually becoming physically disabled, which render creating equality of opportunities and developing accessible tourism an absolute necessity, thus, anyone can use the built environment and receive genuine, usable information. The study highlights the importance of accessibility, of non-governmental organizations, the participants of accessible tourism, with special focus on physically disabled persons, and the possibilities they have in the tourism industry. Creating accessible environment not only provides comfort for people with reduced mobility, but for almost everyone, it offers greater potential, even economically, than we first think. In addition to the foreign surveys review, the study contains the analysis of own results of the research that has been conducted in 2018.

Keywords: people with disabilities, non-governmental organizations, accessible tourism, travel habits

Borbála Gondos (1982), master of sociology and economics, teach at Edutus University from 2007 (predecessor Harsányi János College) tourism related subjects including Social and Economic impacts of Tourism, Event organization, Tourism protocol.

1st July 2017 she is the Deputy Head of Tourism Department. She is PhD candidate at the Doctoral School of Regional and Economic Sciences at the Széchenyi István University. Her main field of research is the role and opportunity of people with reduced mobility in tourism. She is a member of the Magyar Protokollok Országos Egyesülete, and is a lector of Turizmus Bulletin and Földrajzi Közlemények.

E-mail address: gondos.borbala@edutus.hu

SZABÓ MÁTÉ

Szabó Máté (1956) a politikatudomány professzora az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Intézetében. Több német egyetemen, Hollandiában a Holland Felsőfokú Tanulmányok Intézetében, Wassenaar, a Firenzei Európai Egyetemen, Olaszországban kutató, vendégprofesszora volt a Hamburgi Egyetemnek (NSZK), a Tamperei Egyetemnek (Finnország), Taipei Soochow Egyetemének (Tajvan). Civil társadalom, társadalmi mozgalmak, politikai tiltakozások hármoszögében, illetve az emberi jogok elmélete terén kutat. Több mint 300 közleménye jelent meg magyarul, németül, angolul és néhány más nyelvre fordítva. Magyarország ombudsmanja volt 2007–2013 között. Ezt követően ismét az ELTE professzora, 2018-ban megkapta az ELTE Aranyérmét.

Máté Szabó (1956) is a professor of political science of the University Eötvös Loránd, Faculty of State and Law, Institute of the Political Science, Budapest, Hungary. He was a research fellow of the in Germany on many universities, the Netherlands Institute of the Advanced Studies, Wassenaar, and of the European University Institute, Florence, Italy. Guest professor in Hamburg (Germany), Tampere (Finland), Taipei (Taiwan) at the departements of political science. He is specialized in civil society, social movements and political protest and theory of law, politics and human rights as well. He published more than 300 scientific contribution in Hungarian, English and German. He was elected by the Hungarian parliament as ombudsman of Hungary, parliamentary commissioner for human rights for six year, between 2007–2013. His term terminated at 2013 October, since he is again a professor of political science at the Eötvös Loránd University of State and Law. He was awarded the Gold Medal of ELTE.

CIVIL SZEMLE

LEGYEN 2019-BEN ELŐFIZETŐJE
a negyedévente megjelenő
Civil Szemlének!

RENDELJE MEG A CIVIL SZEMLÉT,
melynek előfizetési díja egy évre
3600 Ft

Előfizetés
Civil Szemle,
Erste Bank: 11600006-00000000-23902934

CIVIL SZEMLE
szerkesztősége

www.civilszemle.hu
Levelezési cím
1137 Budapest, Pozsonyi út 14. II/9.

Kérjük, megrendelését (amely tartalmazza a nevet, postázási címet
és a befizetés igazolását) – a gyorsabb ügyintézés érdekében – küldje be a

civilszemle@gmail.com
e-mail címre

■ „A kedvezőtlen társadalmi körülményeket, és e körülmények miatti tartós elégedetlenséget tekintve főleg a kiszolgáltatott társadalmi osztály körében kellene szerveződniük társadalmi mozgalmaknak. Azonban ezen osztály tagjai általában a legkevésbé képesek arra, hogy intézményesen szervezett csoportokat és (kvázi-intézményes) hálózatokat hozzanak létre érdekeik érvényesítésére, valamint arra, hogy e csoportok és hálózatok révén alkalmanként mozgósítsák a kiszolgáltatott osztály tagjainak a szélesebb körét. Főleg egyrészt azért, mert egyénileg csekély erővel rendelkeznek, és valószínűleg csoportos erejük sem lenne elégséges a mozgalom eredményességéhez, valamint a hatalmi helyzetben lévőkhöz fűződő érdekellentét miatt a legjelentősebb ellenállásra számíthatnak.”

(Farkas Zoltán)

■ „A 19–20. század fordulóján jelentősen megnövekedett számban működött egyletek között fontos helyet foglaltak el a női társaságok. ... Az árvákat, rossz anyagi helyzetben lévőket, betegeket istápoló, kifejezetten karitatív céllal alakult egyletek mellett olvasóköri, művelődési és nőoktatási céllal létrejött társaságok éppúgy voltak, mint a munkásnők érdekeiért, illetve a női munkavállalási lehetőségek kiterjesztéséért küzdő, távlati célként a nők általános választójogát is bevezetni kívánó egyesületek. Széles körű és sokoldalú tevékenységüket áttekintve kijelenthető, hogy a nőegyletek fontos szerepet játszottak a társadalmi modernizáció fontos pillérének számító nőemancipációs folyamatokban éppúgy, mint a polgárosodás, a városiasodás előmozdításában, illetve a szociális gondoskodás terén.”

(Kéri Katalin)

■ „Az egyes szervezetek ellehetetlenítésére irányuló törekvések tevékenységi területeik marginalizálását is jelenthetik egyben. ... Másfelől azonban az állami támogatások elvesztése lehetőséget jelenthet számukra arra, hogy függetlenedjenek a központi forrásoktól, és helyette az állampolgároktól származó forrásokra építsenek. Ez elősegítheti céljaik újradefiniálását, valamint azt, hogy alaposan megtervezett, hosszú távú tevékenységekbe kezdjenek, melyek nem függenek az állam által véletlenszerűen kiírt, egyszeri tevékenységeket támogató pályázatoktól. ... Paradox módon tehát a civil szektor feletti kontroll erősítésére irányuló törekvések hozzájárulhatnak annak emancipálódásához.”

(Agnieszka Bejma)

■ „A civil szervezeteknek, függetlenül attól, hogy fogyatékossgal élők képviselőit vagy a turisztikai szolgáltatók képviselőit látják el, szerepük lehet abban, hogy a turisztikai szolgáltatások akadálymentesek legyenek. Előbbieknek fontos szerepe, feladata van a társadalom szemléletformálásában is, de megfelelő információkkal tudják segíteni a turisztikai szolgáltatókat is abban, hogy olyan szolgáltatásokat nyújtsanak és olyan kialakítása legyen az adott helyszínnek, amelyet a sérült emberek is tudnak használni.”

(Gondos Borbála)

Ára 900 Ft

ISSN 1786334-1

9 177 1786 334009